

**TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET YAPISININ
DİKEY UZMANLAŞMA VE KATMA DEĞER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Burak ARSLAN

Eskişehir 2023

**TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET YAPISININ
DİKEY UZMANLAŞMA VE KATMA DEĞER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Burak ARSLAN

YÜKSEK LİSANS

İktisat Programı

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erol Kutlu

Eskişehir Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz 2023

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Burak Arslan'ın "Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısının Dikey Uzmanlaşma ve Katma Değer Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı tezi tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan İktisat Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Erol KUTLU

Üye :

Üye :

ÖZET

Türkiye'nin Dış Ticaret yapısının Dikey Uzmanlaşma ve Katma Değer Açısından
Değerlendirilmesi:

Burak Arslan

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz 2023

Danışman: Prof. Dr. Erol KUTLU

Her ülke daha iyi bir refah seviyesi elde etmek için uzun vadede finansal istikrar, ekonomik büyüme ve daha iyi yaşam standartları elde etmek istemektedir. Küreselleşmeyle dış ticaretin pazarının artması ve büyümesi rekabeti arttırdığı gibi ülkeler arasındaki iş bölümünü de arttırmıştır. Bu gelişmeler ışığında üretim, uluslararası olarak ülkeler arasında kapsamlı olarak parçalanmış ve her ülkenin dikey üretim zincirinin farklı aşamalarında uzmanlaştığı bir model haline gelmiştir.

Bu çalışma Türkiye'nin dış ticaret yapısını sektörel bazda incelemeyi amaçlamaktadır. 1995-2018 yılları arasında 44 sektörün incelendiği bu çalışmada, 1995 yılından 2018'e kadarlık süreçte tüm sektörler dahil olmak üzere ihracatın ithalat içeriği %8.8'den %21'e yükselmiştir. İthal girdi seviyesi en yüksek 5 sektör 2018 yılında kok ve rafine petrol ürünleri, elektrikli ekipman, motorlu taşıtlar, römorklar ve yarı römorklar, makine ve ekipman ve kauçuk ve plastik sektörleri olmuştur. Türkiye'nin ihracatının ithalat içeriği MIST ülkeleri ile kıyaslanmış ve bu ülkelere göre ithal bağımlılığının yüksek olmadığı tespit edilmiştir. Sektörel bazda dikey uzmanlaşmayı belirleyen faktörlerin incelendiği panel veri analizinde ise sektörel ihracatta meydana gelen bir artışın dikey uzmanlaşma seviyesini arttırdığı gözlemlenmektedir. Sektörel ithalat ise dikey uzmanlaşma üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahiptir. Doğrudan yabancı yatırım ve endüstriyel tasarım başvurularının artması dikey uzmanlaşma seviyesiyle pozitif yönlü bir ilişkiye sahiptir.

Anahtar Sözcükler: Dikey uzmanlaşma, Dış ticaret, Sektörel bağımlılık, Panel veri

ABSTRACT

Evaluation of Turkey's Foreign Trade Structure in Terms of Vertical Specialization and
Added Value:

Burak Arslan

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Science, July 2023

Supervisor: Prof. Dr. Erol KUTLU

Every country wants to achieve long-term financial stability, economic growth and better living standards in order to achieve a better level of welfare. The increase and growth of the foreign trade market with globalization has increased competition as well as increased the division of labor between countries. In the light of these developments, production has been extensively fragmented between countries internationally and has become a model in which each country specializes in different stages of the vertical production chain. This study aims to examine Turkey's foreign trade structure on a sectoral basis. In this study, in which 44 sectors were examined between 1995 and 2018, the import content of exports, including all sectors, increased from 8.8% to 21% in the period from 1995 to 2018. The 5 sectors with the highest level of imported inputs in 2018 were coke and refined petroleum products, electrical equipment, motor vehicles, trailers and semi-trailers, machinery and equipment, and rubber and plastics. The import content of Turkey's exports was compared with MIST countries and it was determined that import dependency was not high compared to these countries. In the panel data analysis, which examines the factors determining vertical specialization on a sectoral basis, an increase in sectoral exports increases the level of vertical specialization. Sectoral imports, on the other hand, have a negative effect on vertical specialization. The increase in foreign direct investment and industrial design applications has a positive relationship with the vertical specialization level.

Keywords: Vertical specialization, Sectoral dependency, Foreign trade, Panel data

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak bütün ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

Burak ARSLAN

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iii
ABSTRACT	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
2. Küreselleşme ve Değişen Ticaret Yapısı	4
2.1. Küreselleşme ve Dış Ticaret.....	5
2.2. Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi Süreci	9
2.2.1. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası	12
2.2.2. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması	14
2.2.3. Dünya Ticaret Örgütü.....	16
2.3. Küreselleşme ve Uluslararası Ticaret.....	18
2.4. Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkeler	23
3. Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısının Analizi	41
3.1. Planlı Kalkınma Dönemi:.....	46
3.2. İthal İkamesi ve Korumacılık:.....	47
3.3. 1980 Sonrası Gelişmeler:	53
3.3.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Programı	55
3.3.2. 5 Nisan 1994 İstikrar Programı	56
3.3.3. Gümrük Birliği.....	59
3.3.4. Dahilde İşleme Rejimi	61
3.4. Türkiye Dış Ticaretinin İthal Bağımlılık Açısından Değerlendirilmesi	63
3.5. İhracatın İthalata Olan Bağımlılığını Açıklayan Temel Görüşler.....	70
3.5.1. Küresel Değer Zinciri	71

3.5.2. Dikey Uzmanlaşma	73
4. İHRACATIN İTHALAT İÇERİĞİNİN SEKTÖREL BAZDA İNCELENMESİ VE PANEL DATA ANALİZİ	80
4.1. Literatür Taraması	80
4.2.1. Dikey Uzmanlaşmanın Hesaplanması	91
4.3. Bulgular	95
4.3.1. Dış Ticarete Sektörel Dikey Uzmanlaşma	95
4.3.2. Mist Ülkeleri İhracatının İthalat Bağımlılığı ile Karşılaştırılması	110
4.4. Panel Data Analizi	115
4.4.1. Model ve Veri Seti	116
4.4.2. Havuzlanmış Panel Veri Analizi	120
4.4.3. Sabit Etkiler Modeli	121
4.4.4. Rassal Etkiler Modeli	122
5. Sonuç	124
KAYNAKÇA	126
ÖZGEÇMİŞ	135

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 2. 1. Küreselleşme Dalgaları.....	6
Tablo 2. 2. Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar	12
Tablo 2. 3. GATT Kapsamında Düzenlenen Ticaret Müzakereleri	15
Tablo 2. 4. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomiler Kıyaslaması.....	27
Tablo 3. 1. Cumhuriyetin ilk yıllarında Dış Ticaret	42
Tablo 3. 2. 1930-1950 Yılları Dış Ticaret Verileri	43
Tablo 3. 3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında İthalat/İhracat Bileşenlerinin Dağılımları	44
Tablo 3. 4. Planlı Kalkınma Dönemi Dış Ticaret	49
Tablo 3. 5. İlk Üç Kalkınma Planında Büyüme Oranları	51
Tablo 3. 6. İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı	53
Tablo 3. 7. 1990-1993 Ekonomik Göstergeler.....	57
Tablo 3. 8. Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı	61
Tablo 3. 9. <i>1980 Sonrası Genel Dış Ticaret Verileri</i>	69
Tablo 4. 1. Sektör Kod ve İsimleri.....	89
Tablo 4. 2. Mist Ülkelerinin Ekonomileri Temel Bilgiler.....	110
Tablo 4. 3. Değişkenlerin Tanımlanması	116
Tablo 4. 4. Değişkenler ve Tanımlayıcı İstatistikler	117
Tablo 4. 5. Modelde Kullanılan Sektör ve Kodları.....	119
Tablo 4. 6. Havuzlanmış Panel veri Analizi Sonuçları	120
Tablo 4. 7. Sabit Etkiler Modeli Sonuçları	122
Tablo 4. 8. Rassal Etkiler Modeli Sonuçları	123

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2. 1	<i>Yıllara Göre Ticarete Açıklık</i>	19
Şekil 2. 2.	Dünya Ticaret Hacminin 1950-2020 Yıllarında Seyri	21
Şekil 2. 3.	1827'den 2014'e ihracat mal değerlerinin GSYİH'ye Oranı	22
Şekil 2. 4.	1960'dan 2021'e Mal ve Hizmetler İhracatı.....	23
Şekil 2. 5.	Bölgedeki düşük ve orta gelirli ekonomilere mal ihracatı.....	24
Şekil 2. 6.	Gelişmekte Olan Ülkeler Haritası.....	26
Şekil 2. 7.	Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerden Yapılan Mal İthalatı	28
Şekil 2. 8.	Yüksek Gelirli Ekonomilere Yapılan Mal İhracatı.....	29
Şekil 2. 9.	Mist Ülkelerinin için Düşük ve Orta Gelirli Ekonomilerden Yapılan Mal İthalatı.....	32
Şekil 2. 10.	Batılı Ülkelerin Yüksek Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 1	33
Şekil 2. 11.	Batılı Ülkelerin Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 1 ...	34
Şekil 2. 12.	Batılı Ülkelerin Yüksek Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 2	34
Şekil 2. 13.	Ülkelerin Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 2.....	35
Şekil 2. 14.	OECD Ülkeleri Yüksek Gelirli Ülkelerden Yapılan Mal İthalatı ...	36
Şekil 2. 15.	En Az Gelişmiş ve Düşük Gelirli ülkelerin Düşük ve Orta Gelirli	37
Şekil 2. 16.	Gelir Seviyelerine Ticaret Ortaklarının Küresel İhracattaki Payı ...	38
Şekil 2. 17.	Ülkelere Göre Endüstriyel Üretim Endeksi.....	39
Şekil 3. 1.	1950 yılında İhracatın Sektörel Dağılımı	45
Şekil 3. 2.	1950-1980 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	52
Şekil 3. 3.	Temel Makroekonomik Krizlerin Sınıflandırılması	57
Şekil 3. 4.	Türkiye 1923-2019 İhracat Değerler	64
Şekil 3. 5.	Türkiye İhracatının 1980-2019 yıllarında yüzdesel değişimi.....	65
Şekil 3. 6.	1923-2019 İthalat Değerleri(TUİK, 2022)	66
Şekil 3. 7.	İthalatın 1980-2019 yıllarında yüzdesel değişimi	67
Şekil 3. 8.	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı 1923-2019.....	68
Şekil 3. 9.	Dikey Uzmanlaşmanın Şematik Gösterimi.....	75
Şekil 3. 10.	<i>Tarifeler ve ABD İhracatının Seyri</i>	76

Şekil 3. 11. İhracatın Milli Gelire Oranı.....	77
Şekil 3. 12. 1930 Yılına Göre Ulaşım ve İletişim Maliyetlerinin Düşüşü.....	78
Şekil 3. 13. Mal Türüne Göre Endüstri içi Ticaretin Payı.....	79
Şekil 4. 1. Literatür Tablosu	85
Şekil 4. 2. 01-9 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	96
Şekil 4. 3. 19-22 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	98
Şekil 4. 4. 23-25 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	98
Şekil 4. 5. 26-29 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	99
Şekil 4. 6. 30-39 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	100
Şekil 4. 7. 41-49 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	101
Şekil 4. 8. 50-53 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	102
Şekil 4. 9. 55-63 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	103
Şekil 4. 10. 64-82 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	104
Şekil 4. 11. 85-96 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma	105
Şekil 4. 12. Tüm Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma Düzeyi.....	105
Şekil 4. 13. 1995 yılı İthal Bağımlılığı En Yüksek sektörler.....	106
Şekil 4. 14. 2005 yılı İthal Bağımlılığı En Yüksek sektörler.....	107
Şekil 4. 15. 2018 yılı İthal Bağımlılığı En Yüksek sektörler.....	107
Şekil 4. 16. 1995 yılı İthal Bağımlılığı Düşük sektörler.....	108
Şekil 4. 17. 2005 yılı İthal Bağımlılığı Düşük sektörler.....	109
Şekil 4. 18. 2018 yılı İthal Bağımlılığı Düşük sektörler.....	109
Şekil 4. 19. Mist Ülkeleri İhracatın İthalat İçeriği.....	111
Şekil 4. 20. Güney Kore İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler(2018).....	112
Şekil 4. 21. Güney Kore İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler (2018).....	112
Şekil 4. 22. Meksika İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler (2018).....	113
Şekil 4. 23. Meksika İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler (2018).....	114
Şekil 4. 24. Endonezya İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler (2018).....	114
Şekil 4. 25. Endonezya İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler (2018).....	115

1. GİRİŞ

Son yıllarda ekonomik faaliyetler hızlı bir şekilde küreselleşme sürecine girmiştir. Uluslararası firmaların ve uluslararası ekonomik örgütlerin sayısının artması ülkelerin sınırların ötesinde birbirleriyle bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur(De Backer & Yamano, 2012). Ticaretin Küreselleşmesiyle ise üretim faktörlerinin dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmıştır. Sermaye ve teknolojinin dünyada serbestçe dolaşmasıyla birlikte, üretim malları, o malın ölçek ekonomisiyle üretilebileceği ve üretim maliyetlerinin minimize edilebildiği bölgelere geçmiştir(Sönmezler vd., 2017). Dolayısıyla ülkelerin birbirleriyle iletişim kurma seviyesi artmış olup, bilgiye erişim süresi de kısalmıştır(Tekin, 2017). Böylelikle bir malın üretim sürecinde en avantajlı ülkeler, o malın üretiminin merkezi haline gelmiştir.

Ekonomik gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun dünyadaki tüm ülkeler için uzun vadeli zorluk, finansal istikrar, ekonomik büyüme ve daha yüksek yaşam standartlarına ulaşmaktır. Bu hedeflere ulaşmanın pek çok yolu vardır ve her ülkenin izlediği yol, ekonomisinin ve siyasi sisteminin benzersiz doğası nedeniyle farklıdır. (IMF, 2008) Türkiye’de ulusal ve uluslararası gelişmelerden etkilenerek tarihsel süreç içerisinde dış ticaret politikasında farklı yaklaşımlar izlemiştir. 1913-1950 yılları arasında devlet desteğiyle ithal ikameci büyüme stratejisi izleyerek sanayileşmeyi planlayan Türkiye, 1950-1980 döneminde ise özel sektörler önderliğinde ithal ikameci politikaları devam ettirmiştir. 1980 sonrası ise ihracatı teşvik eden neoliberal politikalarla küreselleşme sürecinin bir parçası olma yönünde politikalar tercih edilmiştir (Pamuk, 2019).

Türkiye’de dış ticarete izlenen politikalar ithal ikameci dönemde ihracatın gelişmesini sınırlı kılmıştır. Radikal bir değişimle İthal ikameci yaklaşımdan ihracata dönük ekonomi politikası izlediğinde ise ihracatla beraber yüksek ithalat artışıyla karşı karşıya kalıp, süregelen dış ticaret açığı problemiyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu problem ekonomide sık tartışılan ithal bağımlılığı kavramını ön plana çıkarmaktadır.

Diğer yandan küreselleşen ticaretin etkisiyle uluslararası ticarete 1980 yılı itibariyle radikal değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler etkisiyle sınırlar ötesi üretime dayanan uluslararası üretim şeması kavramı ortaya çıkmıştır. Delokalizasyon, üretimin parçalanması, küresel üretim paylaşımı, uluslararası dış kaynak kullanımı,

değer zincirinin dilimlenmesi ve dikey uzmanlaşma gibi birçok farklı isimle bu durum ifade edilmiştir (Daudin vd., 2011). Üretimin belirli bir aşamasında uzmanlaşarak gerçekleştirdiği üretim biçimi olan dikey uzmanlaşma, ülkelerin birbirleriyle olan ticari ilişkilerinin arttırıp, uzmanlaşmadan kaynaklı bir verimlilik ortaya çıkarmaktadır. Dikey uzmanlaşmayla birlikte ülkelerin ticaret hacimleri hızlı bir artış gösterse de ithalatta da ciddi bir artış yaşanması dikey uzmanlaşmaya elde edilen verimliliğe gölge düşürmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin dış ticaret yapısı dikey uzmanlaşma ve katma değer açısından incelenecektir. Öncelikle tarihsel süreç içerisinde Türkiye'nin dış ticaret yapısının etkileyen politikalar tarihsel süreç içerisinde incelenecektir. Sektörel bazda ithal bağımlılık düzeylerinin bulunup, avantajlı ve dezavantajlı sektörlerin tespit edilmesi, dış ticaret açığı probleminin kökenlerine inmede önem arz etmektedir. Sektörel bağımlılık düzeylerinin tespit edildikten sonra bağımlılık seviyesinin belirleyen temel faktörlerin ortaya konulması çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Çalışma Türkiye'de sektörel bazda yapılan ithal bağımlılığı çalışmalarının sınırlı sayıda olması ve bilhassa ampirik olarak doğrudan ihracatın ithalat içeriğini ölçen çalışmaların yetersizliği dolayısıyla özgün değerini korumaktadır. Fakat sektörel bazda verilerin yetersiz olması ve verilerin düzenli olarak güncellenmemesi çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Ayrıca döviz kurunun dalgalı olması ve ihracat teşvik mekanizmalarından olan dahilde işleme rejimi uygulamaları firmaların, kur değişimlerinden etkilenmemek adına ihtiyacından fazla mal ithal etmesi çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Bu kapsamda çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde Küreselleşme ve değişen dış ticaret yapısı ele alınacaktır. Bu bölümde küreselleşmenin teorik olarak uluslararası küresel piyasayı nasıl şekillendirdiği ve uluslararası ekonomik kuruluşların, dünya dış ticaretini ne yönde etkilediği ele alınacaktır.

2. bölümde ise Türkiye'nin dış ticaret yapısı, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana izlenen politikalar dış ticarete olan etkileri açısından değerlendirilecektir.

3. ve son bölümde ise Türkiye'de bulunan 44 sektörün dikey uzmanlaşma seviyeleri tespit edilip, sektörlerin yıllar içerisindeki değişimleri, ithal bağımlılığı yüksek ve düşük olan sektörlerin tespiti yapıldıktan sonra MİST ülkeleriyle kıyaslama

yapılarak, benzer ekonomik durumdaki ülkeler açısından Türkiye'nin durumu değerlendirilecektir. Akabinde panel veri analizi yapılarak dikey uzmanlaşmayı belirleyen faktörler tespit edilecektir.

2. KÜRESELLEŞME VE DEĞİŞEN TİCARET YAPISI

Küreselleşme kavramsal olarak ilk kez M. McLuhan'ın "Understanding Media (Medyayı Anlama)" isimli çalışmasında 1964 yılında geçmiştir. McLuhan çalışmasında, yüksek kapasite, olanaklar, tecrübe ve teknolojiye sahip olan medyanın, dünyayı küçülttüğünü ve dünyayı küresel bir köy haline getirdiğini ifade etmiştir (İrmiş & Emsen, 2018).

Küreselleşme kavramının 400 yılın üzerinde tarihi olmasına karşılık, 1980'li yıllar itibariyle daha sık kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Ekonomik "küreselleşme", insan yeniliğinin ve teknolojik ilerlemenin sonucu olan tarihsel bir süreçtir. Bu, özellikle malların, hizmetlerin ve sermayenin sınır ötesi hareketi yoluyla, dünya çapında ulusal ekonomilerin daha fazla bütünleşmesi anlamına gelir. Aynı zamanda insanların (emek) ve bilginin (teknoloji) ulusal sınırlar boyunca hareketine de atıfta bulunabilir. Küreselleşmenin ayrıca daha geniş kültürel, politik ve çevresel boyutları vardır.(IMF, 2008)

Küreselleşme ülkelerin sınırlarının olmadığı tek bir dünya olarak düşünülebilir. Çalışma hayatında küreselleşme en yalın haliyle dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan devlet ve toplumlar arasında gerçekleşen iletişim ve etkileşim düzeyinin karşılıklı bağımlılık olgusu kapsamında artarak ilerlemesi olarak ifade edilebilir(Fırat Bayar, 2008).

Küreselleşmenin ne zaman ortaya çıktığı teorik çalışmalarda tartışılan bir konudur. Bu tartışmalar temel olarak 3 ihtimal üzerinde durmaktadır; (Eşkinat & Kutlu, 2014)

- Küreselleşme tarihte hep var olan bir süreçtir. Fakat son yıllarda popüler hale gelmiştir.
- Küreselleşme kavramı modernleşme ve kapitalizmin yayılmasıyla ortaya çıkmıştır.
- Küreselleşme sanayi öncesi toplum, modern öncesi toplum ve kapitalist düzenin çözülmesi dolayısıyla hayatımıza giren yeni bir kavramdır.

Uluslar, ekonomiler ve insanlar arasında yeni bir etkileşim çağını başlatan küreselleşme 20. yüzyılın son 10 yılında daha popüler hale gelmiştir. Küreselleşme

devam eden küresel entegrasyon sürecidir. Bu süreç çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Bunlar(Panayotou, 2000);

- Ticaret yoluyla ekonomik entegrasyon
- Siyasi Entegrasyon
- Bilgi ve Bilgi Teknolojileri
- Kültürel Entegrasyon boyutlarıdır.

Ülkeler arasında sermaye ve teknoloji hareketliliğini arttıran küreselleşme, ülkelerin endüstri yapısını ve kaynak kullanımını değiştirmektedir (Panayotou, 2000). Ülkeler arasında bulunan farklı üretim becerileri, o ülkeleri belirli bir alanda uzmanlaşmaya iterek zamanla ilgili endüstrinin çalışma yapısında birtakım değişimler meydana gelecektir. İlgili mal, ara mal veya hammaddenin üretim maliyetleri, rekabet düzeyi ve emek gücü, sermaye gibi üretim sürecine dahil tüm faktörler göz önüne alındığında, her ülke fırsat maliyetleri düşünülerek avantajlı olduğu sektörlerde spesifik alanlarda uzmanlaşarak küresel üretim sürecinin bir parçası haline gelmektedir.

Bu çalışmada küreselleşme daha çok dış ticarete olan etkileri ve endüstrilerin üretim süreçlerinde birbirlerine olan entegrasyonu bağlamında ele alınacaktır. Küreselleşmenin kısaca tanımı yapıldıktan sonra aşağıda küreselleşme ve dış ticarete meydana gelen değişim incelenecektir.

2.1. Küreselleşme ve Dış Ticaret

Dünya ticaretinin bütüncül bir şekilde liberalleştirilmesi de bu küreselleşme tanımı içerisinde yer almaktadır. Küreselleşme kavramı sadece ekonomik bir olgu olarak düşünülmemelidir. Konu geniş bir perspektifle incelendiğinde, sosyal, siyasal ve kültürel yönlerinin de ön plana çıktığı görülecektir (Seyidoğlu, 2022). Küreselleşmenin dünya dış ticaretinde önemli etkileri olmuştur. Ülkelerin çoğunlukla coğrafi olarak avantajlı olduğu alanlarda üretim yapıp ticaret yaptığı bir dünya düzeninden, birçok ülkenin bir ürünün üretim sürecinde aktif rol oynadığı bir düzene gidilmiştir. Burada ülkelerin avantajlı olduğu sektörlerde uzmanlaşmaya giderek tedarik zincirinin bir parçası olması ve birçok ülkenin bir araya gelerek tek bir nihai ürün ortaya koyması söz konusudur.

Dünyada küreselleşmenin yayılmasında Avrupa kaynaklı üretim altyapısının ve kapitalizm arasında yakın bir ilişki vardır. Dolayısıyla Küreselleşme diğer bir

ifadeyle Batı'nın altyapısıyla oluşturulmuş ve üst yapısıyla tüm dünyaya yayılması olarak ifade edilebilir. Küreselleşme dalgalar halinde tarihte 3 kez yayılım göstermiştir. Tarihsel olarak ifade etmek gerekirse küreselleşmenin yayılma süreci 1490'lar, 1890'lar ve 1990'lar olarak kabaca tarih vermek mümkündür. Tablo 1' de birinci, ikinci ve üçüncü küreselleşme dalgalarının birbirleriyle kıyaslaması gösterilmektedir.

Tablo 2. 1. Küreselleşme Dalgaları (Eşkinat & Kutlu, 2014)

	Birinci Küreselleşme	İkinci Küreselleşme	Üçüncü Küreselleşme
İtici Güç	Merkantilizm ve doğurduğu denizcilik gelişmeleri (Ör. Pusula)	Sanayi Devrimi ve Doğurduğu gereksinimler (Hammadde ve Pazar arayışları)	1-1979'larda ÇUŞ'lar 2-1980'lerde iletişim devrimi 3-1990'larda SSCB'nin yıkılması ile Batının rakipsiz kalması
Yöntem	Keşifler, misyonerler, askeri işgal	Önce misyonerler, sonra keşifler, sonra ÇUŞ'lar, en sonra askeri işgal	Kültürel ideolojik etki böylece ülkenin her yanı (ekonomik, siyasal, sosyal) kendiliğinden etkileniyor.
Haklı Gösteriş	Putperestlere tanrının dinini götürme	Beyaz adamın yükümlülüğü, uygarlaştırıcı görev; ırkçı teoriler.	En yüksek uygarlık düzeyi, uluslararası topluluğun iradesi, piyasaların gizli eli, küreselleşme herkesin ortak çıkarlarıdır.
Sonuç	Sömürgecilik	Emperyalizm	,Küreselleşme

Tablo 2.1'de verilen küreselleşme dalgalanmaları incelendiğinde temel olarak 2 önemli husus dikkat çekmektedir.

1. Her bir küreselleşme dalgasının ortak noktası batı ülkelerinin yayılmasıdır. Her biri Batı kapitalizminde bir değişiklik ihtiyacı söz konusu olduğu dönemlerde önem kazanmıştır.
2. İkinci ve üçüncü küreselleşmenin birincisinden farklı bir şekilde gerçekleşmesidir.

Birinci küreselleşme süreci Batı Avrupa'da burjuvazi ile kralın ortak girişimiyle feodal beylerin ortadan kaldırılması, yerine ise mutlakiyetçi krallıkların kurulması neticesinde ortaya çıkmıştır. Buna binaen yalnızca Pazar genişlememiş, aynı zamanda pazar içerisinde aynı kurallara bağlı kalındığından, ticaret yapmak kolaylaşmıştır. Mutlakiyetçi krallıklarda değerli madenleri elde etmek ekonominin temelini oluşturmaktadır. Bu rejimde temel iktisadi politika yabancı hammadde ve değerli madenleri el geçirerek, burjuvanın ürettiği malların ihraç edilmesi esastır. Dolayısıyla zenginlik dış ticaret ve değerli maden fazlasıyla değerlendirilir. Bu dönemde hâkim olan sömürgecilik faaliyetlerinin deniz aşırı yolculuklar ile yapılması, dönemin teknolojik koşullarıyla oldukça uzun zaman almaktadır. Dolayısıyla o dönemde sömürgeci ülkeler kolonilerden yalnızca değer transferi elde etmiş, fakat bir iktisadi bütünleşmeye girmemiştir. Sonuç olarak birinci küreselleşme alt yapısını tam olarak gerçekleştirilememiştir (Eşkinat & Kutlu, 2014).

Üçüncü küreselleşme ikinci küreselleşmeden yaklaşık 50 yıllık bir molanın ardından gerçekleşmiştir. Molanın sebebi 1. ve 2. dünya savaşları esnasında emperyal güçlerin çatışma yaşamasından kaynaklıdır. SSCB isimli farklı bir ideolojinin ortaya çıkması küreselleşme sürecinin sekteye uğramışının ana sebebidir. Tablo 1 incelendiğinde ikinci ve üçüncü küreselleşmenin birbirinin devamı olduğunu çok uluslu şirketlerin önemlerinin artması ve iletişim devrimin yaşanması, her iki küreselleşme aşamasının ortak yönleri olarak değerlendirilmektedir (Eşkinat & Kutlu, 2014)

Küreselleşme dünya ekonomisine birçok olumlu katkıda bulunan bir güç olmasına karşın, çok tartışılan bir kavramdır. Uluslararası dış ticarete açılmak ülkelere, dış ticaret yapmadıkları duruma göre, çok daha hızlı bir büyüme imkanı tanımıştır. Uluslararası ticaret, bir ülkenin ihracatı ekonomik büyümeyi arttırdığında iktisadi kalkınmaya da katkıda bulunur. Asya ülkelerinin önemli bir çoğunluğu

ihracata dayalı büyüme stratejisi izledi. Bu yolla ekonomileri büyüyen Asya ülkelerinde, insanların refah seviyeleri çok daha iyi durumdadır. Küreselleşme sayesinde insanların çoğu daha uzun yaşamakta ve yaşam kaliteleri daha iyi durumdadır. Batı ülkelerinde uluslararası şirketlerde düşük ücretlerle insanların çalıştırılması bir sömürü olarak değerlendirilirken, gelişmekte olan ülkelere uluslararası bir şirketin fabrikasında çalışmak, çiftçilik yapan bir tarım işçisi açısından çok daha iyi bir seçenek olarak görülmektedir (Stiglitz, 2003).

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde küreselleşmenin 3 önemli boyutu ön plana çıkmaktadır (Seyidoğlu, 2022). Küreselleşmenin 3 boyutu;

- Ticari küreselleşme
- Mali Küreselleşme
- Üretimin Küreselleşmesi kavramlarıdır.

Küresel ticaret kavramının tarihine bakıldığında diğer 2 küreselleşme kavramına nazaran geçmişinin daha eskiye dayandığı söylenebilir. 1947 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının(GATT) kurulmasıyla, gümrük ve tarifeleri ve kotaları büyük oranda kaldırılmış olup, ticari küreselleşme açısından çalışmalar başlamıştır. Mali küreselleşme ise ülkeler arası sermaye akımlarının önündeki engel ve kısıtlamalarının kaldırılmasını ifade eder. Uzun ve kısa vadeli sermaye akımlarını kaldırıp, yurt içi piyasayı bütünüyle dünya piyasası ile entegre etme üzerine kuruludur. Mali küreselleşme kavramı 1980 dönemi sonrası mali liberalleşme olgusunun yaygınlaşması ile birlikte önem kazanmıştır. Ekonomik küreselleşmenin üretim boyutu ise sınır ötesi üretimin daha popüler hale gelmesini ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2022). Araştırma konusu gereği bu çalışmada daha çok üretimin küreselleşmesi üzerinde durulacaktır. Güncel ekonomik düzende dünya toplam üretiminde uluslararası şirketlerin paylarının oldukça yüksek olduğu bilinmektedir. Bu şirketlerin ana vatanları dışında dünyanın çeşitli ülkelerinde üretim yaptığı göz önüne alındığında, üretim sürecinde gerekli olan ara mal, ham madde, iş gücü maliyeti gibi üretim faktörlerini planlama sürecinde dikkate almak zorundadır. Dolayısıyla bir ülkede üretim faktörlerinden birine erişim yurt içine göre daha az maliyetli ise, doğacak olan fiyat avantajı dolayısıyla, o faktörün üretime dahil edilmesi, diğer koşullar sabitken iktisadi açıdan rasyoneldir. Bu felsefeyle günümüz dünyasında birçok ülke üretim yaparken dünyanın çeşitli ülkelerinden ara mal ithal

ve ihraç ederek üretim faaliyetlerini çok uluslu ve bütüncül bir şekilde yapmaktadır. Ekonomik küreselleşmeyi kısaca ifade etmenin ardından dünyada ve Türkiye’de dış ticaretin serbestleşmesi sürecine değinmek, ihracat ve ithalat trendlerindeki değişimi anlama ve Türkiye’nin dış ticaretteki durumu gözler önüne serme açısından önemlidir.

2.2. Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi Süreci

16. ve 17. Yüzyıllarda uygulamada olan Merkantilizm akımı, dış ticarete müdahaleci bir politikalar izlemiştir. Devlet yönetimi ve daha çok korumacılığa dayalı olan bu politikalar, ekonominin ve devletin bir arada büyümesini amaçlamıştır. Fakat Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkmasıyla birlikte Merkantilizm etkisini yitirmeye başlamıştır. 19. Yüzyılda dünyada serbest ticaret akımları etkili olmaya başlamıştır (Seyidoğlu, 2022). 17. ve 18. Yüzyılda toplam dünya ticaret hacmi yaklaşık olarak %1 düzenli artış göstermiştir. Bu oran çok fazla olmasa da dünya gelirlerindeki artışı geçmesi bakımından dikkate değerdir. 19. Yüzyıl itibariyle uluslararası ticarete önemli bir artış yakalanmış olup, yüzyıl boyunca ortalama dünya ticaret hacmi yıllık %4 büyüme göstermiştir. Dış ticarete bu denli artış daha önce tecrübe edilmemiştir (Rodrik, 2011). Ülkeler arası ticaretin aksamasına sebep olan ulaşım ve haberleşme, hükümet kısıtlamaları, can ve mal güvenliği, işlem maliyetlerinin yüksek olması gibi ticareti engelleyebilecek problemler bu yüzyılda önemli bir düşüş yaşamıştır. Bunu ülkeler arası sermaye geçişlerinin artması daha da güçlendirmiş ve 19. yüzyılda dünya ülkeleri ilk kez mali açıdan bu denli bir bütünleşme yaşamıştır. Bu dönem Avrupa’dan işçilerin Amerika’ya toplu bir şekilde göç ettikleri bir dönemdir. Dolayısıyla, pek çok iktisat tarihçisi 1914’ten önceki yüzyılı küreselleşmenin ilk yılı olarak görmüştür. Ayrıca Küreselleşme anlamında 1913 yılında gelinen seviyeyi 21. Yüzyılda, uluslararası ticaret ve finans alanında henüz geçildiği ifade edilmiştir. Fakat iş gücü alanındaki hareketlilik göz önüne alındığında o dönemdeki seviye henüz yakalanmış değildir (Rodrik, 2011). 19. Yüzyılda küreselleşme döneminin gerçekleşmesine katkıda bulunan 3 tane kritik değişiklik yaşanmıştır. Bu değişiklikler;

- Uluslararası taşımacılık ve haberleşmede devrim: Vapur, demiryolu, kanal ve telgraf gibi yeni teknolojilerin doğması

- Adam Smith ve David Ricardo gibi serbest piyasayı savunan ekonomistlerin dikkat çekmesi
- Büyük devletlerin gümrük vergilerini ve ticaret kısıtlamalarını önemli ölçüde azaltması olarak kısaca özetlenebilir (Rodrik, 2011).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere en gelişmiş sanayi ülkesi konumunda olup, serbest ticaretin de önemli destekçilerinden birisi idi. Fakat sanayileşmeye o dönemde yeni başlamış olan ABD, Fransa ve Almanya gibi ülkeler koruyucu politikalar izlediler. Büyük depresyon döneminde birçok ülke dış ticarete tarifelerini yükseltmiştir. Bu dönemde İngiltere de korumacı tutum izlemiş ve 1932 yılında Kamu Yararı(Common-Wealth) Tercihli Tarife Sistemini kurup, bu bölge dışında bulunan ülkelere tarifeleri yükseltmiştir. 2. Dünya savaşı sonrası korumacı politikalara büyük ölçüde son verilmiş ve uluslararası ekonomik ve ticari alanlarda iş birliğini arttırmak amacıyla uluslararası örgütler kurulmuştur (Seyidoğlu, 2022).

1. ve 2. Dünya savaşlarından sonra dış ticaret dinamiklerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Savaş döneminde bozulan ticaret bağları ve yaşanan ekonomik buhran ülkeleri daha korumacı bir hale ittiği için, savaş sonrası dönemde güven olgusu öne çıkmıştır. Ticaretin güvenli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi adına, evrensel ve bölgesel olarak iktisadi birlikler ön plana çıkmış olup, bu durum ülke kaynaklarının daha etkin ve verimli olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla özellikle gelişmekte olan ülkelere sağladığı rekabet avantajı bakımından, ekonomik kuruluşlara üye olma konusu süreç içerisinde trend haline gelmiştir. Türkiye de ortaya çıkan bu trende kayıtsız kalmamış, dünya ticaretinde rol sahibi olabilmek ve ticaretten elde ettiği kazançları arttırabilmek adına, uluslararası kuruluşlara üye olma taraftarı olmuştur (Kesgingöz, 2017).

Dış ticaret politikaları ülke içerisinde gelir dağılımı problemleri yarattığından ve farklı ülkelerdeki kurumlar ve değerler göz önünde alındığında çeşitli çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. 2. Dünya Savaşı sonrasında, John Maynard Keynes ve Harry Dexter White iç politikanın hüküm sürerken küresel bir ekonomi düzeninin nasıl oluşturulacağına cevap aramaktaydı. Bu sebeple 1944 yılında 44 ulusun katılımıyla John Maynard Keynes, Harry Dexter White ve diğer katılımcılarla birlikte Bretton Woods konferansı gerçekleştirilmiştir. Kısa sürede Keynes ve White dünyaya 2 önemli iktisadi felsefe kazandırmıştır. Bretton Woods modelinde kazanılan ekonomik

yaklaşım ile Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası kuruluşunun temelleri atılmıştır. 2. Dünya savaşı sonrası 30 yıl, Bretton Woods anlaşması kapsamında alınan kararlarla dünya ekonomisine yöne verilmiştir. White ABD dış ticareti ve yatırım hedeflerini yükseltip, yeni uluslararası örgütlerle ABD ekonomik hegemonyasına büyük bir destek sağlarken, Keynes ise Britanya'nın ekonomik buhranından ve ABD'ye bağımlılığından haberdar olması dolayısıyla Britanya'nın çıkarları için bu konferansta önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu yaklaşım ile uluslararası ekonomik sistemin çok taraflı bir şekilde, birden çok ülkenin katılımıyla gerçekleşmesi noktasında ABD çalışmalar yapmıştır. Ayrımcılık yapmama temel esasıyla kurulan uluslararası kurumlar, dış ticarete kuralların belirlenmesi açısından büyük öneme sahiptir. White'ın çok uluslu ve ayrımcılık yapmama ilkelerini savunması, Britanya'nın o dönemde kolonilerle yaptığı anlaşmalar bakımından çıkarlarına ters düşüyordu. Dolayısıyla Keynes bu tercihlerin kaldırılması noktasında White ile aynı fikirde değildi. Britanya'nın kolonilerle yaptığı imtiyazlı anlaşmalar ABD dış ticaretinin büyümesini olumsuz etkilemesi dolayısıyla, çok ulusluluk ve ayrımcılık yapılmaması ilkesi kabul görmüştür (Rodrik, 2011).

2. dünya savaşı sonrasında uluslararası alanda iş birliği fikrinin artmasıyla birlikte, geçmişte yaşanan korumacı ve milliyetçi politikalar yerine daha ortak ticari faaliyet gösterme fikri ön plana çıkmıştır. Başta Birleşmiş Milletler Teşkilatı (UN) bu düşünceyle yapısıyla kurulmuş uluslararası bir kuruluştur. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Uluslararası Ticaret Örgütü ise iktisadi ve ticari faaliyetlerde iş birliği oluşturmak için kurulması kabul edilmiştir. Fakat Uluslararası ticareti serbestleştirme amacı taşıyan Uluslararası Ticaret Örgütü, ABD'nin anlaşmaya onay vermemesi sebebiyle resmi olarak uygulamaya konulamamıştır. Dolayısıyla Uluslararası Ticaret Örgütü yerine Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kurulmuştur (Seyidoğlu, 2022).

Türkiye'de uluslararası ticari faaliyetlerinde oyun kurucu ülkelerden biri olabilmek ve dış ticaret pazarından daha büyük pay elde edebilmek için, 1947 yılında Uluslararası Para Fonu(IMF) ve Dünya Bankasını üye olmuştur. Akabinde Türkiye Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü'ne (OECD) 1961 yılında üye olmuştur. 1969 yılında İslam İşbirliğine üye olduktan sonra, Ekonomik İşbirliği Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, D8, G20 ve Diyalog ortağı olarak Şangay İş Birliği Örgütüne üye olmuştur. Araştırma konusu için önemi yüksek

olan, uluslararası iş birliğinin artmasında aktif rol oynayan ve dikey uzmanlaşmanın artmasında katkısı yüksek olan kuruluşların temel özellikleri aşağıda incelenmektedir. Tablo 2.2’de Türkiye’nin uluslararası kuruluşlara üyelik tarihleri verilmiştir. 2. Dünya savaşı sonrasında IMF ve Dünya Bankasına üyelikle Türkiye uluslararası düzeyde ekonomik iş birliğinin bir parçası haline gelmiştir. Sonrasında uluslararası iş birliği anlamında İslam İşbirliği teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilata, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Birliği, D-8 ve G-20 gibi birçok kuruluşa üye olup, mevcut küresel düzen içerisinde, ticari ve finansal ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır.

Tablo 2. 2. Türkiye’nin Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar (Kesgingöz, 2017)

Uluslararası Ekonomik Örgütler	Türkiye’nin Üyelik Tarihleri
IMF ve Dünya Bankası	1947
Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü(OECD)	1961
İslam İşbirliği Teşkilatı	1969
Ekonomik İşbirliği Örgütü(ECO)	1985
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü(ECO)	1992
Dünya Ticaret Örgütü (WTO)	1995
Gümrük Birliği (GB)	1995
D-8	1997
G-20	1999

Uluslararası Ticarete güven ortamının kurulmasına katkıda bulunan ve ticarete küreselleşme noktasında önemli etkileri bulunan uluslararası kuruluşların temel amaçları ve Türkiye’nin dış ticaretine olan etkilerini açısından aşağıda kısaca incelenmiştir.

2.2.1. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası

2. Dünya Savaşını sona ermesiyle müttefik ülkeler savaşın oluşturduğu iktisadi kayıpları kapatmak amacıyla yeni bir ekonomi planı oluşturma kararı almıştır. IMF,

temelde sabit kura dayalı Bretton Woods Sistemi'nin yönetilmesiyle görevli bir birim olarak kurulmuştu. Sonrasında bu sistemin sonra ermesi sebebiyle, uluslararası parasal ve mali sorumlulukları ön plana çıkmış olup, görevine devam etmektedir (Seyidoğlu, 2022). Uluslararası iş birliğini arttırmak ve yeni bir ekonomik düzen oluşturabilmek adına müttefik 44 ülke temsilcileri Bretton Woods konferansında bir araya gelmiştir. Bu konferansta aşağıdaki kararlar alınmıştır(IMF, 2023).

- IMF tarafından gözlemlenecek ABD dolarına endeksli bir döviz kuru sisteminin oluşturulması
- IMF'nin uluslararası parasal iş birliğini teşvik etmesi
- IMF'nin Uluslararası Ticaretin ve ekonomik büyümenin desteklenmesi
- Uluslararası refaha zarar verebilecek politikaların önlenmesi

2016 yılı itibariyle 189 üye ülkeye sahip olan IMF, 1944 yılında Bretton Woods anlaşmasıyla kurulmuştur. 1947 yılında faaliyetlerine başlayan IMF'ye, Türkiye'de üye olmuştur (Kesgingöz, 2017). Seyidoğlu (2022) IMF'nin temel görevlerini aşağıdaki gibi ifade etmiştir;

- “Geçici biçimde ciddi dış ödeme açıkları ve ekonomik istikrarsızlık içine sürüklenen ülkelere kısa vadeli kredi sağlamak,
- Mali krize giren ve dolayısıyla ulusal parası yoğun spekülasyona uğrayan ülkelere krizin atlatılması için mali destekte bulunmak,
- Üye ülkelerin uluslararası ticari bankalara veya resmi kuruluşlara olan ve ödenemeyen borçlarının ortaya çıkması durumunda, sorunun çözümü için taraflara aracılık yapmak, yeni ödeme plânları ve borç erteleme anlaşmalarının hazırlanmasına yardımcı olmak,
- Uluslararası mali sistemin işleyişine zarar vermesini önlemek üzere üye ülkelerin kur politikalarını gözetlemek ve denetlemek,
- Üye ülkelerde dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin liberalleşmesini özendirici çalışmalarda bulunmak, bu konularda üyelere teknik yardım ve eğitim hizmetleri sunmak,
- Dünya Bankası ile iş birliği içerisinde üye ülkelerdeki makroekonomik ve yapısal uyum politikalarına finansal destek sağlamak” (Seyidoğlu, 2022).

Dünya bankası ise IMF'nin ikiz kardeşi olarak görülmekte olup, IMF'ye üye olan bir ülke doğrudan Dünya Bankası'na da üyedir. Dolayısıyla her iki kurumunda üye ülkeleri aynı olmaktadır. Kısaca Dünya Bankası'na üye olmak için IMF'ye üye olmak gerekmektedir. Dünya bankasının kurulum esası ise üye ülkelerin kalkınmalarını

kolaylaştırmak temeline dayanmaktadır (Seyidoğlu, 2022). Savaş sonrası dönemde Avrupa'nın yeniden inşası konusu gündeme gelmiştir. Bretten Woods konferansında alınan en etkili karar savaş sonrası Avrupa'nın inşası için bir kurum oluşturmaları olmuştur. 1. Dünya savaşı sonrası Paris Konferansı ve Versay Anlaşması neticesinde kazanan tarafaların kaybeden taraflara tazminat yükümlülükleri doğurmuş fakat savaş sonucu oluşan yıkımları ortadan kaldırmak için ortak bir çalışma yoluna gidilememiştir. John Maynard Keynes Paris Konferansı'nda alınan bu kararların ekonomik sonuçları sebebiyle yeni bir savaş sebebi sayılabileceğini anlatan kitabı yayımlanmıştır. Dolayısıyla 2. Dünya savaşı sonrası ekonomik kayıpların çözümüne yönelik ortak çalışma kültürü önem kazanmış ve yeniden inşa ve kalkınma hareketlerini finanse edecek bir kurum oluşturulmuştur (Söylemezoğlu, 2020). Dünya Bankası enerji, sulama, ulaşım gibi alt yapı inşa harcamalarına fon vermiştir. Üye ülkelere teknik destek verebilmek için 1955 yılında Ekonomik Kalkınma Enstitüsü'nü kurmuştur. 1970'li yıllara kadar gelişmekte olan ülkelerin %40'ının mutlak yoksulluk içinde yaşamaları dolayısıyla, Dünya bankasının bu dönemde rolü daha projeler yoluyla yoksullara yardım etmek üzerine kuruludur(World Bank, 2023). Başlangıçta üye ülkelerin imarlarını kolaylaştırma amacı taşıyan Dünya Bankası sonrasında faaliyetlerini daha çok gelişmekte olan ülkelere kaydırmıştır. Bir anlamda mali kaynakları ekonomik açıdan güçlü gelişmiş ülkelere aktararak, gelişmekte olan ülkelerin refahını artırma amacı gütmektedir. Sonuç olarak IMF ve Dünya Bankası birlikte koordineli bir şekilde çalışan iki ayrı uluslararası kurumdur. IMF küresel finansal istikrarı elde etmek için çalışırken, dünya bankası daha çok küresel kalkınma amacına yönelik projeler yönetmektedir (Kesgingöz, 2017).

2.2.2. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

Bretten Woods konferansında IMF ve Dünya bankası ile oluşturulan yeni uluslararası ekonomik düzeni destekleyecek bir ticaret politikası görüşülmüştür. ABD ve Britanya arasında ticaret rejimi noktasında meydana gelen fikir ayrılıkları dolayısıyla bu konferansta yalnızca prensipte anlaşma sağlanabilmiştir. Bu kararlar gümrük tarifelerinin azaltılması, ticaretten kaynaklı problemlerin ortadan kalkmasına yönelik etkili bir alt yapının oluşturulması ve dünya ticaret hacminin artırılması yönündedir. Bretten Woods toplantısında bu kararların uygulanması amacıyla Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organization-ITO) isimli bir organizasyonun oluşturulması yönünde bir karar alınsa da, süreç içerisinde bu karar ABD senatosundan kabul

görmemiştir. Jeopolitik şartların değişmesiyle birlikte ABD'nin büyük önem verdiği serbest ticaret kararlarını içeren ancak ilave olarak Britanya'nın istediği istisnaları kapsayan bir metinde anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma yirmi üç ülke tarafından imzalanıp, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması olarak ortaya çıkmıştır. (Söylemezoğlu, 2020). GATT'ın kurulmasıyla beraber, uzlaşılan konuları reel hayata aktarabilmek ve güncel maddeleri tartışmak amacıyla birçok toplantı yapılmıştır. GATT'ın kuruluşundan 1994 yılına kadar sekiz görüşme meydana gelmiştir. Tablo 2.3'de GATT çerçevesinde yapılan Ticaret Görüşmeleri verilmiştir.

Tablo 2.3. *GATT Kapsamında Düzenlenen Ticaret Müzakereleri (Söylemezoğlu, 2020)*

İsim	Başlangıç Tarihi	Süre(Ay)	Katılımcı Ülke	Konu	Sonuç
Cenevre	1947	7	23	Tarifeler	GATT'ın onaylanması, 45 bin üründe tarife indirimi
Annecy	1949	5	34	Tarifeler	5000 üründe karşılıklı tarife indirimleri
Torquay	1950	8	34	Tarifeler	8700 üründe tarife indirimleri, 1948 yılı seviyelerinden %25 indirim
Cenevre 2	1956	5	22	Tarifeler ve Japonya'nın üyeliğe kabulü	2.5 milyar dolarlık tarife indirimi
Dillon	1960	11	45	Tarifeler	4.9 milyar dolarlık tarife indirimi
Kennedy	1964	37	48	Tarifeler, anti-damping	40 milyar dolarlık tarife indirimi
Tokyo	1973	74	102	Tarifeler ve Tarife Dışı önlemler, yasal çerçeve anlaşmaları	300 milyar dolarlık tarife indirimi
Uruguay	1986	87	123	Tarifeler ve Tarife Dışı önlemler, kurallar, hizmetler, ihtilaf çözümü, tekstil, tarım, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması	DTÖ'nün kurulması anlaşması, %40 oranında tarife ve tarım sübvansiyonlarında indirim,

Bu görüşmeler oldukça zor ve uzun geçmiştir. Öyle ki gerçekleşen görüşmelerden en kısası 1949 yılında 5 sürmüştür. En uzun görüşme ise 1986 yılında 87 ay süren Uruguay görüşmeleri olmuştur. Bunun en önemli sebebi 1947 yılında 23 ülkeyle başlanan bu anlaşmanın 1986 yılı itibariyle 123 ülkeye ulaşması olmuştur. Ülke sayısı arttıkça karşılıklı talep ve isteklerin artması ve her bir ülke tarafından çıkarların farklı olması, uzlaşmanın sağlanabilmesi için daha kapsamlı ve uzun bir çalışmayı gerekli kılmıştır.

2.2.3. Dünya Ticaret Örgütü

Dünya Ticaret Örgütü 1 ocak 1995 tarihinde faaliyet geçmiştir. Uruguay Görüşmeleri'nde kurulan örgüt, GATT anlaşmasını tekrar düzenlemeye alıp geliştirerek kendi bünyesine almıştır. Bu kapsamda düşünüldüğünde Dünya Ticaret Örgütü yasal zemini güçlendirilmiş haliyle yeni GATT sözleşmesi olarak değerlendirilmektedir (Seyidoğlu, 2022). GATT sürecinde yaşanan gelişmeler, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması sürecine kadar bir hazırlık aşaması olarak düşünülmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'ne 29 Temmuz 2016 tarihi itibariyle 164 üye ülke bulunmaktadır. Örgütte 2023 nisan ayı itibariyle 25 tane Gözlemci Hükümet bulunmakta olup, gözlemcilerin 5 yıl içerisinde katılım müzakerelerine başlamaları gerekmektedir.(World Trade Organization, 2023a). Örgüte üye ülkelerin sayısı düşünüldüğünde, neredeyse Dünya Ticaretinin tamamını kontrol ettiği ve düzenlediği anlaşılacaktır. Öyle ki üye ülkeler dünya ticaretinin %98'ini gerçekleştirmektedir. Bu tüm ülkelerin katılımıyla, tüm dünya ticaretini içine alan, çok uluslu bir örgüttür (Söylemezoğlu, 2020). Dünya Ticaret Örgütü resmi sitesinde temel fonksiyonlarını aşağıdaki gibi ifade etmiştir(World Trade Organization, 2023);

- İnsanların yaşam Koşullarını İyileştirmek
- Tüketici ve çevreyi korumak için ticaret bariyerlerinin kaldırılmasını desteklemek
- Dünya Ticaret Örgütü anlaşmalarının denetlenmesini sağlamak
- Serbest ticaretin devamlılığını sağlamak
- Meydana gelen anlaşmazlıkları çözmek

Örgütün yaşam koşullarını iyileştirme prensibi Marakeş Anlaşmasıyla tanınmıştır. Buna göre ticaretin temel amacı yaşam standartlarını yükseltmek, reel geliri arttırmak, tam kapasitede istihdamı arttırmak, dünya kaynaklarını etkili bir şekilde kullanıp, küresel ticareti ilerletmek üzerine kuruludur. Serbest ticaretin sürekliliğini sağlama noktasında ise taraf ülkelere olumsuz bir yan etkinin olmamasına dikkat edilmesi önemli bir husustur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında düşünüldüğünde, uluslararası ticaret sistemine dahil olma süreci kolaylaşacaktır. Dolayısıyla ticaretin serbestleşmesiyle mevcut istihdamın artması ve iktisadi büyümenin artması beklentisi daha anlamlı olacaktır. Dünya Ticaret Örgütünün diğer önemli bir görevi ise uluslararası piyasaya güven ve istikrar kazandırma açısından değerlendirilebilir. Öyle ki şahıs, işletme ve hükümetlerin global ticaret kurallarını ortak bir çerçevede tanımları, ani politika değişikliklerinin önlenmesi örgütün kritik görevleri arasındadır. Dolayısıyla örgüt bu konuda güvence verebilmek için şeffaf ve öngörülebilir olmak durumundadır(World Trade Organization, 2023). Dünya Ticaret Örgütü'nün en kritik özelliklerinden bir diğeri meydana gelen anlaşmazlıkların çözümü noktasındadır. Bu anlamda örgüt uluslararası ticaretin yüksek mahkemesi niteliğindedir. Ülkelerin yürürlüğe koyduğu politikaları Dünya Ticaret Örgütü, kuralları uygulamada olan anlaşmalarla uygunluğunu kontrol edip gözden geçirir. Dolayısıyla bu ilerde meydana gelen anlaşmazlıkların önüne geçme açısından da oldukça önemlidir. (Söylemezoğlu, 2020). Dünya Ticaret Örgütü'nün dış ticaretin küreselleşmesi açısından bir diğer önemli işlevi ise gelişmekte olan ülkelere sunmuş olduğu olanaklardır. Öyle ki gelişmekte olan ülkelerin bazılarının uluslararası ticaret anlaşmalarını kuracak yeterli kapasitesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla tüm dünyanın entegrasyonunun sağlanması açısından gerekli kapasitenin kurulması Dünya Ticaret Örgütü'nün görevleri arasındadır.

Deardorff ve Stern,(2002) “Küreselleşmeyle ve Dünya Ticaret Örgütü’yle ilgili neler bilmesiniz” isimli çalışmalarında Dünya Ticaret Örgütü’yle ilgili temel tespitleri aşağıdaki gibidir.

- Küreselleşmeyi teşvik etmek ve ülkelerin ticaret politikalarıyla birbirlerine zarar vermesini önlemek
- DTÖ'den en çok kazananlar, küreselleşmeden kazançlı çıkanlardır, Milliyetçi ticaret politikalarından en çok zarar göreceği olan küçük ve yoksul ülkelerdir.

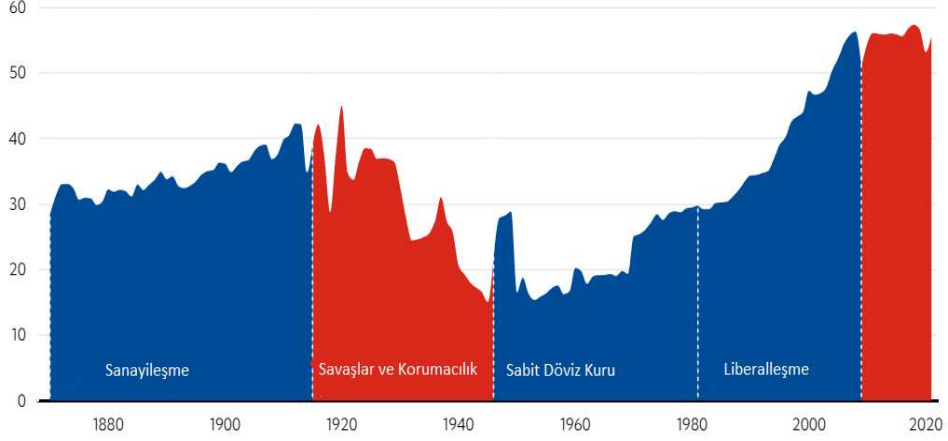
- Ticaret politikalarını çevre, çalışma standartları ve insan hakları dahil olmak üzere başka amaçlar için kullanan ülkelerin, bu amaçlarına ulaşmada diğer ülkelere mümkün olan en maliyeti yansıtarak katkıda bulunur.
- Uluslararası İhtilafların çözümü noktasında oldukça etkili olmasına karşın, faaliyetleri gerçekleştirme yöntemi olması gerekenden daha az şeffaf olmuştur.
- DTÖ, oldukça etkili olan bir ihtilaf çözüm mekanizması sağlar, ancak işleyişi olabileceğinden daha az şeffaf olmuştur.
- DTÖ fikir birliğiyle faaliyet gösteren bir örgüt olmasına karşın, üye sayısının fazla olması pratikte yavaş ve dışlayıcı hale getirebilmektedir. Bilhassa gelişmekte olan bazı ülkelere söz hakkı tanınmamıştır.

Bretten Woods Konferansı sonrasında ticarete çok ulusluluğu temsil eden kuruluş uygulamada Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması(GATT) olmuştur (Rodrik, 2011). 1948 yılında kurulan GATT, uygulamaya koyduğu birçok görüşme nihayetinde, 2. Dünya savaşı sonrası dönemde gümrük tarifelerinin indirilmesinde ve ticaretin serbestleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fakat tarifelerin azalmasına karşılık görünmez engeller ülkeler arasındaki ticaretin kısıtlanmasına yol açmaktaydı (Seyidoğlu, 2022).

2.3. Küreselleşme ve Uluslararası Ticaret

Ekonomik küreselleşme tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen icatlar ve teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa mal, hizmet ve sermayenin uluslararası hareketliliğinin ortaya çıkması, ülke ekonomilerinin entegrasyonunu sağlamış ve küreselleşme kavramının önemi artmıştır. Bu kavram aynı zamanda emek ve bilginin uluslararası hareketini de ifade etmektedir. Daha çok 1980'li yıllardan sonra kullanılan küreselleşme uluslararası ticaret ve finansal akışın kolaylaşmasını da ifade etmektedir(IMF, 2008). Şekil 2.1'de yıllara göre dünyanın ticarete açıklığı gösterilmektedir. Ticarete açıklık derecesi ihracat ve ithalat değerlerinin toplamının toplam gayrisafi yurtiçi hasıllara oranını ifade etmektedir. 1880'li yıllardan günümüze kadar küreselleşmenin 4 önemli aşaması olduğundan söz edebiliriz. Bu aşamalara Sanayileşme, Savaşlar ve korumacılık, Sabit döviz kuru ve liberalleşme dönemleridir.

Ulusal ekonomilerin küresel bir ekonomik bir sistem içerisinde birleşmeleri son yüz yılın en önemli gelişmelerinden bir tanesidir. Bu ekonomik sistem çoğu zaman küreselleşme olarak adlandırılmaktadır. Küreselleşme dış ticaretin gelişmesi ve artması noktasında önemli faktörlerden birisi olarak görülmektedir.

Şekil 2. 1 Yıllara Göre Ticarete Açıklık (Aiyar vd., 2023)

Bu dönemlerin temel özellikleri aşağıdaki gibidir:(Aiyar & Ilyina, 2023)

- Sanayileşme dönemi, Arjantin, Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın ticarete hâkim olduğu süreçte, altın standardı sistemiyle küreselleşme kolaylaştırılmıştır. Bu dönemde ulaşımda meydana gelen teknolojik gelişmelerin ticaret maliyetlerini arttırması ticaret hacimlerini arttırmada oldukça önemlidir.
- 1914-1945 yılları savaşları arası geçen dönemde ticarete açıklık oranının ciddi derecede düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde ticarete korumacılık eğilimi artış göstermiş olup, küreselleşme eğilimi azalmıştır. Bu dönemde ticari engeller ve altın para standardının bozulmasıyla, ticari faaliyetler bölgeselleşmiştir.
- Sabit döviz kuru döneminde Bretton Woods sistemiyle ABD bakan ekonomik güç haline gelmiştir. ABD doları altına sabitleyip ve aynı zamanda diğer döviz kurlarını da dolara sabitleyip yeni bir sistemin temelini atmıştır. Savaştan sonra ticaretin serbestleşmesi Avrupa, Japonya ve gelişmekte olan ülkelerde küreselleşme eğilimini grafikte de görüleceği üzere arttırmıştır. Fakat ABD'nin sosyal ve askeri harcamalar dolayısıyla

gerçekleştirdiği genişleyici mali ve para politikası bu sistemi sürdürülemez hale getirmiş ve dolar-altın konvertibilitesine son verilip, sabit kur sistemi işlevini yitirmiştir.

- 1980-2008 liberalleşme dönemi ise dünyada ticaret engellerinin aşamalı olarak azaldığı ve ekonomik iş birliğinin arttığı bir dönemdir. Ticaretteki artışın çoğu ticaretteki serbestleşmeden kaynaklanmıştır. 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü, ticaret anlaşmaları, müzakereler ve ihtilaflar konusunda çok uluslu bir gözetim merkezi haline gelmiştir. Dolayısıyla bu dönemde uluslararası sermaye akışları artmış, küresel finansal sistem çok daha karmaşık hale gelmiş olup, ülkelerin birbirlerine olan bağımlılığı artmıştır.

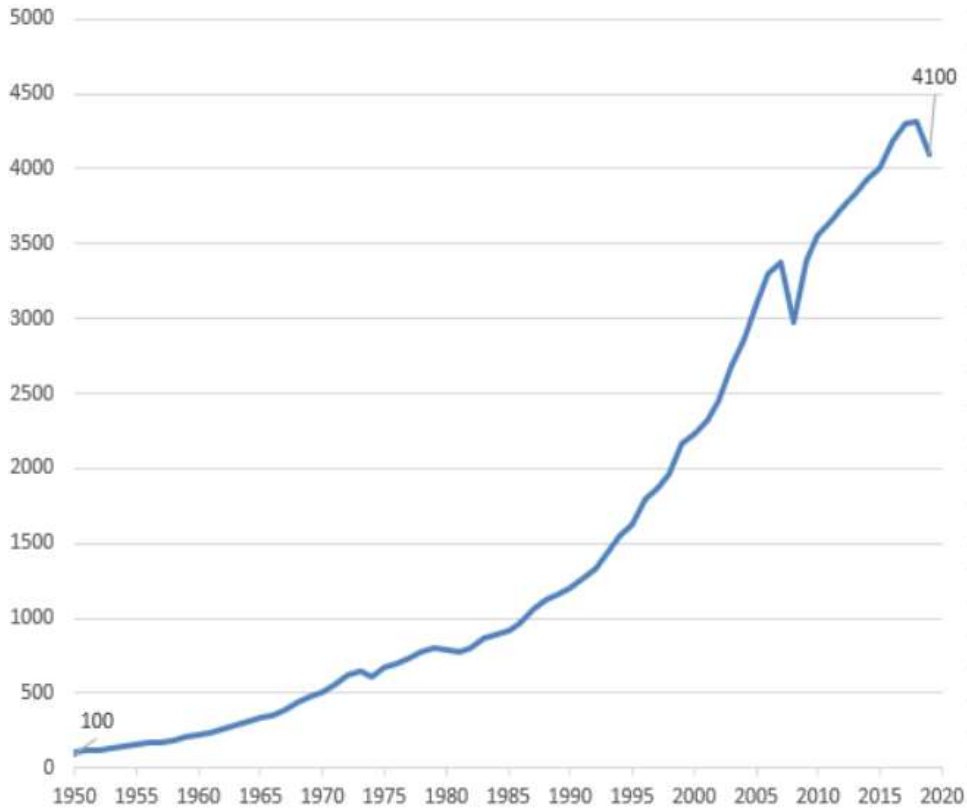
2008 2021 yılları Aiyar ve Ilyina(2023) tarafından küreselleşmede “Yavaşlama” dönemi olarak ifade edilmiştir. 2008 küresel mali kriziyle ortaya çıkan yavaşlama, artan jeopolitik gerilimler ve ticaret reformlarının azalması ve serbest ticarete ilişkin siyasal desteklerin azalması olarak ifade edilmiştir.

Dünyada Küreselleşmenin insanlar, sermaye ve mallar üzerinde sayısız etkisi olduğunu ortaya koyan göstergeler bulunmaktadır. Bu göstergeler(IMF, 2008);

- Dünya GSYİH'sının bir yüzdesi olarak ticaretin (mal ve hizmetlerin) değeri 1980'de yüzde 42,1'den 2007'de yüzde 62,1'e yükseldi.
- Doğrudan yabancı yatırım, 1980'de dünya GSYİH'sının yüzde 6,5'i iken, 2006'da yüzde 31,8'e yükseldi.
- Dünya GSYİH'sının bir yüzdesi olarak uluslararası alacak stoku (öncelikle banka kredileri), 1980'de kabaca yüzde 10'dan 2006'da yüzde 48'e yükseldi.
- Kişi başına sınır ötesi telefon görüşmelerinde harcanan dakika sayısı 1991'de 7,3 iken 2006'da 28,8'e çıktı.
- Yabancı işçi sayısı 1965'te 78 milyon kişiden (dünya nüfusunun yüzde 2,4'ü) 2005'te 191 milyon kişiye (dünya nüfusunun yüzde 3,0'u) yükseldi.

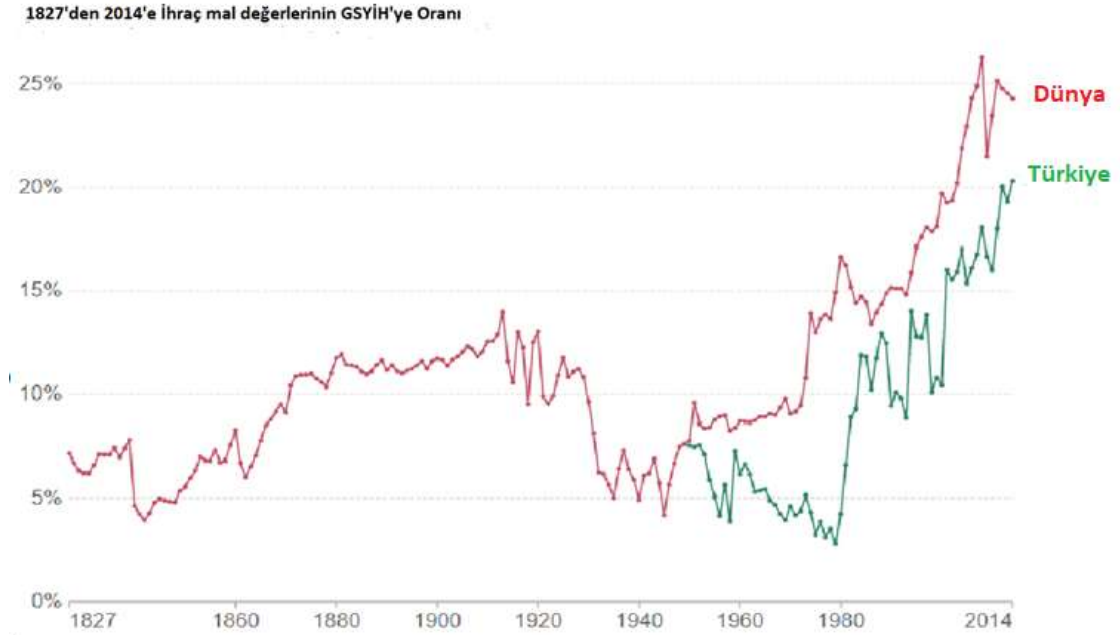
21. yüzyılda kapitalizmin yükselmesi, finansal piyasaların serbestleşmesi ve ülkeler arasındaki ticarete engellerin azaltılması sebebiyle, uluslararası ticaret sistemini geçmişe göre çok daha rekabetçi ve global bir hale sürüklemiştir.

Globalleşmenin artmasıyla ilgili en çok atıf alan ve öne sürülen söylemlerden birisi, 2. Dünya savaşı itibarıyla ülkelerin ihracat ve ithalat hacimlerinin gayri safi milli hasıllarının payında, geçmişe göre çok daha fazla yer kaplamasıdır(Hummels vd., 1998). Aşağıdaki Şekil 2.2’de Dünya Ticaret hacminin 1950-2020 yılları arasındaki seyri yer almaktadır. 1950 yılının baz yıl (1950=100) olarak alındığı grafikte 1950 yılından günümüze dünya ticaret hacminin yaklaşık 40 kat arttığı görülmektedir. Özellikle 1995 yılında, Dünya Ticaret Örgütü’nün uluslararası ticaret düzeninin yasal ve kurumsal temeli olmasıyla birlikte, Dünya geneli dış ticaret hacminin hızla arttığı gözlemlenmektedir. 1995 yılından 2020 yılına kadar Dünya ticaret hacmi %4, ticaret değeri ise ortalama olarak %5 büyümüştür(WTO, 2022).

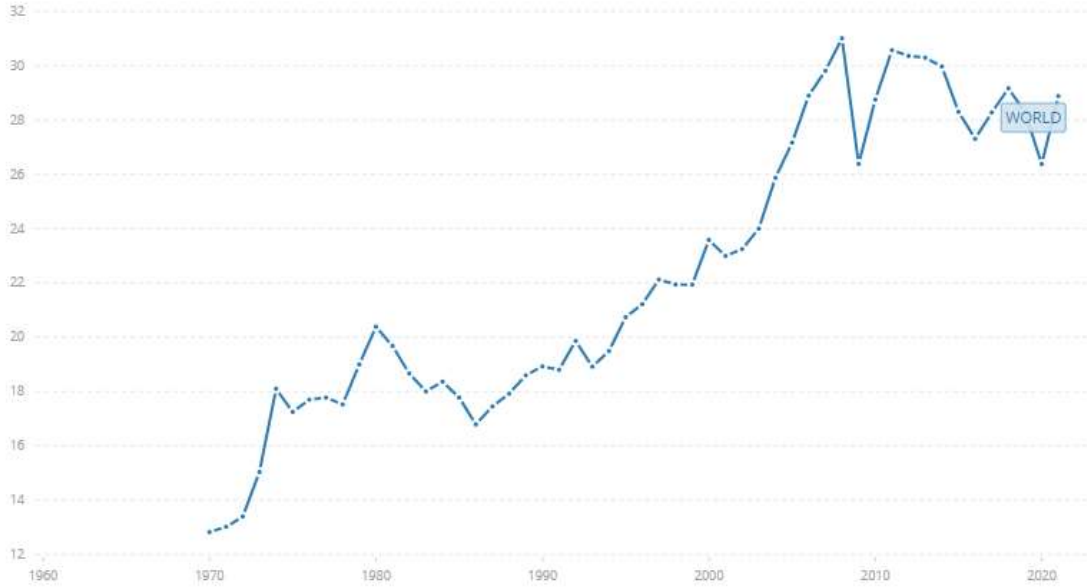
Şekil 2. 2. Dünya Ticaret Hacminin 1950-2020 Yıllarında Seyri(WTO, 2022)

Aşağıda Şekil 2.3’de 1827 yılından 2014 yılına kadar dünya ve Türkiye ihracat değerlerinin GSYİH’ye oranları verilmiştir. Bu veriler göz önüne alındığında, Türkiye’nin küreselleşme seviyesinin dünya ortalaması altında kaldığı görülmektedir. GSYİH içindeki ihracatın payı dünyadaki gelişmelerle aynı trendi izlemiştir. 1940’larda 2. Dünya savaşının etkisiyle ihracatın milli gelirdeki oranının azalmasını, sonrasında ticarete korumacılık akımının güç kazanmasıyla daha da azaldığı görülmektedir. 1960’lı yıllarda ihracatın milli gelirdeki payı %5’li seviyelerde seyrediyorken, 1980’li yıllarda serbest ticarete geçişin etkisiyle ciddi bir artış yaşanmıştır. 2014 yılına gelindiğinde ihracatın milli gelirdeki payı Türkiye’de %20 seviyelerine kadar artış göstermiştir. Dünya genelinde bu oran %25 seviyelerindedir.

Şekil 2. 3. 1827'den 2014'e ihraç mal değerlerinin GSYİH'ye Oranı(Ortiz-Ospina vd., 2018)

Şekil 2.4'te ise dünya mal ve hizmetler ihracatının toplam dünya hasılasına oranı verilmektedir. Grafik incelendiğinde mal ve hizmetlerin dünya GSYH'sindeki payının 1970 yılında %12 olduğu görülecektir. 1980'li yılların ortasında dünyada küresel ticaretin artması dolayısıyla mal ve hizmetler ticaretinin de hızlı bir artış süreci yaşadığı görülmektedir. Tarihi zirvesi küreselleşmenin en çok arttığı ve ülkelerin birbirlerine ticari olarak en çok bağımlı olduğu dönem 2008 krizi dönemine denk gelmektedir.

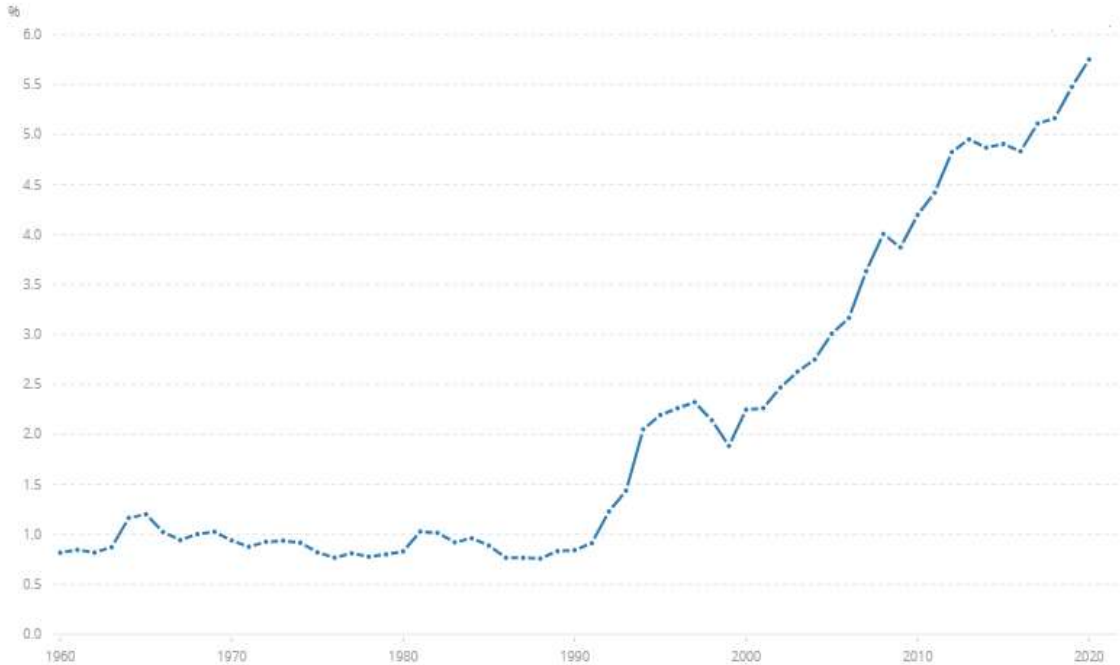
Şekil 2. 4. 1960'dan 2021'e Mal ve Hizmetler İhracatı(Dünya GSYH'sindeki Payı)(The World Bank, 2023a)

2008 yılında dünya hasılasından %31 payla en yüksek seviyesine ulaşan mal ve hizmetler ihracatı, dünya küresel ekonomik krizinin hemen sonrası 2009 yılında ciddi bir düşüş yaşayarak %26,4 seviyesine düşmüştür. 2021 yılında ise bu oran %28,9 seviyesindedir. Dolayısıyla 2008 dünya küresel krizinde yakalanan yüksek mal ve hizmetler ihracatı seviyesini dünya henüz tekrar tecrübe etmemiştir. Bu noktada artan ticaret savaşları ve ticarete korumacılık akımlarının etkisinin ön planda olduğu görülmektedir.

2.4. Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Uluslararası kuruluşlar ülkelerin ekonomik koşullarına göre bazı guruplara ayırmaktadır. Sınıflandırma genellikle ekonomik koşullarına göre yapılmaktadır(Waszkiewicz, 2017). Gelişmekte olan ülkeler yaşam standartları, gelir, ekonomik ve endüstriyeler gelişimlerini ortalama seviyede gerçekleştirmiş ülkelerdir(Worlldata.info, 2023). Şekil 2.5'te dünya bankası tanımlamasına göre düşük ve orta gelirli ekonomilere yapılan mal ihracatı, dünya ekonomisi tarafından yapılan toplam mal ihracatının yüzdesi olarak verilmiştir. Bu oranlar rapor veren ekonomiden

aynı Dünya Bankası bölgesindeki diğer düşük ve orta gelirli ekonomilere yapılan mal ihracatının toplamıdır. Dünya Bankası bu verileri yalnızca ortak ülke grubundaki ekonomilerin en az yarısının eksik verisi yoksa hesaplamaktadır. Bu ülkeler dünya bankası ekonomi sınıflandırmasında ayrı bir kategori olmaları sebebiyle yüksek gelirli ekonomiler için bir veri bu grafikte bulunmamaktadır(The World Bank, 2023c). Şekil 2.5 incelendiğinde düşük ve orta gelirli ekonomilere yapılan mal ihracatının dünya toplam mal ihracatına oranı 1960 yılından 1990 yıllara kadar %1’li seviyeleri ortalama olarak aşmadığı görülmektedir. 1980 yılı dış ticarete serbestleşme akımlarının hızlanması sürecinin düşük ve orta gelirli ekonomilerde etkisinin ancak 10 yıl sonra görülmeye başlaması dikkat çekmektedir. 1990 yılı sonrasında dünya dış ticaret pazarında payını arttıran gelişmekte olan ekonomiler 1997 Asya krizi sonrası ve 2008 dünya küresel krizi sonrası düşüşler yaşasa da, dünya dış ticaret pazarındaki paylarını arttırmaya devam etmektedir. 1960 yılında gelişmek olan ülkelerin dünya dış ticaret pazarındaki payı yalnızca %0.8 iken, 2020 yılında %5.8 seviyesine yükselmiştir. 1960 yılından 2020 yılına kadar yaklaşık 7.25 kat pazar payını arttıran gelişmekte olan ülkeler, geçen 60 sene boyunca artan nüfuslarını ve toplam nüfuslarının dünya nüfusuna oranları dikkate aldığımızda, bu artış çok da yüksek olmadığı görülmektedir.

Şekil 2. 5. Bölgedeki düşük ve orta gelirli ekonomilere mal ihracatı (toplam mal ihracatının yüzdesi)(The World Bank, 2023c)

Dünyada 152 gelişmekte olan ülkenin toplam nüfusu 6.77 milyarın üzerindedir. Gelişmekte olan ülkelerin nüfusunun dünya nüfusuna oranı ise yüzde 85.49'dur. Bu oran dünya nüfusunun ezici çoğunluğuna tekabül etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin için resmi bir tanımlama bulunmamaktadır. IMF World Economic Outlook 39 ülkeyi gelişmiş ülke olarak tanımlamıştır. Bu ülkeleri gelişmiş ülke sıfatıyla isimlendirirken yüksek kişi başına düşen gelir, çeşitli ürün ve hizmetlerin ihracatı, küresel finansal sisteme daha fazla entegre olması gibi birçok ekonomik gösterge dikkate alınmıştır. Geriye kalan ülkeler ise yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomiler olarak tanımlanmaktadır. Yükselen Piyasa Ekonomileri tanımlanırken 3 önemli gösterge bulunmaktadır;(Dutttagupta & Pazarbasıoğlu, 2021)

- Sistemik Varlık: Ülke ekonomisinin büyüklüğü(Nominal GSYİH), nüfusu ve ihracatın küresel ticaretteki payı
- Piyasaya Erişimi: Bir ülkenin dış borcunun küresel dış borç içindeki payı, büyük uluslararası kurumsal yatırımcılar tarafından kullanılan küresel endekslerde yer alıp almadığı ve ihraç edilen uluslararası tahvillerin sıklığı ve miktarı
- Gelir Düzeyi: Ülkenin ABD doları bazından kişi başına düşen milli geliri.

Yukarıdaki temel kriterler baz alınarak, 5 tane ağırlıklandırılmış değişken oluşturup, gelişmiş ülkeler grubuna girmeyen ekonomiler için bir puan elde edilmektedir;(Dutttagupta & Pazarbasıoğlu, 2021)

- 0.40 x nominal GSYİH +
- 0.15 x nüfus +
- 0.15 x Kişi başına düşen milli gelir +
- 0.15 x Dünya küresel ticaretteki payı +
- 0.15 x Dünya dış borcundaki payı

Eğer bir ülke 2010-2020 yılları için herhangi bir kriterde dünyada ilk 20 de yer alıyorsa o değişken için 1 puan almaktadır. Aksi taktirde sıfır puan almaktadır. Bireysel puanların ağırlıklı toplamı alınarak nihai puan oluşturulmaktadır. Bu hesaplama göre yükselen piyasa ekonomileri: Arjantin, Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Mısır, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İran, Malezya, Meksika, Filipinler, Polonya, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Taylan, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri

ülkeleridir. Yükselen piyasa ekonomileri grubuna iki ülke dahil edilmemiştir. 2010-2020 dönemi için incelenen çalışmada İMF Nijerya'yı düşük gelirli olması sebebiyle ve Katar'ı ise nüfusunun 5 milyondan aşağı olması sebebiyle yükselen piyasa ekonomileri sınıflandırmasına dahil etmemiştir.

Şekil 2.6'da gelişmekte olan ülkelerin haritası verilmiştir. Harita incelendiğinde gelişmiş devletlerin dünyada nüfus olarak azınlıkta olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler orta ve Güney Amerika ve Afrika'nın tamamı ve Asya ülkelerinin önemli çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Şekil 2. 6. Gelişmekte Olan Ülkeler Haritası(Worlddata.info, 2023)

Aşağıda yer alan tablo 2.4'te ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel farklılıkları verilmiştir. İki farklı grupta yer alan ülkelerin özelliklerini kıyaslamada kullanılan kriterler aslında ülkelerin ulusal yatırım havası hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Yatırımcılar yatırım yaparken karlılık, istikrar, lokasyon ve yatırıma konu ülkenin adalet ve siyasi koşullarını göz önüne alarak ticari kararlar vermektedir. Gelişmekte olan ülkelere yabancı yatırımcıların karlılığını ve bu karlılığın devamlılığının garanti altına alınması, bu ülkelerin siyasi ve ekonomik koşulların hızlı değişmesi sebebiyle çok daha zordur. Ayrıca potansiyel olarak kazancı yüksek olan işlerde büyüme hızının yüksek olmasına karşın, yolsuzluk potansiyeli de yüksektir(Waszkiewicz, 2017). Gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparken yüksek

riskler olmasına karşın, karlılık açısından da birtakım fırsatlar sunmaktadır. Özellikle milli gelirlerinin ve emek ücretinin göreceli olarak daha ucuz olması, üretim maliyetlerini önemli ölçüde azaltmaktadır. Dolayısıyla sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkelerde üretimde rekabeti artırma ve maliyetleri düşürme noktasında belirleyici rol üstlenmektedir. Diğer yandan üretim faktörlerinin etkinsiz kullanımı ve siyasi istikrarsızlık dolayısıyla ekonomide meydana gelebilecek öngörülebilir olmayan problemler yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo 2. 4. *Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomiler Kıyaslaması(Waszkiewicz, 2017)*

	Gelişmiş	Gelişmekte Olan
Milli Servet	Yüksek	Orta
Finans	Gelişmiş, Entegre	Az Gelişmiş
Hayat Kalitesi	İyi	Orta
Ekonominin Karakteri	Sanayi sonrası (Hizmet)	Sanayi
Gelir Dağılımı	Eşit	Eşit değil
Üretim Faktörleri	Etkin Kullanım	Etkinsiz Kullanım
Büyüme Perspektifi	Teknolojik İlerleme	Sermaye Birikimi

Düşük ve orta gelirli ülkelerin gelişmiş ülkelere yapmış olduğu ihracatı, diğer bir deyişle gelişmiş ülkeler gözünden bakıldığında, gelişmekte olan ülkelere yapılan mal ithalatı incelememiz, gelişmekte olan ülkelerin dünya dış ticaretindeki önemini anlamamız noktasında önemlidir. Şekil 2.7’de düşük ve orta gelirli ülkelere yapılan mal ithalatının dünya toplam mal ithalatına oranı verilmiştir. Dünya bankasının yapmış olduğu sınıflandırmaya göre gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere yaptığı ithalat verileri baz alınarak, Uluslararası Para Fonu’nun ticaret veri tabanı kullanılarak Dünya Bankası çalışanları tarafından oluşturulmuştur. Düşük ve orta gelirli ülkelerin dünya dış ticaretinde, ihracat yaparak dünyanın gelişmiş ülkelerine sattıkları mal seviyesi ve diğer bir ifadeyle gelişmekte olan ülkelerin ticaret ortağı olarak, gelişmiş ülkelerin nezdindeki önemini anlamada bu oranlar önem arz etmektedir. 1960 yılından 1990’lı yıllara kadar gelişmiş olan ülkeler yalnızca dünya toplam ithalat değerinin %1’ini gelişmekte olan ülkelere elde ettiler. Dolayısıyla gelişmiş olan ülkeler açısından, gelişmekte olan ülkelere dış ticaretlerindeki yeri bu dönem aralığı için oldukça düşük oranda gerçekleşmiştir. Dünyada küreselleşme akımlarının 1980’li yıllar itibari ile artmasıyla, gelişmekte olan ülkelerin lehine, gelişmiş ülkelere sattıkları

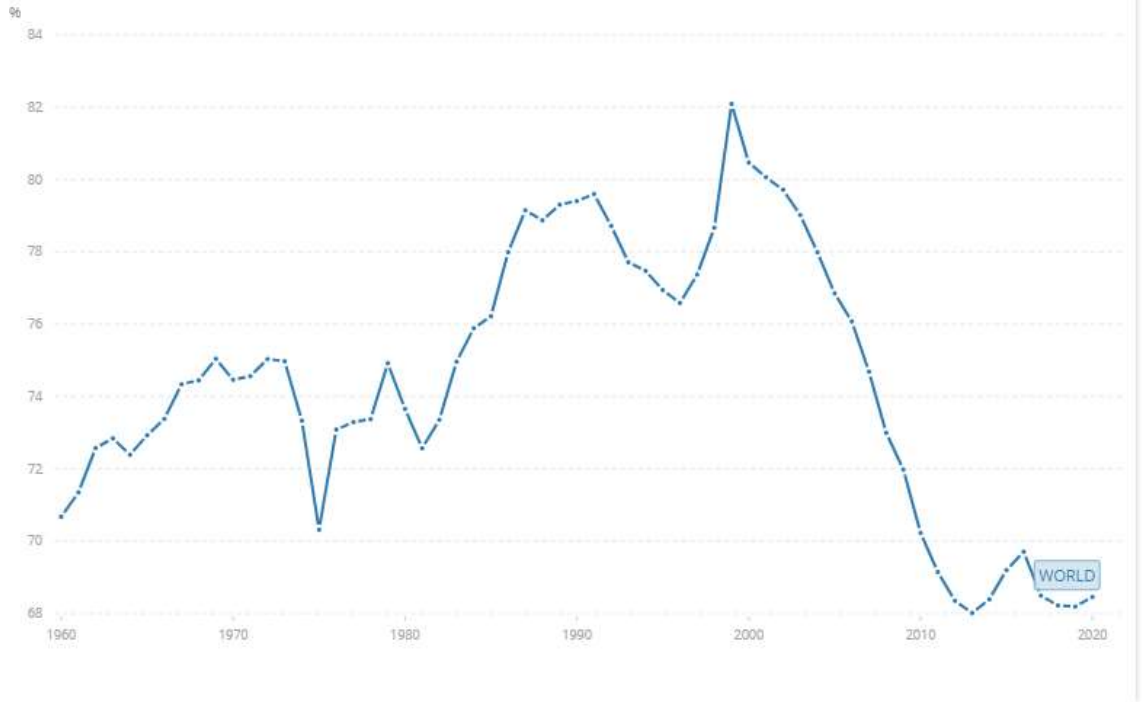
mallarda ciddi bir artış yaşanmıştır. Öyle ki 1990 yılına %0.9'luk paya sahipken, 1996 yılına gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerdeki ithalat payı %2.6 oranına yükselmiş ve 6 yıl içerisinde yaklaşık 3 kat artış yaşanmıştır. 1960 yılından 1990 yılına kadar geçen 30 yıllık periyotta neredeyse hiçbir ilerleme gösteremeyen gelişmekte olan ülkeler, yalnızca 6 yıllık süre içerisinde ihracatlarını 3 katına çıkarmalarında küreselleşme ve dünyanın entegrasyonunun artması ve dünya ticaret örgütünün ticaretin serbestleşmesi noktasında anlaşmaları arttırması önemli rol oynamıştır.

Şekil 2. 7. *Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerden Yapılan Mal İthalatı (The World Bank, 2023e)*

Ayrıca tablo 2.4'te de ifade edildiği gibi gelişmiş ülkelerde ekonominin karakteri sanayiden sanayi sonrası hizmet sektörlerine kaymıştır. Gelişmekte olan ülkelerde üretim maliyetlerinin görece daha az olması dolayısıyla ekonominin karakteri daha çok sanayiye ve bilhassa imalat sanayine dayalı olarak ilerlemektedir. Şekil 2.8 incelendiğinde ise dünya toplam ihracatı baz alındığında, yüksek gelirli ekonomilere yapılan mal ihracatının yüzdesi 1960-2020 yılları arasında verilmiştir. 1999 yılına kadar dönemsel olarak düşüş ve artışlar tecrübe edilse de yüksek gelirli ülkelere yapılan mal ihracatının toplam mal ihracatına oranı %70 ile %82 arasında seyretmiştir. 1999 yılında en yüksek seviyesine ulaşan mal ihracatı yüzdesi, 1999 yılından sonra düşüş trendine girmiştir. 1960 yılında %70 civarında olan yüksek gelirli ülkelerin toplam mal ihracatı,

2010 yılı itibariyle bu seviyenin de altına inmeye başlamıştır. 2013 yılında %68 seviyesiyle tecrübe ettiği en düşük ihraç payına sahip olan yüksek gelirli ekonomiler, 2020’li yıllara gelindiğinde %70’in altındaki seviyelerde seyretmektedir.

Şekil 2. 8. Yüksek Gelirli Ekonomilere Yapılan Mal İhracatı (Toplam Mal İhracatının Yüzdesi) (The World Bank, 2023b)

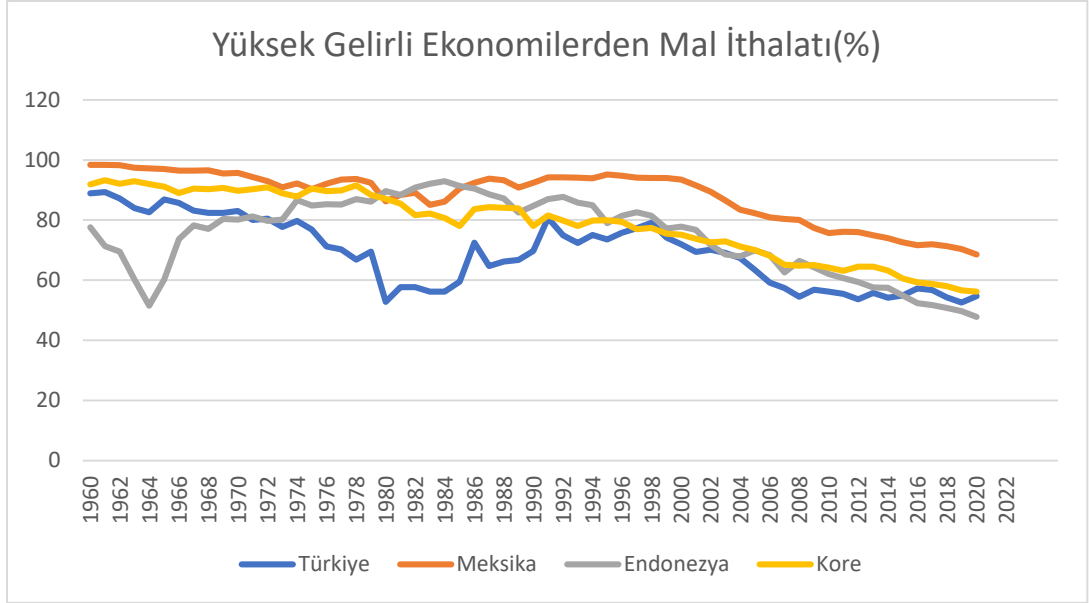
Şekil 2.7 ve Şekil 2.8 beraber incelendiği zaman bu durum daha da anlamlı hale gelmektedir. 1990 yılı itibariyle düşük ve orta gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatının önemli bir artış yaşanmıştır. %1 seviyelerinden %6’lı seviyelere kadar yükselen mal ithalatı, düşük ve orta gelirli ülkelerin dünya küresel ticaretindeki payını arttırdığını göstermektedir. Konu yüksek gelirli ülkeler açısından değerlendirildiğinde ise, şekil 2.9’da yüksek gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı verileri dünya çapında verilmiştir. Yüksek gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı, Dünya Bankası ekonomi sınıflandırmasında göre rapor veren ekonominin yüksek gelirli ülkelerden yaptığı mal ithalatının toplamını göstermektedir(The World Bank, 2023d). Şekil 2.9 incelendiğinde 1980’li yıllarda yüksek gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1990’lı yıllar itibariyle yüksek gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatı düşüşe geçmiştir. 1988 yılında %88.8 seviyesiyle en yüksek mal ithalatı seviyesine sahip olan yüksek gelir grubu ülkeleri, 2020 yılına gelindiğinde %62.3 seviyelerine düşmüştür.

Yaklaşık 30 yıllık periyotta yüksek gelirli ülkelerin dünya ticaretinde payının azalmasının sebepleri merak konusudur.

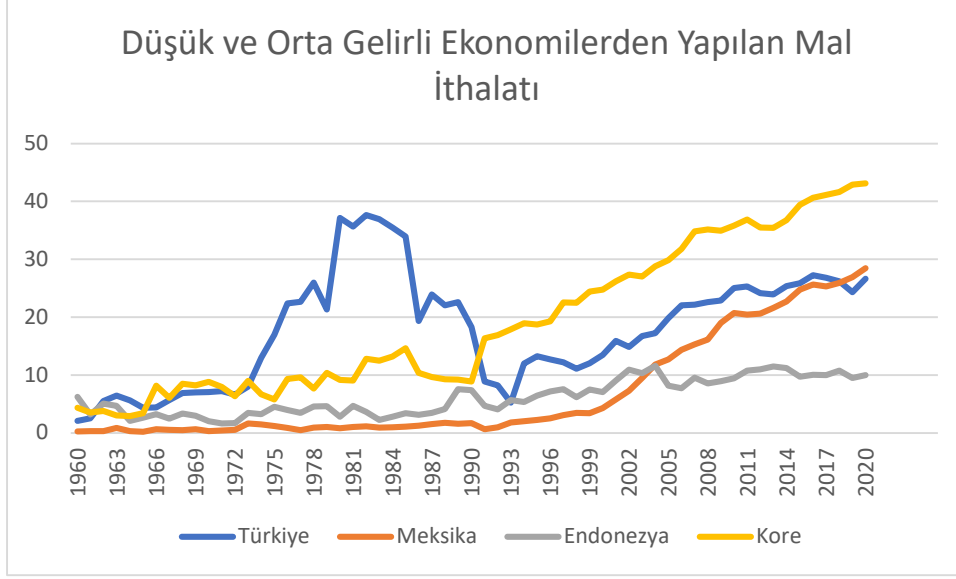
Şekil 2. 9. Yüksek Gelirli Ekonomilerden Mal İthalatı(The World Bank, 2023d)

Konuyu daha ayrıntılı ele alabilmek adına, dünya genelinde yapılan mal ithalatını bir de gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirmekte fayda vardır. Gelişmekte olan ülkelerin dünya dış ticaretteki gelişimini değerlendirebilmek adına Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Mist ülkeleri tercih edilmiştir. Mist ülkelerin büyüme skorları yüksek gelirli gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksektir. İktisadi kalkınma çabalarını daha çok sanayileşmeyi temel alarak gerçekleştirmeyi planlamaktadırlar. Şekil 2.10 ve 2.11 Mist ülkelerinin sırasıyla yüksek gelirli ekonomilerden yaptığı mal ithalatı ve düşük ve orta gelirli ülkelere yapılan mal ithalatı seviyeleri verilmiştir.

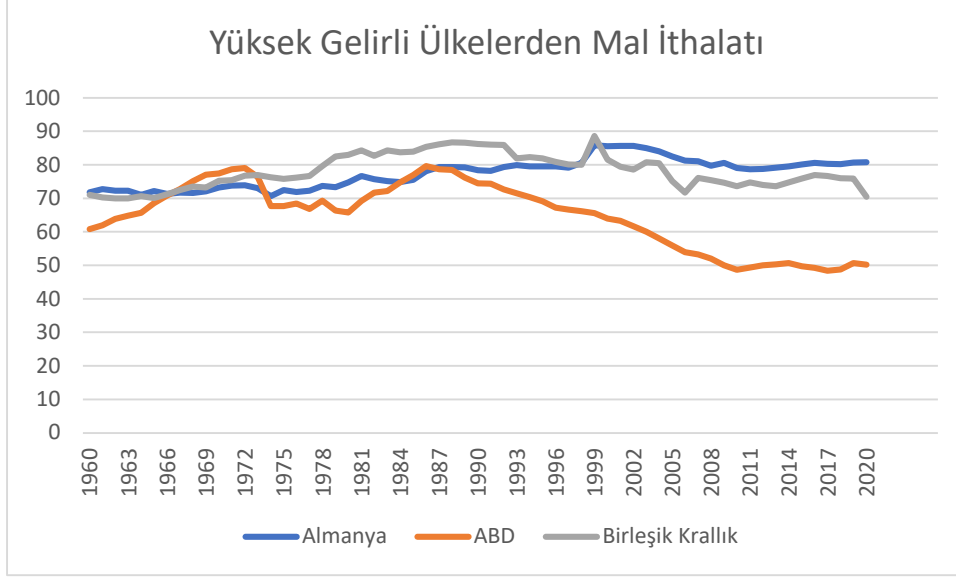
Şekil 2. 10. Mist Ülkeleri için Yüksek Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı(The World Bank, 2023d)

Türkiye, Meksika, Endonezya ve Güney Kore'den oluşan Mist ülkeleri için, yüksek gelirli ülkelerden yaptıkları mal ithalatları ayrı ayrı incelenecektir. 1960 yılında yüksek gelirli ülkelerden en az ithalat yapan ülke Türkiye'dir. O dönemde Türkiye'nin 2. Dünya savaşı etkilerini konumsal olarak daha derinden etkilenmesi ve izlemiş olduğu planlı ekonomi kapsamında ithal ikameci sanayileşme stratejisinden kaynaklandığı ön plan çıkmaktadır. Meksika için konu ele alındığında ilginç bir şekilde neredeyse ithalatının tamamını yüksek gelir grubu ülkelerden yaptığı görülmektedir. Aynı şekilde Kore ve Endonezya için de 1960'lı yıllarda yüksek gelirli ülkelerden yaptıkları ithalat yüzdesi %90'lara yakın seviyelerde seyretmektedir. Fakat 2020 yılına kadar yaklaşık 60 yıllık periyotta tüm Mist ülkelerinin yüksek gelir grubu ülkelerinden yapmış oldukları ithalatta ciddi düşüşler yaşanmıştır. Meksika için yüzde yüze yakın seviyelerden yaklaşık yüzde altmış beşli seviyelere düşerken, Türkiye için bu seviye yüzde 80'lerden yaklaşık yüzde 50'li seviyeler kadar düşmüştür. Çok benzer trendlere sahip olan Kore ve Endonezya için ise yüzde 90 yakın seviyelerden yüzde 55'li seviyelere kadar yüksek gelirli ülkelerden yapılan ithalat yüzdesi 60 yıllık periyotta önemli ölçüde azalmıştır.

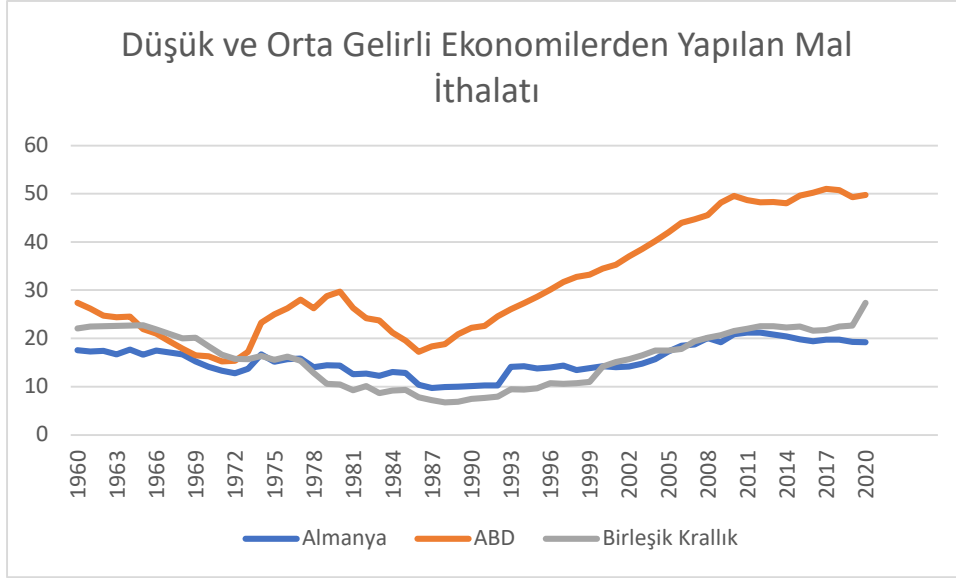
Şekil 2. 11. Mist Ülkelerinin için Düşük ve Orta Gelirli Ekonomilerden Yapılan Mal İthalatı(The World Bank, 2023e)

Aynı ülke grubu için düşük ve orta gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı ise Şekil 2.11’de verilmiştir. Şekil 2.10’un tam tersine 1960’dan 2020’ye azalan seyir, düşük ve orta gelirli ekonomilerden yapılan mal ithalatı incelendiğinde, 60 yıllık periyotta önemli bir artış yaşandığı dikkat çekmektedir. Her dört ülke için de ithalat yaptıkları ülke grupları içerisinde düşük ve orta gelirli ülkelerin payı %10’un altındadır. 1980’li yıllara geldiğinde Türkiye grafiği için artan ithalat oranı dikkat çekmektedir. 1960’lı yıllarda %5’in altında olan oran, 1980’lere geldiğinde %40’lı seviyelere yükselmiştir. Her dört ülke için de artış seyri ön planda, 2020 yılına geldiğinde Kore %43 mal ithalatıyla düşük ve orta gelirli ülkelere, Mist ülkeleri içerisinde en çok ithalat yapan ülke konumundadır. Meksika 1960 yılında Mist ülkeleri içerisinde en düşük mal ithalatı yapan ülke konumundayken, 2020 yılına geldiğinde Kore’den sonra en çok düşük ve orta gelirli ülkelere mal ithal eden ülke konumuna gelmiştir. Endonezya ise hem Şekil 2.10, hem de 2.11 de gösterildiği gibi gerek yüksek gelirli gerekse düşük gelirli ülkelere en az mal ithal eden ülke konumundadır.

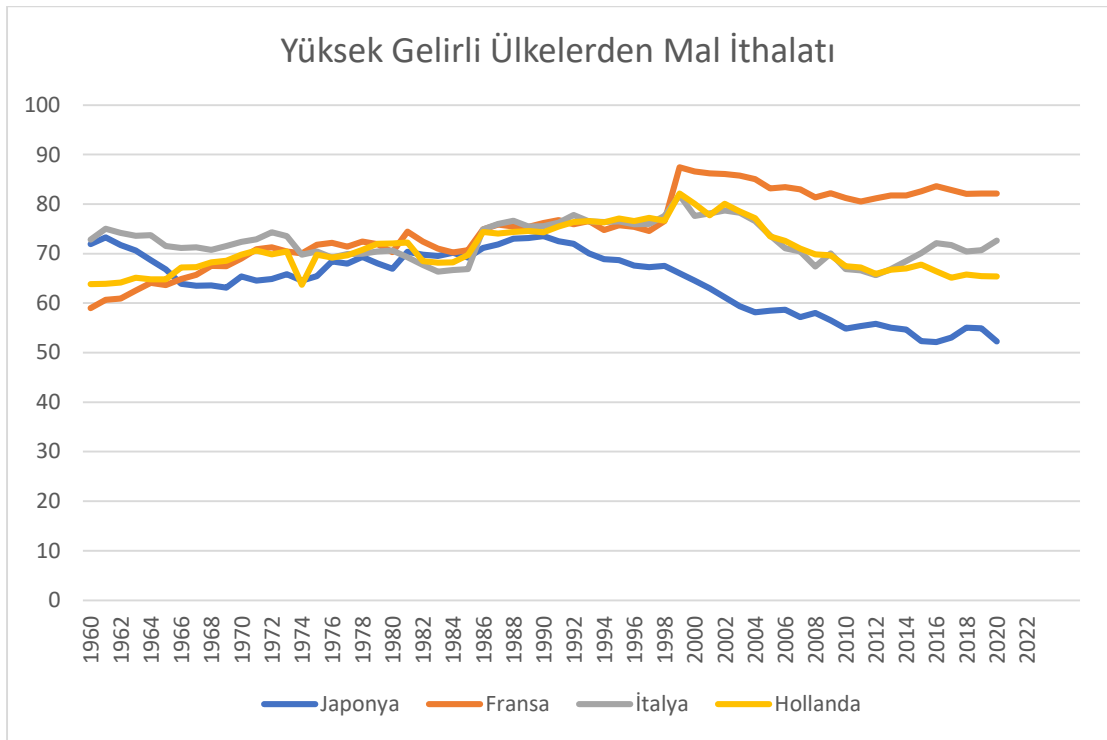

Şekil 2. 12. Batılı Ülkelerin Yüksek Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 1 (The World Bank, 2023d)

Aynı analizi dünyada en yüksek milli gelire sahip olan ülkeler arasında yer alan, Almanya, ABD ve Birleşik Krallık ülkeleri için de yapmak yarar bulunmaktadır. Her üç ülke içinde dünyada küreselleşme ve serbest ticaret trendlerinin arttığı 1980’li yıllara kadar yüksek gelirli ülkelere yaptıkları mal ithalatı oranı arsada, 1980’li yıllar itibariyle yapılan mal ithalatı her üç ülke için de düşüş trendindedir. Bilhassa ABD için 1980’li yıllarda %80 civarında olan yüksek gelirli ülkelere yapılan mal ithalatı oranı, 2020 yılında %50 ye düşmüştür. Şekil 2.13’te ise Almanya, ABD ve Birleşik Krallık ülkeleri için düşük ve orta gelirli ekonomilerden yaptıkları mal ithalatı oranları verilmiştir. Özellikle ABD için düş ve orta gelirli ülkelere yapılan mal ithalatı oranının neredeyse 2 katına çıktığı görülmektedir. 1960 yılında %27 olan mal ithalatı seviyesi, 2020 yılına gelindiğinde %50’nin üzerine çıkmıştır. Birleşik Krallık’ta ise 1980’li yıllarda mal ithalatı oranında azalma olsa da 1960 yılına kıyasla, 2020 yılına gelindiğinde %22’den %30’lara yaklaşan seviyeyle düşük ve orta gelirli olan ülkelere ithalat miktarını arttırdığı tespit edilmiştir.

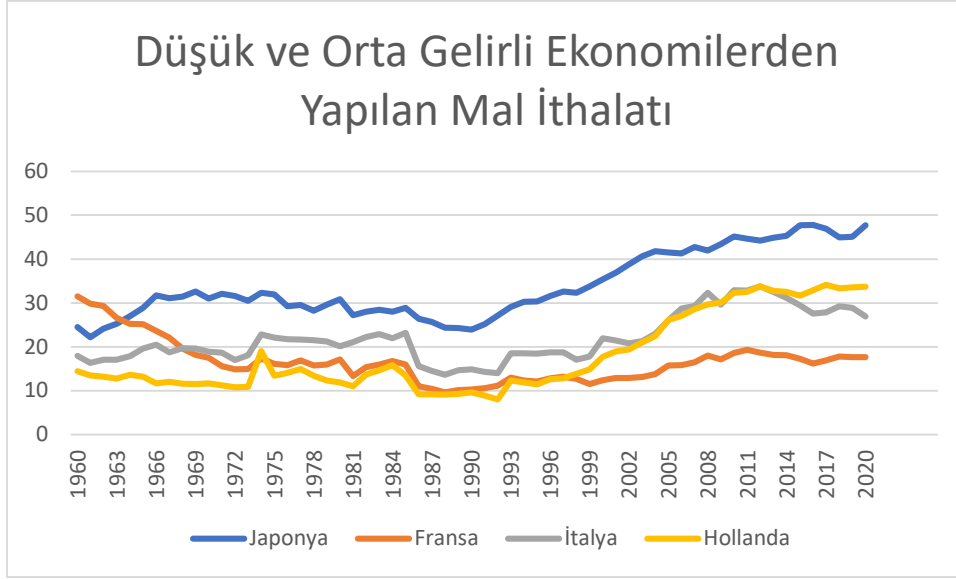
Şekil 2. 13. Batılı Ülkelerin Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 1 (The World Bank, 2023e)

Şekil 2. 14. Batılı Ülkelerin Yüksek Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 2 (The World Bank, 2023d)

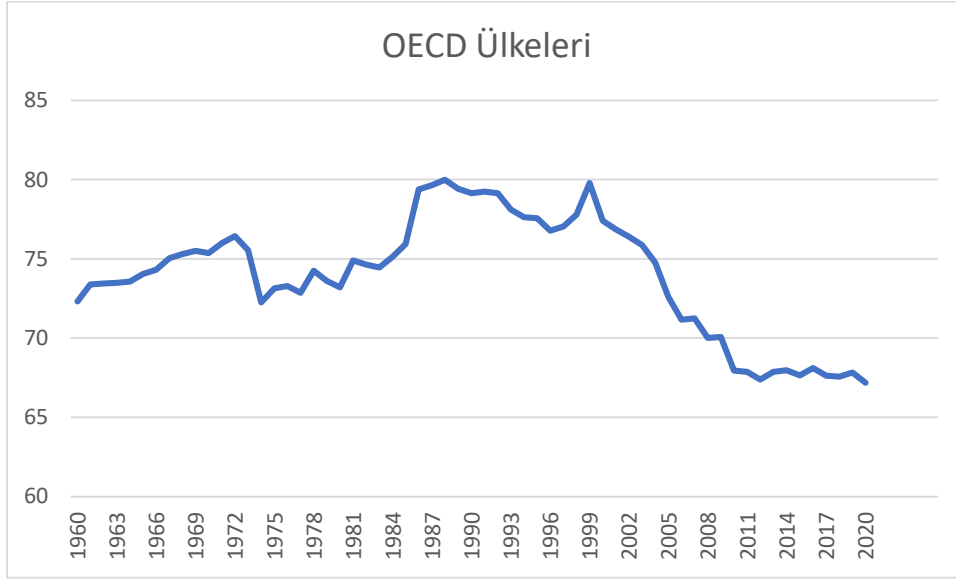
Aynı analiz diğer yüksek gelirli ülkeler arasında yer alan Japonya, Fransa, İtalya ve Hollanda ülkeleri içinde Şekil 2.14 ve Şekil 2.15'te verilmiştir. Diğer örneklerde olduğu gibi bu ülkeler için de 1995 yılı itibariyle yüksek gelirli ülkelerden yaptıkları mal

ithalatı azalırken, düşük ve orta gelirli ülkelerden yapmış oldukları mal ithalatı ise önemli ölçüde artmaktadır.

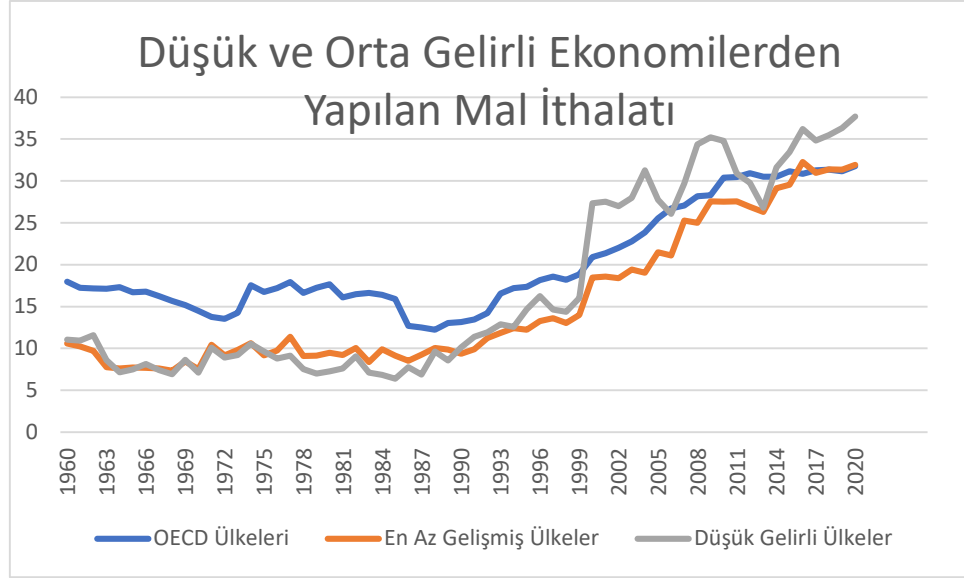
Şekil 2. 15.. Batılı Ülkelerin Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerden Mal İthalatı 2 (The World Bank, 2023e)

Son olarak aynı analizi bütüncül bir şekilde görebilmek adına, gelişmiş ülkeleri temsilen OECD ülkelerini baz alıp, gelişmekte olan düşük ve orta gelirli ülkeleri temsilen de Dünya Bankasının oluşturmuş olduğu az gelişmiş ülkeler ve düşük gelirli ülkelere ait ithalat verileri analize katılmıştır. Bu kapsamda OECD ülkelerinin yüksek gelirli ülkelere yapmış olduğu ithalat yüzdesi 1960-2020 yılları için Şekil 2.16'da verilmiştir. 1960 yılında %72 olan mal ithalatı, 1980'li yıllarda %80'li seviyeler kadar yükselmiş olup, 2000 yılı itibariyle ise keskin bir düşüş yaşamıştır. 2000 yılından 2020 yılına kadar geçen 20 yıllık periyotta ise bu oran OECD ülkeleri için %67'ye kadar düşüş gerçekleşmiştir.

Şekil 2. 16. OECD Ülkeleri Yüksek Gelirli Ülkelerden Yapılan Mal İthalatı(The World Bank, 2023d)

Şekil 2.17’de ise OECD ülkeleri en az gelişmiş ülkeler ve düşük gelirli ülkeler için düşük ve orta gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatı yüzdeleri verilmiştir. Önceki grafiklerde gösterildiği gibi bu ülkeler için de düşük ve orta gelirli ülkelerden yapılan mal ithalatı seviyesi 1960’ yılından 2020 yılına kadar geçen 60 yıllık süreç içerisinde ciddi bir artış göstermiştir. Bu durum düşük gelirli ülkeler açısından bakıldığında, 1960 yılında yalnızca %10 mal ithalatı düşük ve orta gelirli ülkelerden yapıyorken, bu oran 2020 yılında neredeyse 4 katına çıkarak yaklaşık %38 seviyelerine kadar yükselmiştir. Bir diğer dikkat çekici gelişme ise düşük gelirli ülkelerin OECD ülkeleriyle benzer bir artış trendi izlemesidir. Öyle ki 1960 yılında az gelişmiş ülkeler için mal ithalatı %10, OECD ülkeleri için ise yaklaşık %18’dir. 2020 yılına ulaşıldığında ise hem OECD ülkeleri, hem de az gelişmekte olan ülkeler grubu düşük ve orta gelirli ülkelerden %31 mal ithalatı yaparak, 60 yıllık süreç içerisinde aynı seviyeye ulaşmıştır.

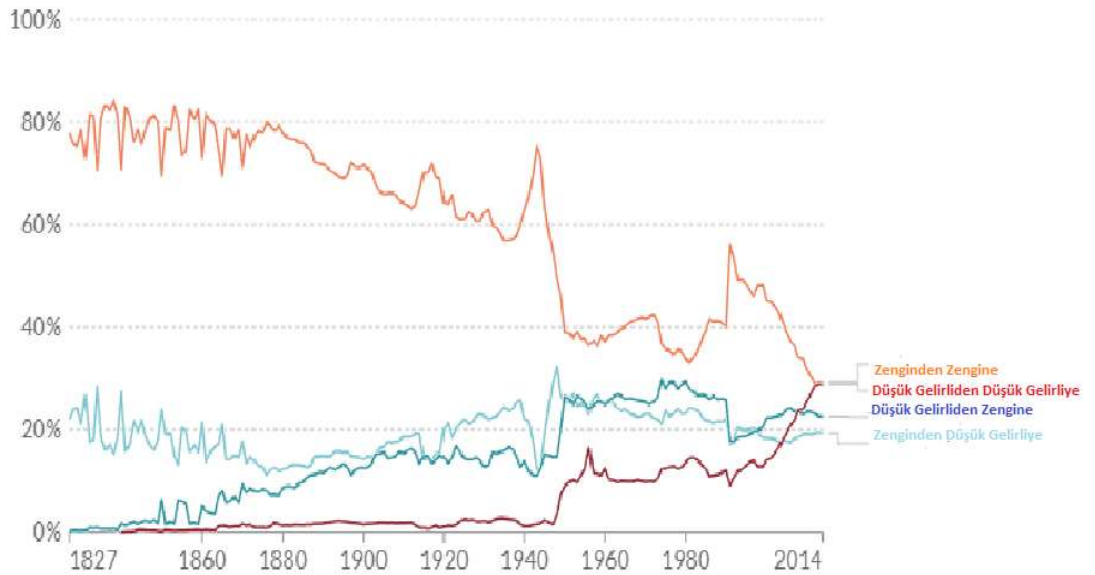
Şekil 2. 17. En Az Gelişmiş ve Düşük Gelirli ülkelerin Düşük ve Orta Gelirli Ekonomilerden Yapılan Mal İthalatı(The World Bank, 2023e)

Sonuç olarak 1960 yılından günümüze, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretteki konumları göz önüne alındığında aşağıdaki hususlar ön plana çıkmaktadır.

- Gelişmekte olan ülkelere yapılan mal ithalatı artmıştır.
- Düşük ve Orta gelirli ülkelerin dış ticaretteki payları artmıştır.
- Yüksek gelir grubundaki ülkelere yapılan mal ithalatı azalmıştır.
- Üretim sanayinde gelişmekte olan ülkelerin payı artmaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelerin yüksek gelirli ülkelere yaptığı mal ithalatı azalmıştır.
- Gelişmekte olan ülkelerin düşük ve orta gelirli ülkelere yapmış olduğu ithalat artmıştır.
- Gelişmekte olan ülkelerin birbirleri arasındaki ticari bağlar artarken, yüksek gelirli ülkelere azalmıştır.

Şekil 2.18’de günümüzde zengin olarak tanımlanan ülkelerle dünyanın geri kalanı arasında gerçekleşen mal ticaretinin payını göstermektedir. Zengin ülkeler kategorisinde yer alan ülkeler: Avustralya, Avusturya, Belçika Kanada, Kıbrıs, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri’dir. Zengin olmayan ülkeler ise dünyanın kalanı olarak kabul edilmiştir(Ortiz-Ospina vd., 2018). Grafik incelendiğinde 1950’li yıllara

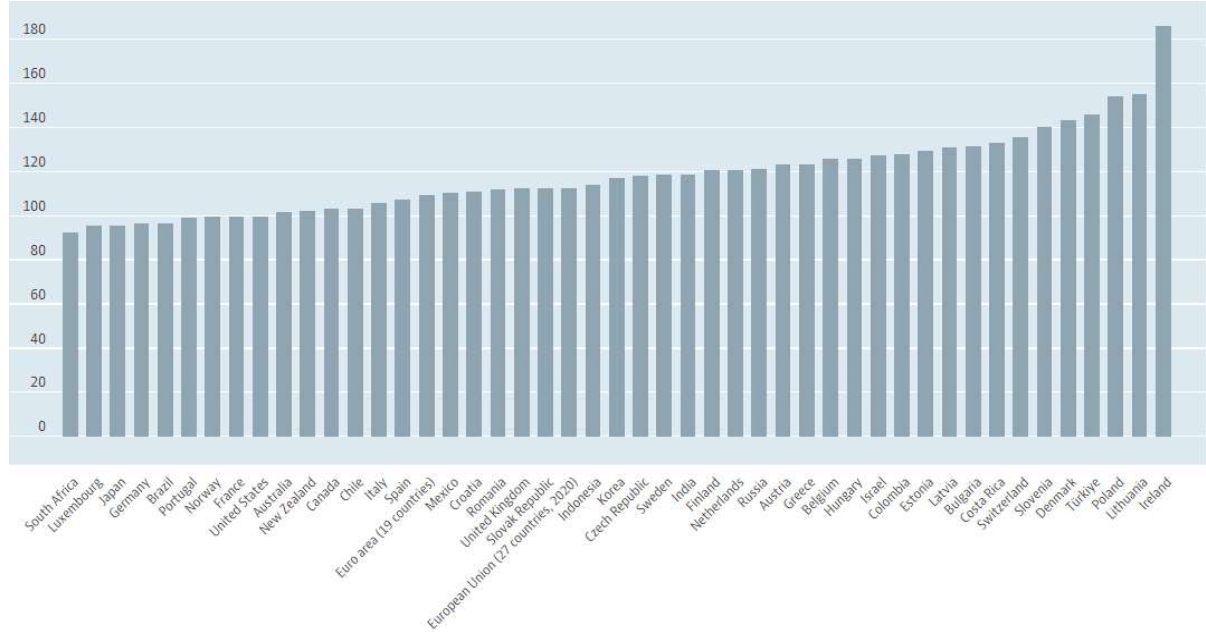
kadar küresel ihracatın neredeyse tamamının zengin ülkeler arasında gerçekleştiği görülmektedir. Öyle ki 1827 yılında dünya toplam ihracatının yaklaşık %80'i yalnızca zengin ülkeler arasında gerçekleşmiştir. 1945 yılı ikinci dünya savaşı dönemine kadar dünya ihracatında zengin ülkelerin ağırlığı hep ön planda olmuştur. 1945 yılı sonrasında ise dünya ihracatında zengin ülkelerin payı azalırken düşük gelirli ülkelere, düşük gelirli ülkelere, diğer bir deyişle zengin olmayan ülkelere, zengin olmayan ülkelere yapılan ihracat payı önemli bir artış göstermiştir. 1843 yılında yalnızca %0.01 olan düşük gelirli ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ihracat, 2014 yılına gelindiğinde zengin ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ihracat seviyesini neredeyse eşitlenerek, dünya ihracat pazarından %28.85 pay almıştır.

Şekil 2. 18. Gelir Seviyelerine Göre Ticaret Ortaklarının Küresel İhracattaki Payı (Ortiz-Ospina vd., 2018)

Gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin etkisiyle, dünya dış ticaretinde her geçen gün daha fazla pay sahibi olduğu görülmektedir. Bilhassa sanayileşme sürecini henüz tamamlayamamış gelişmekte olan ülkeler hızla büyüyerek gelişmiş ülkelerin refah seviyesine ulaşmayı arzulamaktadır. Bu büyümeyi yakalamada endüstriyel üretim sanayi büyük önem arz etmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi düşük ve orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin dünya dış ticaret pazarındaki ağırlığının ne olduğunu ülkelere göre endüstriyel üretim endeksini inceleyerek tekrar etmek yararlı olacaktır.

Şekil 2.19’de ülkelere göre endüstriyel üretim endeksi verilmiştir. İmalat ve inşaat sanayinin esas alınarak ve 2015 yılının baz yılı olarak belirlenerek oluşturulan endekste, Türkiye’nin de aralarında yer aldığı endüstriyel üretimde dünyada öncü konumda olan ülkeler arasında gelişmekte olan ülkeler de yer almaktadır.

Şekil 2. 19. Ülkelere Göre Endüstriyel Üretim Endeksi(OECD Data, 2023)

Endüstriyel üretim endeksi endüstriyel üretim yapan kurum, kuruluş ve tesislerin üretim çıktılarını ifade etmektedir. Bu endeks madencilik, imalat, elektrik, gaz ve buhar, iklimlendirme gibi çeşitli sektörleri kapsamaktadır. Bu sektörler göz önüne alındığında İrlanda OECD ülkeleri içerisinde 2015 yılından 2023 yılına kadar olan 8 yıllık periyotta, üretim çıktı hacminde en yüksek değişimi gösteren ülke olmuştur. 186.98 endeks puanıyla en üst sırada olan İrlanda’yı, sırasıyla 156, 153, 147 puanlarla Danimarka, Polonya ve Türkiye takip etmektedir. Listede üste sıralarda bulunan ve OECD ülkeleri içerisinde görece milli geliri daha düşük, sanayi sonrası hizmet toplumuna henüz geçmemiş ülkelerin yer alması dikkat çekicidir. Litvanya, Polonya, Türkiye, Kosta Rika, Bulgaristan gibi yükselen piyasa ekonomisi içerisinde yer alan ülkeler dikkat çekmektedir. Buradan hareketle göreceli olarak sanayisi yeni gelişen ve emek ücreti ve üretim maliyetlerinin düşük olduğu ülkelerde imalat sanayinin dünya içerisindeki ağırlığının arttığı gözlemlenmektedir. Diğer bir ifadeyle üretim sanayi batılı gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru geçiş yapmaktadır. Bu geçiş hem uluslararası

şirketlerin üretim maliyetlerinin ucuz olması sebebiyle geliştirmekte olan ülkelere yatırım yapıp üretimlerinin bir kısmını orada gerçekleştirmesi yoluyla, hem de dış ticaretin küreselleşmesi dolayısıyla geliştirmekte olan ülkelerin ticarete uzmanlaştığı sektörlerde uluslararası fiyatlardan ihracat yapabilmeleri üretim kapasitelerini arttırmıştır. 1980'den günümüze küreselleşme sürecini göreceli olarak geç yakalayan geliştirmekte olan ülkeler endüstriyel üretimde küresel tedarik zincirinden yararlanmak zorunda kalmışlardır.

Nihai malı üretmek için gerekli ham madde ve tüm ara malları uluslararası fiyattan üretebilme kapasitesine sahip olmayan geliştirmekte olan ülkeler, ticaretin serbestleşmesi ve ulaşım maliyetlerinin azalması dolayısıyla üretim sürecinde gerekli olan ara malları ithalat yaparak hem maliyetlerini azaltabilme imkânı bulmuş, hem de sınırlı olan sermayelerini başka alanlarda değerlendirme fırsatını elde etmişlerdir. Uluslararası tedarik zincirinin imkanlarından yararlanıp, nihai malı ucuz imal etme şansı elde eden geliştirmekte olan ülkeler, rekabetçi oldukları alanlarda ise uzmanlaşıp, profesyonel üretime geçiş yapma imkânı bulmuşlardır. Bu durum geliştirmekte olan ülkelere ihracatlarını arttırmaları dolayısıyla ekonomik büyümelerini hızlandırmaktadır. Fakat ihracatlarını arttırmakla birlikte aynı zamanda ham madde ve ara mal girdilerinin ithal edilmesi dolayısıyla ithalat miktarını da arttırmaktadır. Dolayısıyla ithalat yapmadan ihracat yapamayan ülkelerin için bir ithalata bağımlılık durumu söz konusudur. Özellikle geliştirmekte olan ülkeler açısından bu durum büyük önem arz etmektedir. Ekonomilerin kırılgan olduğu, enflasyonun, yapısal problemlerin gelişmiş ekonomilere nazaran daha yüksek olduğu bu ülkelere döviz kurunda meydana gelen bir değişim, doğal afet veya ithalat yapılan ülkeyle meydana gelebilecek bir ticari anlaşmazlıkta, ihracatları doğrudan etkilenmektedir. Bu ise ülkelerin dış ticaret dinamiklerini önemli ölçüde etkilemektedir.

Uluslararası Ticaretin dinamikleri yüzyıllar içerisinde birçok kez değişime uğraması dünyadaki diğer tüm ülkelere olduğu gibi Türkiye'nin dış ticaret yapısında da önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Ticarete serbestleşmenin ticaret kazançlarını arttırıp, ülkelere kazanç sağladığı açıktır. Ancak elde edilen verimlilik artışının eşit bir şekilde dağılmaması, bazı ülkelere fayda sağlarken, bazı ülkeler ise zarar görebilmektedir.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin dış ticaret yapısı ele alınacak olup, tarihsel süreç içerisinde meydana gelen önemli değişikliklerin ihracat, ithalat ve dış ticaret yapan endüstrilere olan etkileri ele alınacaktır.

3. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET YAPISININ ANALİZİ

Türkiye ekonomisinin 2023 yılı itibariyle içindeki bulunduğu ekonomik problemler, yüksek enflasyon, dış ticaret açığı, döviz kuru dalgalanmaları sorunlarının kökenine inebilmek için Türkiye’nin dış ticaret yapısını incelemek önemlidir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, gelişme ve kalkınma noktasında tarihsel süreç içerisinde farklı politikalar uygulamıştır. Dış ticaretin temelde iki önemli özelliği ön plana çıkmaktadır. Birincisi ekonomik büyüme hedefleri doğrultusunda ithalatta gecikme yaşamadan ihracatı karşılayabilme kapasitesi, diğer bir ifadeyle dış ödeme gücünün elde edilmesidir. Dış ticaretin ikinci önemli özelliği ekonomik yapıda meydana gelen köklü değişiklikler söz konusu olduğunda, dış ticaret yapısında uluslararası iş bölümü göz önüne alınarak kaynak dağılımını iyileştirme çabalarıdır. Sermaye donanımında düzenli ve yüksek artışlar sağlanması ekonomik kalkınma açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla iktisadi gelişmişlikle ithalat kapasitesi arasındaki ilişki kritik öneme sahiptir. İktisadi büyümeyi sağlamak için gerekli sermaye malı teminini sorunsuz sağlamak büyük oranda ihracat gelirlerinin yeterli olmasına bağlıdır. Diğer bir deyişle, ihracat gelirlerinin düzeyi belli bir yıldaki ithalat hacmini belirlemektedir. Hedeflenen büyüme hızını elde etmek için gerekli olan ithalatın yapılabilmesi noktasında ihracat gelirlerinde istikrarlı artışın yakalanması oldukça önemlidir. İhracat gelirlerinin ithalatı karşılamaması durumu ise uluslararası finansman bulunmasıyla borçlanmayı gerektirmektedir (Serin, Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 2001).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Osmanlı devletinden sanayi malları ithal edilen ve tarımsal ürünleri ihraç eden bir dış ticaret yapısı bulunmaktaydı. 1923 ve 1929 yılları arasında liberal eğilimli bir iktisat politikası uygulandı. Lozan anlaşması çerçevesinde gümrük politikası 5 yıllığına kısıtlandı. Dolayısıyla bu dönemde dış ticaret bilançosu açık vermiştir. 1923-1929 yılları arasında milli gelir yıllık %9 oranında artış göstermiştir. Yatırımların milli hasılaya oranı ise ortalama olarak %9 seviyesindedir. Sanayinin GSMH’deki payı ise yıllık %11 seviyesinde idi. Bu dönem içerisinde üretim sanayinin yapısına bakıldığında, 1927 yılında gıda, deri ve dokumanın toplam üretim sanayi içindeki yeri yaklaşık %87’dir. Bu bağlamda, cumhuriyetin kuruluş yıllarında tarımsal ve hammadde ürünlerinin ihraç edildiği ve sanayi mamullerinin ise ithal edildiği görülmektedir (Somel, 2009). Aşağıdaki tablo 3.1’de 1923-1939 cumhuriyetin ilk yıllarına ait ithalat, ihracat ve ihracatın ithalatı karşılama oranları verilmiştir. 1923-

1926 yılları arasında ithalat hızlı bir artış göstermiş, sonrasında 1930 yılına kadar düşüş meydana gelmiştir. İhracatta ise 1925 yılı kuruluş yıllarının en yüksek ihracat değerine sahiptir. 1934 yılı ise en düşük ihracat değerinin olduğu yıldır. 1929 yılı büyük buhranının Türkiye'nin ihracat ve ithalatını olumsuz yönde etkilediği tablodan açıkça görülmektedir. Dönem boyunca fiyatlar istikrarsız bir seyir izlemiş ve genel olarak ihracat mal fiyatları ithal mal fiyatlarının altında kalmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1923 yılında %78,6 1930 yılında 81,58, 1934 yılında ise kuruluş yıllarının en kötü ihracatın ithalatı karşılama oranı %30,6 oranında orta çıkmıştır.

Tablo 3. 1. Cumhuriyetin ilk yıllarında Dış Ticaret (Aykut,1944, aktaran(Özkardeş, 2015)

Yıllar	İthal Mallarının Ortalama Fiyatları(Ton/TL)	İhraç Mallarının Ortalama Fiyatları(Ton/TL)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1923	291	229	78,60
1924	274	256	90,43
1925	329	288	87,50
1926	371	242	64,80
1927	328	227	69,20
1928	298	277	92,95
1929	257	232	90,27
1930	239	195	81,58
1931	255	144	56,47
1932	206	94	45,63
1933	188	77	40,95
1934	183	56	30,60
1935	168	65	38,69
1936	174	85	48,85
1937	199	129	64,82
1938	198	131	67,16
1939	195	137	70,25

Cumhuriyetin ilk yıllarında dış ticaret verileri incelendiğine ihracatın 84.7, ithalatın ise 144.8 milyon 6Türk lirası olduğu görülmektedir. Dış ticaret açığı ise yaklaşık 60 milyon liradır. Dış Ticaret 1925 yılına kadar hızlı bir yükseliş göstermiş, 1926 ve 1927 yıllarında düşüş trendine girmiş ve 1928 yılı sonrasında tekrar artış

trendine girmiştir. 1929 yılında ithalatta artış devam ediyorken, ihracat düşmeye başlamıştır. İhracatta meydana gelen bu daralma süreci 1935 yılına kadar devam etmiştir. İthalat ise 1930 yılından 1936 yılına kadar azalan bir seyir izlemiştir. Öyle ki 1931 yılındaki seviyesine 1938 yılında ancak ulaşabilmiştir (Serin, Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 2001). Büyük buhran tüm dünya ülkelerini ticari açıdan olumsuz etkilemiş ve ticaret hacminde daralma yaşanmıştır. Küresel ekonomiye o dönemde daha çok etkileşimde bulunan ülkeler daha fazla etkilense de Türkiye kuruluş yıllarında yüksek dış ticaret hacmine sahip olmadığı ve küresel ticaretten büyük bir pay almadığı için, büyük buhrandan göreceli olarak daha az etkilenmiştir. Tablo 3.2’te büyük buhran sonrası 1930-1950 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret verileri verilmiştir. 1938 yılı haricinde, genel olarak 1946 yılına kadar ihracatın ithalatı her yıl karşılamıştır. Dolayısıyla dış ticaret dengesinin 1946 yılına kadar pozitif gerçekleştiği görülmektedir. 1930 yılında ihracat dolar bazında 71 milyon seviyelerindeyken, 1950 yılında 3 kattan fazla artarak 263 milyona ulaşmıştır. Aynı şekilde ithalat verilerini incelediğimiz zaman ithalatın yaklaşık 69 milyon dolardan 285 milyon dolara yükseldiği ve yaklaşık 4 kat arttığı dikkat çekmektedir. 1930-1950 yılları arası 20 yıllık süreç içerisinde ithalatta meydana gelen artış ihracatta meydana gelen artıştan fazladır.

Tablo 3. 2. 1930-1950 Yılları Dış Ticaret Verileri(Özdemir vd., 2016)

Yıl	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1930	71 380	69 540	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	59 935	291	120 161	100,5
1932	47 972	40 718	7 254	88 690	117,8
1933	58 065	45 091	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	68 761	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	70 635	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	73 619	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	90 540	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	118 899	- 3 880	233 918	96,7
1939	99 647	92 498	7 149	192 145	107,7
1940	80 904	50 035	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	55 349	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	112 879	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	155 340	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	126 230	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	96 969	71 295	265 233	173,5
1946	214 580	118 889	95 691	333 469	180,5
1947	223 301	244 644	- 21 343	467 945	91,3
1948	196 799	275 053	- 78 254	471 852	71,5
1949	247 825	290 220	- 42 395	538 045	85,4
1950	263 424	285 664	- 22 240	549 088	92,2

Cumhuriyetin ilk yıllarında dış ticarete konu malların ithalat ve ihracat bileşenlerini incelememiz dış ticaret hangi sektörlerin ön planda olduğunu analiz etmede kolaylık sağlayacaktır. Tablo 3.3'te 1923, 1928 ve 1938 yıllarına ait ihracat ve ithalat bileşenlerine ait bilgi verilmiştir. İhracat kaleminin ezici çoğunluğu tarım mallarından oluşmaktadır. 1923 yılında ihracatı oluşturan malların %94'ü tarım sektörüne aitken, sanayi ve madencilik sektörlerinin payı eşit bir şekilde yalnızca %3'tür. 1928 yılında tarım sektörünün ihracattaki payı artarak %96'ya yükselmiştir. Maden ve sanayi mallarının ise eşit bir şekilde %2'ye düşmüştür.

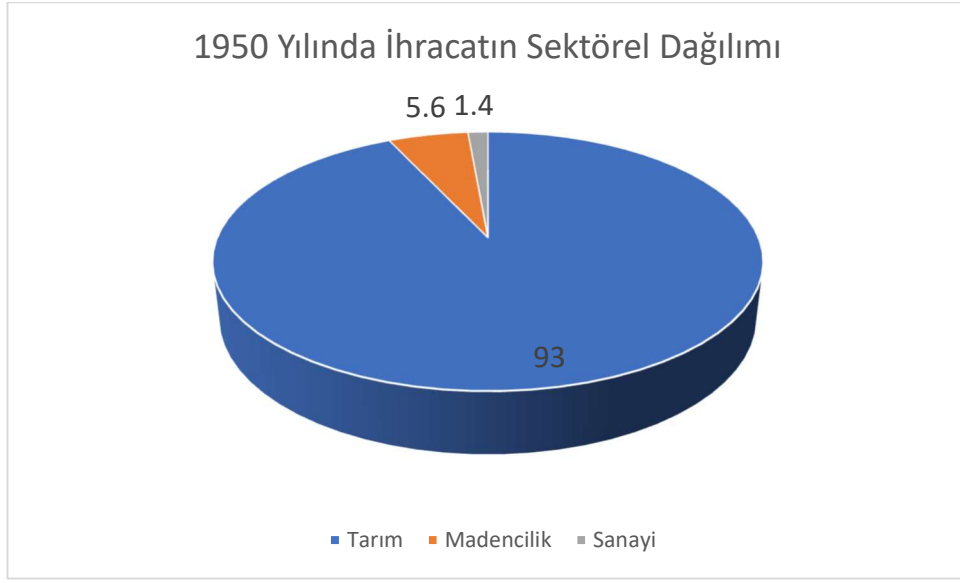
Tablo 3.3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında İthalat/İhracat Bileşenlerinin Dağılımları (Özkardeş, 2015)

İhracat Bileşenleri	Yıllar		
	1923	1928	1938
Tarım Malları	% 94	% 96	% 92
Madenler	% 3	% 2	% 5
Sanayi Malları	% 3	% 2	% 3
İthalat Bileşenleri			
Yatırım Malları	%6	%15	%36
Hammaddeler	%13	%21	%35
Tüketim Malları	%81	%64	%29

Kuruluş yılları dönemine ait ithalat kalemleri incelendiğinde ise ithalat bileşenlerinde en büyük payı 1923 ve 1928 yıllarında tüketim mallarının aldığı görülmektedir. 1923 yılında tüketim mallarının ağırlığı %81 iken, 1938'gelindiğinde bu oranın %29'a düştüğü görülmektedir. Bu durum 1929 yılı öncesi kuruluş yıllarında da ithal ikameci politikaların tüketim mallarına yönelik uygulandığı izlenimini vermektedir(Özkardeş, 2015). 1929 sonrası dönemde ise yatırım ve hammadde ithalatında ciddi yükselişler meydana gelmiştir. Bilhassa yatırım mallarının ithalat bileşenlerindeki ağırlığı 1938 yılında, 1923'e kıyasen yaklaşık 6 kat artmıştır. Hammadde ithalatı ise 2 katından fazla artış göstermiştir.

1950 yılında yaklaşık 549 milyon dolar dış ticaret hacmine ulaşan Türkiye'de, ihracatın sektörel dağılımı şekil 3.1'de verilmiştir. 1950 yılında ihracatın neredeyse tamamı tarım sektörlerine ait ürünler ile yapılmıştır. Tarım sektörünün ihracattan aldığı pay %93 ile ilk sırada, ikinci ve üçüncü sektörler ile sırasıyla 5.6 ile madencilik ve 1.4 ile sanayi sektörüne aittir.

Şekil 3. 1. 1950 yılında İhracatın Sektörel Dağılımı(Özdemir vd., 2016)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki periyotta, bilhassa 1950 yılı itibari ekonomide hızlı büyüme sürecine giren Türkiye, konjonktürel dalgalanmalara rağmen GSMH'deki artışlar nüfus artış hızına kıyasla, daha hızlı yükselmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 30 yıllık periyotta yalnızca ciddi düzeyde iki kere iktisadi bunalım tecrübe etmiştir. Bu dönemler 1956-58 arası ve 1977 sonrasında gerçekleşmiştir. Her iki dönemde de bunalımın ana kaynağı dış ticarete meydana gelen sorunlar sebebiyle oluşmuştur. Bunun üzerine ödemeler dengesinde ortaya çıkan bozulmalar sonucu ekonomi faaliyetlerini gerçekleştiremeyecek noktaya gelmiştir (Akat, 1984).

Türkiye'de 1950'li yılların sonuna gelindiğinde, ekonomi dış ödemede zorluklar ve yüksek enflasyona maruz kalmıştır. Bu durum üretimde gerekli ithal girdilerin alınamamasına ve yaklaşık %25 enflasyon sebebiyle sermaye kaynaklarının kullanımında birtakım değişimleri ön görmekteydi. Ekonomiyi istikrara kavuşturmak için 2 metot üzerinde düşünüldü. Birincisi planlı ve programlı sermaye kullanımı iken, ikincisi serbest piyasa koşullarına bırakarak, sermaye kullanımını fiyat göstergelerine bırakmaktı (Kepenek, 2012).

Türkiye tarihsel süreç içerisinde uygulanan farklı politikaların üretim sanayinde ve dış ticaret yapısında belirleyici bir rol oynadığı bilinmektedir. Dolayısıyla kısaca 1960-1980 yılları arasında ekonomide hüküm süren planlı kalkınma dönemi ve 1980 sonrası

izlenen dışa açık büyüme politikası dönemlerinin dış ticaret yapısına olan etkileri incelenecektir.

3.1. Planlı Kalkınma Dönemi:

1950-1960 yılları arasında liberal ve göreceli olarak dışa açık ekonomi politikası izlenmiştir. 1950'li yılların sonuna gelindiğinde ciddi iktisadi ve siyasi bir kriz tecrübe eden Türkiye, hızla yükselen dış açık, enflasyon ve işsizlik problemleriyle yüzleşmiştir. Ortaya çıkan ağır tablo karşısında 1958 ağustos ayında bir istikrar programını yürürlüğe koymuştur. İstikrar programı temel olarak dış açık sorununu çözmek için oluşturuldu. Bu dış açık sorununu Türk lirasının devalüasyonu ve dış ticaretin serbestleşmesi yoluyla gerçekleştirmek amaçlandı İstikrar tedbirleri aynı zamanda kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarını yükseltilmesi ve sıkı para ve maliye politikası izlenmesini de amaçlıyordu. Kamu iktisadi teşebbüslerince üretilen mal ve hizmetlerin arttırılması ile kamu zararlarının karşılanması ve kamu tasarruf açığının kapatılması planlandı. Ayrıca devalüasyon ile ihracat gelirlerinin artacağı ve ithalat giderlerinin ise azalacağı varsayılmaktaydı. Dolayısıyla sürekli yükselen dış borç ihtiyacının bu metotla azalması planlandı. Ancak bu dönem uygulamaya konan tedbirler neticesini göremeden 1960 yılında yapılan askeri müdahale ile sona ermiştir (Aydoğuş & Öztürkler, 2006).

1950-1962 dönemi Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur. 1950 yılında iktidara gelen hükümet liberal bir ekonomi politikası uygulamayı arzulamıştır (Kepenek, 2012). Bu dönemde sanayileşme ve dış ticaret politikasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişimin ortak noktası ekonomide korumacılık politikası üzerine kuruludur. 1954 yılı itibariyle serbest ticaret ve sabit kambiyo rejimi mevcut enflasyonist para politikası ve maliye politikasıyla çelişmeye başlamıştır. Bu sebeple döviz gelirlerinde azalmalar meydana gelmesi, döviz giderlerini azaltıcı politikaları zorunlu kılmıştır. (Akat, 1984)

Planlı kalkınma stratejisi 1963 yılı itibariyle uygulamaya konulmuştur. İlk etapta uzun dönemi esas alan perspektif planlar, beş yıllık kalkınma planları ve bu planları uygulamaya yönelik yıllık programlar çerçevesinde periyotlar oluşturulmuştur. O dönemde hedeflenen kalkınma planlarının periyodu aşağıdaki gibidir: (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023)

- 1. Kalkınma Planı (1963-1967)

- 2. Kalkınma Planı (1968-1972)
- 3. Kalkınma Planı (1973-1977)
- 4. Kalkınma Planı (1979-1983)

Beşer yıllık periyotlar halinde tasarlanan kalkınma planları uzun vadeli hedefler içermektedir. İlk üç plan hedeflendiği tarihlerde aktif olarak uygulanmıştır. Ancak 4. Planın uygulanması yukarıda da görüleceği üzere 1 yıllık gecikmeyle gerçekleşmiştir. Bunun sebebi 1978 yılında meydana gelen petrol krizi ve Türkiye'nin sahip olduğu bazı ekonomik ve siyasal problemlerden ileri gelmiştir. Dolayısıyla 1978 yılında gerçekleşmesi ilk aşamada planlanan 4. Kalkınma planı bir yıllık gecikmeyle 1979 yılında gerçekleşmiştir. Günümüzde de 5 yıllık kalkınma planları hazırlanmasına rağmen planlı kalkınma döneminin uygulamada 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ile sona erdiği söylenebilir. Planlı kalkınma döneminde ulusal ve uluslararası ekonomik koşullar dahilinde, liberal politikalar yerine, kamu iktisadi teşebbüsler önderliğinde, kamunun piyasaya doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale ettiği karma ekonomi politikaları uygulanmıştır. Karma ekonomi politikasının tercih edilmesinin en önemli özelliği kalkınmaya dayalı bir politika izlemeyi amaçlamasıydı. Yeni kalkınma stratejisinde ön plana çıkan iki temel özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki piyasa temelli bir strateji uygulamak yerine planlı ve kamu sektörü öncülüğünde bir kalkınmayı sağlamaktır. İkincisi ise liberal bir dış ekonomi yerine ithal ikameci bir kalkınma stratejisini dış ticaret politikası olarak uygulamayı hedeflemesiydi (Aydoğuş & Öztürkler, 2006). Bir sonraki bölümde Türkiye dış ticaret yapısında şekillenmesinde önemli etkileri olan planlı ekonomi kapsamında ithal ikameci yaklaşım ve korumacılık politikaları ele alınacaktır.

3.2.İthal İkamesi ve Korumacılık:

Hızlı bir iktisadi kalkınma sürecine girilebilmesi için toplam kaynakları en efektif şekilde kullanmak ve mümkün olan en fazla kaynakla yatırım yapmak oldukça önemlidir. Sanayi geliştikçe ve üretim tesisleri arttıkça ham madde ithalatı ve kişi başına düşen milli gelirden artışla beraber ithal tüketim mallarına da talep artacaktır. Her yıl daha fazla ithalat yapılabilmesi ancak ihracatın artırılmasıyla, diğer bir ifadeyle ödeme gücünün artırılmasıyla ilgilidir. Planlı kalkınma dönemine kadar Türkiye gerçekleştirmiş olduğu ithalat ve ihracat kıymeti arasındaki farkı dış yardım ve

kredilerle kapatmıştır. Kalkınmayı planlayan bir ülkenin dış ticaretinde dengeyi yakalayabilmek için 3 temel alan dikkat edilmelidir;

- I. “Geleneksel gıda ve ilkel madde ihracatını arttırmak,
- II. Üretim için gerekli ithalatı ikame etmek için yurtiçi üretimin arttırılması, iç piyasaya dönük sanayi tesislerinin kurulması
- III. Dış piyasaya dönük veya ihracat için sanayi malları üretilmesidir.

I.ve III. maddelerin gerçekleşmesi durumunda döviz kazancı edilecektir. II. maddenin gerçekleşmesi durumunda ise hem döviz tasarrufu yapılacak hem de ithalat kapasitesinin yükseltilmesi mümkün hale gelecektir. Bunların tamamı kalkınma stratejisi için gerekli görülen tedbirlerdir (Serin, Kalkınma ve Dış Ticaret, 1971).

Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme sürecinin ilk dönemlerinde, ülkelerin hemen hemen birçoğu yüksek gümrük vergi politikası uygulayarak ekonomik büyümede önemli bir başarı elde etmiştir. Türkiye özelinde 1960’lı yıllarda başlayan planlı kalkınma döneminde dış ticarete ithal ikameci yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bu strateji ise temelde ithal mallara uygulanan miktar kısıtlamaları ve yaygın olarak doğrudan ithal yasaklamaları ile uygulanmıştır. Bu dönemde Türkiye’de hemen hemen her kesim ithalatın yasaklanması noktasında fikir birliği içerisinde olmuştur. İthalatın yasaklanması birçok işletmenin yatırım ve üretim faktörlerini etkilediği gibi Türk ekonomisinin bugünkü dış ticaret yapısını şekillendirmede de önemli bir rol oynamıştır (Akat, 1984).

İhracatı arttırmak üzerine kurulan politikaların istenilen neticeyi vermesi ithalatı kısma stratejisinden çok daha zordur. Bilhassa az gelişmiş ülkelerin ellerinde olmayan nedenlerden dolayı dış piyasada rekabetçi olmaları güçtür. Dolayısıyla bu durum gelişmekte olan ülkeleri ithalat ikameci politikaları uygulamaya itmektedir. İthalat ikamesi, bir ülke içindeki üretilmesi mümkün olan malların ithalatını kısma yoluyla döviz tasarrufu elde edilmesi, ülke içerisinde üretimi mümkün olmayan veya çeşitli sebeplerle ithali zorunlu olan mallar için daha fazla kaynak ayırmayı olanaklı kılan bir sistem olarak ortaya çıkmıştır (Serin, Kalkınma ve Dış Ticaret, 1971).

Konu uzun vadede ele alındığında ise öne çıkan en önemli mesele ithalat ikameci dönemde, sanayinin ve üretim tesislerinin dış rekabetten korunması durumu ortaya çıkmıştır. Türkiye sanayisi dış rekabetten mutlak olarak korunmasına rağmen ithal ikameci iktisat politikasının başarısı birçok açıdan kuşku uyandırmaktadır. Miktar kısıtlaması ve ithalatı engellemeye dayanan korumacı politikalar iç pazarda yüksek karlılık sağlamıştır. Bu durum sanayinin iç pazara odaklanmasına sebep olmuş ve ithal ikameci koruma politikaları bir anlamada ihracatı engelleme politikasına dönüşmüştür. Üretimde yüksek artış yaşanmasına karşın, ihracat sınırlı sayıda hammadde ve yerli yarı-mamul dışında gelişme gösterememiştir. Birçok sanayi sektöründe tekel ve oligopoller ortaya çıkmış ve bilhassa ara mal ve temel girdilerin uluslararası fiyatlarının oldukça üzerinde satılmalarına sebep olmuştur. Bu da uzun vadede üretim sanayinde dünya gerçeklerinden çok daha farklı bir piyasa oluşmasına sebebiyet vermiştir. Diğer yandan uygulamada olan koruma politikasıyla beraber kısa-orta vadede ödemeler bilançosunda herhangi bir sorun yaratmadan düzenli olarak genişleyici para ve maliye politikası izlenmesine olanak sağlayan sistemdir (Akat, 1984).

Tablo 3. 4. Planlı Kalkınma Dönemi Dış Ticaret (Akat, 1984)

Dönemler	İhracat Artış Hızı (%)	İthalat Artış Hızı(%)	GSMH Artış Hızı (%)	İhracatın GSMH Esnekliği	İthalatın GSMH Esnekliği
1950-1979	4.54	5.67	5.95.	0.77	0.98
1950-1960	1.36	-0.2	5.79	0.28	0.27
1960-1970	5.03	4.56	6.1	0.8	0.75
1970-1977	5.17	12.6	7.12	0.74	1.72
1953-1963	1.81	1.71	4.59	0.41	0.39
1964-1973	7.46	11.29	6.78	1.1	1.62
1974-1979	1.53	0.01	5.42	0.83	-0.12

Tablo 2.4'te planlı kalkınma döneminde ekonomide uygulanan ithal ikameci yaklaşımın uygulamada ne ölçüde faydalı olduğunu görebilmek adına ihracat artış hızı, ithalat artış hızı, GSMH artış hızı, ihracatın GSMH esnekliği ve ithalatın GSMH esnekliği verilmiştir. Uygulanan koruma stratejisinin dış ticaret olan etkilerini tespit edebilmek için Akat(1984), GSMH, ihracat ve ithalatın karşılaştırılmasını önermiştir. Eğer ihracat artış hızı GSMH artış hızının altında

kalırsa, aynı zamanda ithalat artış hızının üzerinde olması durumunda, korumacılık stratejisi asıl amacından saparak ihracatı engelleme politikasına dönüşmektedir. Tam tersi durumda ise ithal ikameci yaklaşımın amacına ulaştığından söz etmek mümkündür. Benzer bir şekilde ihracat ve ithalatta meydana gelen artış GSMH artış hızından büyük ya da küçük ise, korumacılık stratejisinin ekonomiyi dışa açıcı veya dışa kapayıcı yönde sonuçlandığını tespit etmek için kullanılır. Tablo 6 incelendiği zaman genel olarak GSMH'deki artış hızının hem ihracat hem de ithalattaki artış hızından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla 2. Dünya savaşı sonrası yerli sanayiye kalkındırmak için uygulamada olan korumacılık politikası Türkiye ekonomisinde dış ticarete kapatıcı bir tesiri olduğu ortaya çıkmaktadır. 1964-1973 döneminde ihracat ve ithalat artış hızlarının GSMH artış hızlarının üstünde seyretmesi dikkat çekmektedir. 1964-1973 dönemi ortalama yıllık ihracat artış hızı %7.46 ve ithalat artış hızı ise % 11.29 olarak gerçekleşmiştir. GSMH artış hızı ise yıllık % 6.78 ile ihracat ve ithalat artış hızının altında seyretmiştir. Dolayısıyla Türkiye dış ticaret yapısı 2. Dünya savaşı sonrası dönemde genel olarak değerlendirildiğinde, korumacılık politikası uygulamada, ithalatı engellemekten daha çok ihracatı engellemekle sonuçlanmıştır. Bu da Türkiye'nin dış ticarete kapatıcı bir etkiye maruz kalmasıyla sonuçlanmıştır. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında Akat(1984) aşırı-değerli döviz kuru ve ithal yasaklarıyla desteklenen dış ticarete korumacı politikaların sanayileşmede ithal ikameci olmada yetersiz kalmasından daha çok yanlış bir uygulama olarak değerlendirmektedir.

Türkiye ekonomisinin 1960 sonrası ve 1980'ler başına kadar olan dönem aralığı kalkınma planları çerçevesinde incelenebilir. Kalkınma planları dönemi yaklaşık olarak 20 sürmüş olup, kendisine has bir özellik taşımaktadır. Dönemin en belirgin özelliği ithalat yerine, ithal ikameci bir ekonomi politikası izlenerek sanayileşmeyi kalkındırma amacı gütmekten kaynaklanmaktadır (Kepenek, 2012).

İkinci dünya savaşı sonrası birçok ülke gibi Türkiye'de ithal ikameci sanayi stratejisi izlemeye başlamıştır. Savaşın yıkıcı etkilerinden sonra kendi kendine yetebilme fikri ön plana çıkmıştır. Birinci beş yıllık (1963-1967) kalkınma planı 1963 yılında uygulamaya koyuldu. Bu kalkınma planı 15 yıllık ileriye dönük bir hedefle belirlenmiştir. Kalkınma planının iktisadi hedefi toplam kaynakların tasarruf, tüketim harcamaları arasında bölümü ve yatırımların sektörler arası

dağılımı ile ilgilidir. Kalkınma planında hedeflenen yıllık büyüme hızı %7 olarak ortaya koyulmuş ve ekonomide denge şartının bozulmaması amaçlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı, 1963). Tablo 3.5'te ilk 3 kalkınma planında hedeflenen ve gerçekleşen yıllık büyüme hızlarını değerlendirmek korumacı ekonomi politikasının başarısını değerlendirmede uygun referans olacaktır. Gayrisafi milli hasıla (GSMH) ve ana sektörler için kalkınma planı çerçevesinde hedeflenen ve gerçekleşen büyüme oranları incelenecektir.

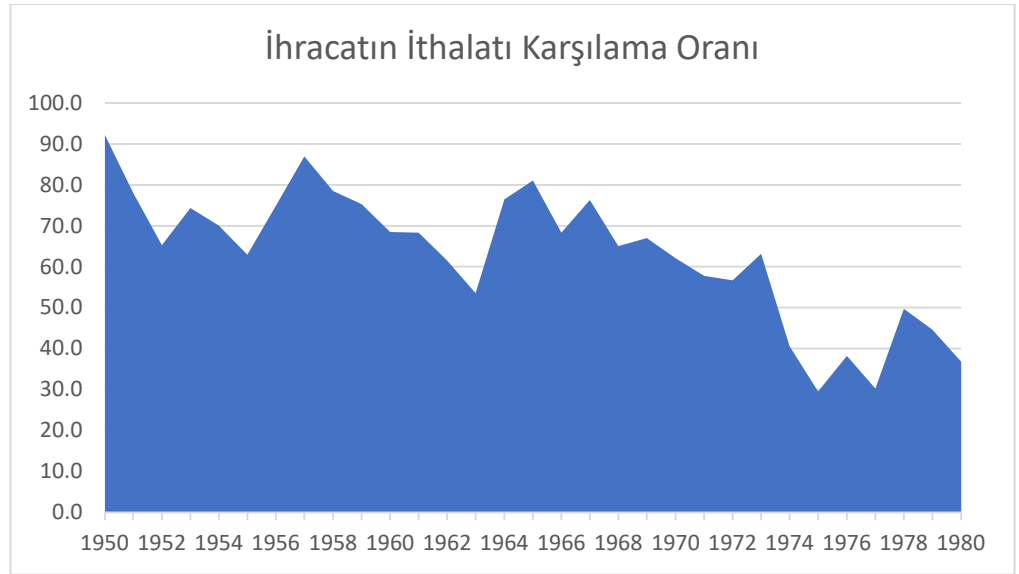
Tablo 3.5. İlk Üç Kalkınma Planında Büyüme (%) (Aydoğuş & Öztürkler, 2006)

	1.KP (1963-1967)		2.KP (1968-1972)		3.KP (1973-1977)	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.2	3.0	4.1	1.8	3.7	1.2
Sanayi	12.3	10.9	12.0	9.1	11.2	8.8
Hizmetler	6.8	7.2	6.3	6.6	7.7	7.1
GSMH	7.0	6.6	7.0	6.3	7.9	5.2

Kalkınma döneminde asıl hedef olan sanayileşmeyi büyütme hedefi sanayi sektörü için belirlenen hedeflerin yüksek olmasından da anlaşılmaktadır. Genel olarak sanayi sektörü için hedefler hiçbir dönemde tutturulmasa da hedeflere oldukça yakın büyüme değerleri sağlanmıştır. Hizmetler sektöründe hedeflenenin ötesinde büyüme oranı yakalanması dikkat çekmektedir. 1. Kalkınma planında %6.8'lik büyüme hedeflenirken %7.2 büyüme sağlanarak hedefin üzerinde büyüme gerçekleşmiştir. Aynı şekilde 2. Kalkınma döneminde de %6.3 büyüme hedeflenirken, %6.6 büyüme hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir. Bu dönemde tarım sektöründe meydana gelen gelişmeler kalkınma planı çerçevesinde hedeflerden en uzak sektör olarak ortaya çıkmaktadır. Her üç kalkınma planı döneminde de hedeflerden oldukça düşük büyüme performansı sergilemiştir. 1. Kalkınma planını döneminde en iyi performansı sergileyen tarım sektörü %4.2'lik büyüme hedefine karşın, %3' lük gerçekleşen büyüme oranıyla hedeflenen büyüme oranının altında kalmıştır. 2. ve 3. kalkınma dönemlerinde ise sırasıyla %4.1 ve 3.7

büyüme hedeflerine karşın, %1.8 ve 1.2 büyüeyebilen tarım sektörü hedeflere ulaşmada sanayi ve hizmetler sektörlerine kıyasen daha kötü performans sergilemiştir.

İthal ikameci sanayileşmeye dayanan iktisat politikalarının uzun dönemdeki amaçlarından bir tanesi ithal edilen malların yerli olarak üretiminin sağlanmasıdır. Dolayısıyla uzun dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranının da düşmesi yönündedir. Bu durumda Planlı kalkınma döneminde uygulanan ithal ikameci yaklaşımın ne derece başarılı olduğunu şekil 3.2 yardımıyla analiz etmek kolaylık sağlayacaktır. Şekil 3.2’de birinci, ikinci ve üçüncü kalkınma dönemleri de kapsayan 1950-1980 yıllarına ait ihracatın ithalatı karşılama oranları yer almaktadır. 1963 yılının başlangıç tarihi olduğu kalkınma planlarının uygulama koyulduğu tarihten itibaren grafik dikkate alındığında, her üç planlı kalkınma döneminde de ihracatın ithalatı karşılama oranı azalmıştır. Bilhassa üçüncü kalkınma döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranında keskin bir düşüş yaşanmıştır (Aydoğuş & Öztürkler, 2006). Bu düşüşün 1974 Kıbrıs Harekâtı dolayısıyla Türkiye’nin maruz kaldığı ticari ambargolar sebebiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Şekil 3. 2. 1950-1980 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Tablo 3.6’da ise 1960-1980 dönem aralığında ithalat kalemlerini inceleyebilmek adına ithalatın mal grupları itibariyle dağılımları verilmiştir. Bu dönem de ithal ikameci politikaların etkisinin ithal mal gruplarının dağılımlarına da büyük bir

etkisinin olduğunu görülmektedir. Tüketim mallarının ithal mal grupları içerisindeki dağılımı dikkate alındığında, tüketim mallarının her on yıllık periyotta düşüşte olduğunu dikkat çekmektedir. 1960 yılında %9,5'lik dilimde yer alan tüketim malları, sırasıyla 1970 yılında %5 ve 1980 yılında ise %2.1 seviyesine kadar düşmüştür. Aynı düşüşün tüketim mallarında olduğu gibi yatırım mallarında da gerçekleşmesi ön plana çıkmaktadır. 1960 yılında %62,5 ağırlığa sahip olan yatırım malları, 1970 yılında %47,1, 1980 yılına gelindiğinde ise % 20'lere kadar düşerek, 2 katından fazla düşüş yaşamıştır.

Tablo 3. 6. İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı (%) (Aydoğuş & Öztürkler, 2006)

Yıllar	Yatırım Malı	Ara Malı ve Hammadde	Tüketim Malı
1960	%52,2	%38,3	%9,5
1970	%47,1	%47,9	%5,0
1980	%20,0	%77,9	%2,1

Yatırım ve tüketim malları tablo 2.6'dan da görüleceği üzere ithal edilen mallar içerisinde ağırlığını kaybetmiş ve önemli ölçüde azalmıştır. 1980 yılında yatırım ve tüketim mallarının toplam yüzdesi ancak %22.1 kadardır. İthal ara malı ve hammaddelerin toplam ithal malları içerisindeki ağırlığı ise ciddi bir artış yaşamıştır. Öyle ki ara malı ve hammadde mallarının toplam ithal mallarındaki ağırlığı 1980 yılında tüketim ve yatırım mallarının neredeyse 4 katı seviyesine ulaşmıştır.

Planlı kalkınma dönemi kısaca incelendikten sonra 1980 sonrası serbest ekonomiye geçişin yapıldığı dönemde Türkiye'nin bilhassa dış ticaret yapısı incelenecektir.

3.3. 1980 Sonrası Gelişmeler:

1980 sonrasında ekonomi politikasında radikal değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler temelde sanayileşme ve dış ticarete izlenen politikalarda meydana gelen bir strateji değişimidir. Bu dönemde ithal ikameci, dış ticarete korumacı yaklaşımdan uzaklaşarak, bunun tam tersine ihracata dayalı büyüme strateji izlenmeye başlanmıştır. İhracata dayalı büyüme stratejisiyle birlikte Türkiye ekonomisinin ihracat yapısında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle tekstil-giyim-deri, gıda gibi emeğin yoğunlukla kullanıldığı sektörler yeni dış ticaret stratejisiyle ön plana çıkmıştır(Saygılı vd., 2010). İhracata dayalı kalkınma politikası uygulaması, Türkiye'nin dış ticaret hacmini arttırmasında olumlu etkileri

olmuştur. Ancak dış ticarete beklenen yapısal dönüşümü tam anlamıyla sağlayamamıştır. Bunun asın sebebi ihracata konu olan mal ve hizmetlerde istenilen derinliğin yakalanamamasıdır. Diğer bir ifadeyle malların katma değer açısından düşük olması ve emek yoğun fasıllardan oluşmasıdır. Aynı zamanda ithal malların genellikle sermaye-yoğun mallardan oluşmasıdır. Bu ise dış ticaret açığını besleyen bir süreç olarak süregelmiştir(Karakaş, 2017).

Türkiye’de 1980-1990 yılları arasında serbest piyasa ekonomisine geçiş yapabilmek için ekonomik ve sosyal hayata ilişkin uygulamaya koyulan birtakım değişiklikler bulunmaktadır. Bu değişimler ilgili dönemde dünya genelinde de popüler olup, değişimi amaçlayan birçok ülke için de örnek niteliktedir. 1980 yılı itibariyle yürürlüğe giren politikalar ışığında (Uras, 1993):

- Serbest Piyasa ekonomisine geçildi,
- Döviz giriş ve çıkışı serbest hale getirildi,
- İç pazarda talep karşılandıktan sonra, ihracat artışının düzenli olmasını sağlamak için üretimi kapasitesinin gerçekleşmesi amaçlandı,
- Sanayide ve tarımda yapısal değişim teşvik edildi. Artan ihracatla birlikte, ihraç mallarında sanayi ürünlerinin payı %20’den %80’e çıktı,
- Türkiye ekonomisinin bütünüyle dışa açılmasını sağlamak için mal ve hizmet giriş çıkışları serbest hale getirildi,
- Bütün bunları yaparken yıllık yaklaşık %5 büyüme sağlandı. Sabit fiyatlarla kişi başına düşen gelir arttırıldı.

24 Ocak Kararları alınmadan önce Türkiye dünya ticaretinin bir parçası olmak adına üyesi olduğu IMF ile mevcut ilişkilerinin geliştirmek ve dönemin konjonktürü gereği yaygınlaşan serbest ekonomiye geçiş denemelerine katılmak adına, birtakım önlemler almıştır. Fakat bu düzenlemeler daha çok IMF ve Dünya Bankası’nın baskıları neticesinde gerçekleşmiş olup, bu sebeple 12 Aralık 1978 tarihinde 4. Kalkınma Planı kapsamında serbest piyasaya ekonomisine geçişle ilgili temel planlama yapılmıştır. Bu plan dahilinde 1979-1983 yıllarında Türkiye ekonomisi küreselleşen dünyanın bir parçası olacak ve sanayileşmesini bu kapsamda ilerletecekti. Bu doğrultuda iktisadi kaynakların önemli çoğunluğu sanayi, hizmetler ve kamu altyapı harcamalarına ayrılması planlanmış olup, bu düşünceleri gerçekleştirmek için 24 Ocak Kararları çıkarılmış ve ekonomide yapısal bir

dönüşüm sağlanması hedeflenmiştir(Öztürk vd., 2008). Aşağıda 24 Ocak 1980 istikrar programını Türkiye ekonomisine ve bilhassa dış ticaretine olan etkileri kısaca incelenecektir.

3.3.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Programı

24 Ocak kararları Türkiye'nin uluslararası küresel ticarete entegrasyonunu sağlayan bir yapısal dönüşümü içermektedir. Bu kararlar göz önüne alındığında iki temel görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki bu kararları Türkiye'nin kapılarını dünyaya açması ve çağı yakalamak adına önemli bir fırsat olarak değerlendirip, devrim olarak görülmesidir. İkinci görüş ise Türkiye'nin tek yanlı olarak ve bütünüyle yabancı sermayeye açılmasını eleştiren ve tarım, sanayi, dış ticarete oluşturulan Türkiye hedeflerinden uzaklaşılmasını içeren yeni bir uyum programı olarak nitelendirilen düşünceye dayanmaktadır(Şinasi Öztürk, Fethi Nas, 2008)

Finansal serbestleşme kararı neticesinde dış ticaret işlemlerinde meydana gelen bu yoğun artışın sebeplerini incelemek adına, bu kararlar Türkiye'nin dış ticaret yapısında meydana gelen en önemli değişiklikler aşağıdaki gibidir;

- Serbest Piyasa Ekonomisine geçiş
- Serbest döviz kuru uygulamasına geçiş
- İthal ikameci büyüme politikası yerine dışa açık büyüme stratejisinin benimsenmesi
- İhracata Dayalı Büyüme Modeline geçilmesi
- Dış Ticaretin serbestleştirilmesi,
- Yabancı sermayelerin teşvik edilmesi
- İhracat işlemlerinde düşük faizli kredi

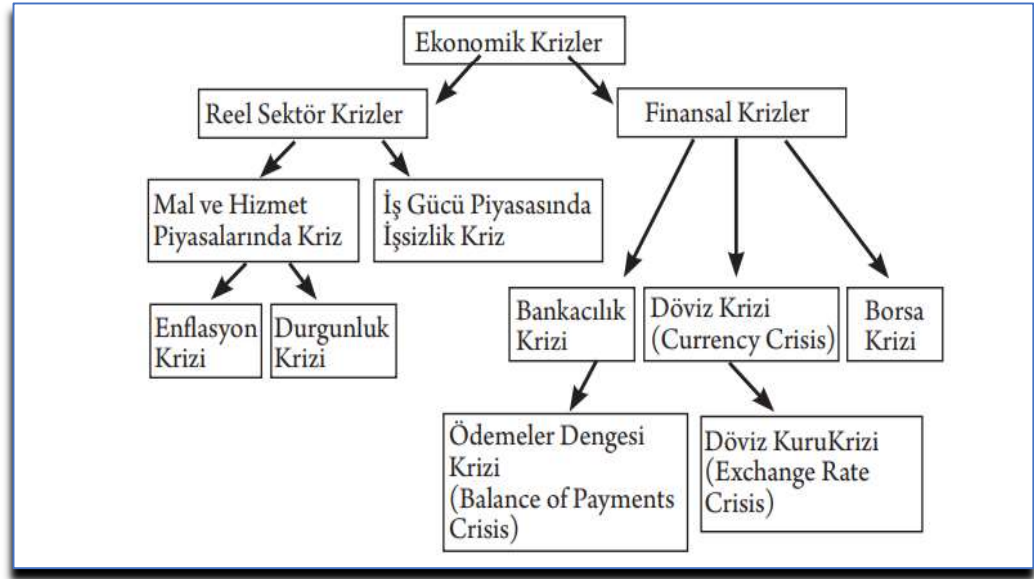
-İthal girdide gümrük muafiyeti ve vergi iadesi gibi dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik bir dizi önlem alınmıştır. Uras(1993) ise “Ekonomik Stabilizasyon Programı”, “Yapısal Uyum Programı” veya “Yapısal Değişim Programı” olarak anılan 24 Ocak kararlarıyla alınan ekonomi politikaları kararlarını aşağıdaki gibi özetlemektedir:

- “Döviz giriş çıkışları önündeki engellerin kaldırılması, ekonominin döviz üretebilir güce kavuşturulması ve dış ticaretin libere edilmesi,
- Fiyat ve faizlerin serbest bırakılması
- Mali piyasalarda çağdaşlaşmanın sağlanması
- Sermaye hareketleri serbestisi
- Kamu iktisadi teşebbüslerinin ekonomiye olan baskılarının azaltılması ve özelleştirme
- Yapısal değişimin finansmanını sağlayacak kaynakların bulunması
- Ve bütün bunlar olurken, serbest piyasa ekonomisi düzeninin gelişmesini sağlamaya yönelik kamu kesiminin tekrardan düzenlenmesi” şeklinde yapılan yapısal değişimler ifade edilmiştir” (Uras, 1993).

3.3.2. 5 Nisan 1994 İstikrar Programı

Kibritçioğlu(2015) ekonomik krizleri herhangi bir mal, hizmet , üretim faktörü veya döviz piyasasındaki meydana gelen kabul edilebilir seviyenin üzerinde şiddetli dalgalanmalar olarak ifade etmiştir. Şekil 2.1’de olduğu gibi makroekonomik krizler temelde iki ana başlıkta toplanabilir. Bunlar reel sektör krizleri ve finansal krizlerdir. Reel krizler; mal hizmet ve iş gücü piyasalarındaki üretimde ve istihdamda meydana gelen durgunluk ya da daralmalar olarak ortaya çıkmaktadır. Finansal krizler ise döviz ve borsa gibi finans piyasalarında meydana gelen yüksek fiyat dalgalanmaları sebebiyle ya da bankacılık sisteminde batık kredilerin olağanüstü artması gibi sebeplerle ortaya çıkan ekonomik krizler olarak ifade edilebilir(Kibritçioğlu, 2015). Şekil 3.3 de makro ekonomik krizlerin çeşitleri verilmiştir. 1994 yılı bir finansal ekonomik kriz olarak değerlendirilmekte olup, finansal krizi bankacılık, döviz kuru, borsa da meydana gelen olumsuz durumlar beslemektedir.

Şekil 3. 3. Temel Makroekonomik Krizlerin Sınıflandırılması(Kibritçiöğlü, 2015)

1980 sonrası dönem düşünüldüğünde, Türkiye'nin uluslararası piyasalar açılması aşamalı olarak 1989 yılına kadar devam etmiştir. Bu periyotta büyümenin asıl gücü dış talep kaynaklı olmuştur. Bu dış talep ise ihracata yönelik sanayilerdeki kapasite kullanımındaki genişleme ile ortaya çıkmıştır. 1989 yılı sonrasında ise büyümenin dinamiği iç talep ile sağlanmıştır. Süreç içerisinde izlenen gelirler politikası tüketimi artırma yönündeyken, eş zamanlı olarak üretim sanayinde maliyetleri arttırmak suretiyle sektörün rekabet gücünü azaltmıştır (Aydoğuş & Öztürkler, 2006) 1994 krizine giden yolda 1990 ve 1993 yılları arası dış ticaret verileri tablo 3.7 de verilmektedir.

Tablo 3. 7. 1990-1993 Ekonomik Göstergeler (Milyon Dolar) (Aydoğuş & Öztürkler, 2006)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Açığı	Döviz Kuru
1990	12,959	22,535	-9,576	-2,625	116.4
1991	13,593	20,883	-7,290	250	113.9
1992	14,715	22,791	-8,076	-974	106.8
1993	15,345	29,426	-14,081	-6,433	116.6

Veriler milyon dolar bazında verilmişmiş olup, döviz kuru ise reel efektif Türk lirası-dolar döviz kuru olarak verilmiştir. Bu kapsamda tablo incelendiğinde 1990-1993 yılları arasında ihracatta istikrarlı ve yüzdesel olarak küçük artışlar gözlemlenirken ithalatta ise ihracata göre daha yüksek artışlar yaşanmıştır. Öyle ki 1992 yılında 1991 yılına kıyasla %7.3 artan ithalat, 1993 yılında 1992 yılına göre rekor artışla %29.1 yükselmiştir. Dolayısıyla dış ticaret açığı 1993 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 2 kat artış göstermiştir. Cari işlemler açığı ise 1993 yılında bir önceki yıla göre %661 kat artarak rekor bir seviyeye ulaşmıştır (Aydoğuş & Öztürkler, 2006).

24 ocak istikrar kararının ortaya çıkmasında reel sektörde meydana gelen üretim girdilerinin ithalatı problemi ön plandayken, 5 nisan 1994 istikrar programının ortaya çıkmasında finans sektöründe meydana gelen ekonomik kriz etkili olmuştur. Bu finansal kriz para piyasasında bol likidite olması ve Türk lirasının aşırı değerlenmesi sebebiyle oluşan Türk lirasındaki düşüş beklentisidir(Köse, 2002). Krizin konjonktürel nedenleri ve göstergeleri aşağıdaki yer aldığı üzere bütçe, bankacılık, ödemeler dengesi, faiz politikası ve merkez bankası ile ilgilidir (Parasız & Eroğlu, 2017) :

- “Birincil bütçe açıkları ve finansmanı
- Kamunun likidite sorunu
- İhalenin İptali ve 1993 Bütçe açıklarının monetizasyonla kapatılması
- Bankacılık sektörünün zayıflığı
- Bankacılık sektörünün likit yükümlülükleri
- Cari hesap açıkları ve dış borçlar
- Aşırı değerli TL ve döviz kuru rejimi
- Faiz oranları
- Merkez bankasının rezervlerinin durumu”

Yüksek enflasyon dönemine giren ekonomide hiperenflasyonun tecrübe edilmemesi için 5 nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu kararlar kapsamında dış ticarete yönelik önlemler aşağıdaki gibidir (Parasız & Eroğlu, 2017):

- 1994 yılı itibariyle serbest bırakılan döviz kuru reel değerine ulaşmış ve Türk ihracatçısının fiyat dezavantajı ortadan kaldırılmıştır.
- Türk Eximbank kredi ve sigorta programlarının kapsamı arttırılıp, bütçe ve dış kredi imkanları ihracatçılar tarafından yararlandırılmak üzere 1 milyar dolar ek kaynak oluşturulmuştur.

- Yabancı sermayenin girişini hızlandıracak ortam oluşturulması
- İhracata yönelik sanayilerde tarımsal hammadde girdilerinin uluslararası fiyatlardan sağlanması için başlanan prim sisteminin kapsamı genişletilmiştir.
- 5 Nisan kararlarına müteakip ihracatın tekrardan istikrarlı artış göstererek büyümesi ve milli gelir içindeki payının artması beklenmektedir.

Bu kapsamda 24 Ocak kararları ve 5 nisan istikrar programını genel olarak incelendiğinde, 24 ocak kararlarında belirlenen uzun dönemli planların gerçekleştirilememiş olması Türkiye ekonomisinin 1990'lı yıllarda tekrardan krize sürüklenmesinde etkili olmuştur. Her iki karar öncesinde meydana gelen krizlerin sebeplerinin farklı olmasından dolayı istikrar tedbirlerinin de farklı olmasını gerektirmiştir. 5 Nisan İstikrar tedbirleri kısa vadede dış dengeyi düzeltmeyi ve döviz piyasasındaki istikrarı yakalamayı amaçlamıştır. Orta vadeli olarak ise kamu açıklarının azaltılması ve enflasyonun düşürülmesi yönündedir. Bu tedbirler kapsamında kısa vadeli hedeflerin gerçekleştirilmiştir. 1993 yılında rekor seviyeye ulaşan cari işlemler açığı 1994 yılında fazlaya dönüşmüştür. Döviz piyasalarında ise yeniden istikrar yakalanmıştır. Kamu borçlarında önceki yıla göre düşüş yaşansa da bu konuda istikrar yakalanamamıştır.

3.3.3. Gümrük Birliği

Ekonomik birleşme faaliyetleri ülkelerin ekonomik büyümesini, dış ticaretini, ödemeler dengesi gibi birçok makroekonomik göstergelerini etkilediği bilinmektedir. Birleşmenin ticarete olan etkilerini, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler oluşturmaktadır. Bunların yanında ekonomik bütünleşmeler ülkelerin küresel rekabet gücünü, teknoloji düzeyini, kaynak dağılımı ve yatırımları üzerinde etkilidir(Nart, 2010).

Gümrük Birliği Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle (AB) ticari ilişkilerini geliştirme ve tam üye olma hedefleri doğrultusunda atılan önemli bir adımdır. Türkiye 1995 yılında GATT'nin yerine kurulan Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olduktan sonra, Gümrük Birliğine de dahil olmuştur. AB'de ilk kez tam üye olmayan bir ülkeyle Gümrük Birliği anlaşması yapılmıştır.1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği kapsamında Türkiye'nin dış ticaretinin serbestleşmesini ve dışa açıklığını bir üst seviyeye taşımıştır. Türkiye ile AB arasında sanayi ürünlerinin ticaretinde gümrük vergileri, miktar kısıtları gibi ticareti engelleyici tedbirler karşılıklı olarak kaldırılmıştır.

Gümrük Birliği sonrası süreç değerlendirildiğinde, AB ölkelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde payında ciddi bir değişim gözlemlenmezken, Türkiye'nin ihracatının kompozisyonunda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bilhassa, beyaz eşya, otomotiv sanayi gibi katma değerı yüksek ve istihdam artırıcı sektörlerin ağırlığı artmış ve bu sektörlerde daha rekabetçi hale gelmiştir(Doğan, 2011).

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin sanayileşmesine olumlu katkıları olup, ticaret hacminin artmasına katkıda bulunmuştur. Ancak imalat sanayinin GSYİH içindeki payı artmamıştır. Bir başka deyişle Gümrük Birliği Türkiye'nin ihracata yönelik sanayileşme stratejisi kapsamında, sanayileşmesine katkı sağlamamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin ticari serbestleşme sürecini iyi yönetemediği ve Gümrük Birliği'nin de sanayileşmesini arttırmadığını söylemek mümkündür(Tonus, 2007). Tablo 3.8 de Gümrük Birliği'ne katılımın öncesi ve sonrası yıllarına ait genel dış ticaret verileri ve Avrupa Birliği'yle olan ticaret verileri gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde 1994 krizi, 1997-1998 Asya krizi, 1999 İzmit depreminin etkilerini ve 2000-2001 krizlerinin ithalat verilerinde görmekteyiz. Bunun dışındaki yıllarda ihracatta meydana gelen artışın ithalattan daha hızlı olduğu dikkat çekmektedir. Dikkat çeken bir diğer konu ise genel dış ticaret verilerinde ihracatın ithalatı karşılama oranlarıdır. Genel dış ticaret verilerinde Gümrük Birliği'ne katılım senesi ve sonrası, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1996'da %53.2, 1997 ise %54.1'dir. 2008 yılına geldiğinde ise bu oran %65'e yükselmiştir. Avrupa Birliği ile yapışan dış ticaret verileri incelendiğinde ihracatın ithalatı karşılama oranı her yıl genel ihracatın ithalatı karşılama oranına göre çok daha yüksektir. Öyle ki 1996, 1997 yıllarında %50'li seviyelerde olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, anlaşma sonrası düzenli artışa geçerek 2008 yılına geldiğinde %84.7 seviyesine kadar yükselmiştir. Buradan Gümrük Birliği anlaşması sonrası Türkiye'nin AB ölkeleriyle olan ihracatının, ithalatına kıyasla daha hızlı arttığını söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle Gümrük Birliği sonrası Türkiye'nin AB ölkeleri içinde rekabet gücü artmıştır.

Tablo 3. 8. Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı (Milyon \$) (Nart, 2010)

Yıl	Genel					Avrupa Birliği					AB'nin Payı (%)	
	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth	İhracat	İthalat
1993	15,348	---	29,429	---	52.2	7,599	---	13,875	---	54.8	49.5	47.1
1994	18,105	18.0	23,270	-20.9	77.8	8,635	13.6	10,915	-21.3	79.1	47.7	46.9
1995	21,636	19.5	35,707	53.4	60.6	11,078	28.3	16,861	54.5	65.7	51.2	47.2
1996	23,224	7.3	43,627	22.2	53.2	12,569	13.4	24,321	44.2	51.7	54.1	55.7
1997	26,261	13.1	48,559	11.3	54.1	13,435	6.8	26,119	7.4	51.4	51.1	53.8
1998	26,974	2.7	45,921	-5.4	58.7	14,813	10.2	25,282	-3.2	58.6	54.9	55.1
1999	26,587	-1.4	40,671	-11.4	65.4	15,424	4.1	22,530	-10.9	68.5	58.0	55.4
2000	27,775	4.5	54,503	34.0	51.0	15,664	1.5	28,527	26.6	54.9	56.4	52.3
2001	31,342	12.8	41,399	-24.0	75.7	17,546	12.0	19,824	-30.5	88.5	56.0	47.9
2002	36,059	15.1	51,553	24.5	69.9	20,415	16.4	25,689	29.6	79.5	56.6	49.8
2003	47,252	31.0	69,339	34.5	68.1	27,394	34.2	35,140	36.8	77.9	58.0	50.7
2004	63,167	33.7	97,540	40.7	64.8	36,581	33.5	48,103	36.9	76.0	57.9	49.3
2005	73,476	16.3	116,774	19.7	62.9	41,365	13.1	52,696	9.5	78.5	56.3	45.1
2006	85,535	16.4	139,576	19.5	61.3	47,935	15.9	59,401	12.7	80.7	56.0	42.5
2007	107,272	25.4	170,063	21.8	63.1	60,399	26.0	68,612	15.5	88.0	56.3	40.3
2008	132,003	23.1	201,823	18.7	65.4	63,368	4.9	74,801	9.1	84.7	48.0	37.1

Genel dış ticaret verileri ithalatın ihracattan düzenli olarak daha fazla arttığını göstermektedir. Fakat buradaki dış ticaret açığının temel sebebi Gümrük Birliği üyeliği kapsamında AB ülkeleri ile olan ticari ilişkiler değil, daha çok Gümrük Birliği dışındaki ülkelerle gerçekleştirilen ticari faaliyetler kapsamında ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

3.3.4. Dahilde İşleme Rejimi

Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil olması AB mevzuatına uyumlu hareket etmesini sağlamıştır. "Avrupa Topluluğu Mevzuatına uyum çalışmaları çerçevesinde, İhracatı Teşvik Mevzuatının da Topluluğun gümrük koduna uyumlu hale getirilmesi için yapılan çalışmalar kapsamında Dahilde İşleme Rejimi (DİR), 1980 yılından beri uygulanmakta olan İhracatı Teşvik Mevzuatı yerine ikame edilmiştir"(Takım & Ersungur, 2010). 1996 yılı itibariyle uygulamaya başlanan Dahilde İşleme Rejimi Kararı mevzuata girmiş olup, uygulama usul ve esasları ise 2005 yılında Dahilde İşleme Rejimi Tebliği ile yürürlüğe girmiştir(Takım & Ersungur, 2010).

Dahilde İşleme Rejimi, ihracatçıların ihracat yapmak koşuluyla ihraca konu malların üretiminde kullanmak üzere ara mallarını, ithalat kapsamında bulunan her türlü vergiden muaf ve ticaret politikası önlemlerine maruz kalmadan ithal edebilmelerine olanak sağlayan bir ihracatı teşvik mekanizmasıdır. Bu rejimin esas amacı ihracatçılara girdi maliyetlerinin azaltılmasıyla, küresel piyasada daha rekabetçi hale getirmek, ihracat ürünlerinin çeşitlendirmek, ihracat pazarlarını geliştirmek ve ihracatı arttırmaktır. Dahilde İşleme Rejiminin ihracatçılara sağladığı diğer avantajlar aşağıdaki gibidir(Başkol, 2016):

- İç pazarda üretilen girdilerin ihracat için gerekli kaliteye sahip olmaması ya da zamanında teslim edilmemesi durumunda, ihracatçıları için alternatiflerin oluşması
- Dış piyasada bulunan talebe yönelik yeni istihdam alanlarının oluşması
- Üretimin uluslararası talebe göre belirlenmesi dolayısıyla, ölçek ekonomisi yaratması
- Tüketicilerin satın aldıkları nihai malların üretiminde tercih ettiği girdilerin istenilen ülkelerden teminini sağlaması
- Rekabeti arttırması dolayısıyla, yerel üreticileri uluslararası piyasa koşullarına uyarlamaya zorlaması

Dahilde işleme rejiminin dış ticarete olan etkiler arasında yer almaktadır. Gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de hızlı büyümenin bir neticesi olarak ara ve yatırım malları ithalatı zorunluluğu meydana gelmiştir. İhracatı desteklemek amacıyla yapılan bu rejim, istismara açık bir yapıda olup üretim sanayinde bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Düşük fiyatlı ara mal ithal edilmesi, yerli ürünlere göre daha da avantajlı hale gelmiştir. Dolayısıyla üretim sanayine ara malı sağlayan yerli üreticiye zarar vermektedir. Diğer yandan KOBİ’lerin büyüme ve gelişme gücünü azaltarak istihdam düzeyini de da bu sektörler de olumsuz etkilemektedir(Takım & Ersungur, 2010).

İç piyasadan sağlanacak ham madde ve ara malı fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde, DİR ihracatçılara uluslararası fiyatlardan ham madde ve ara malı ithalatı imkânı sağlamaktadır. Birim ihracat için gerekli olan ithalat değeri döviz kullanım oranıyla analiz edilmektedir. Döviz kullanım oranı ise öngörülen ithalatın öngörülen ihracata oranıdır. Bu oranın yüksek olması birim ihracat yapabilmek için gerekli olan

ithalat miktarının yükseldiğine işaret eder. Diğer bir ifadeyle ihracatın ithalata bağımlı hale geldiğini temsil etmektedir(Yükseler, 2019).

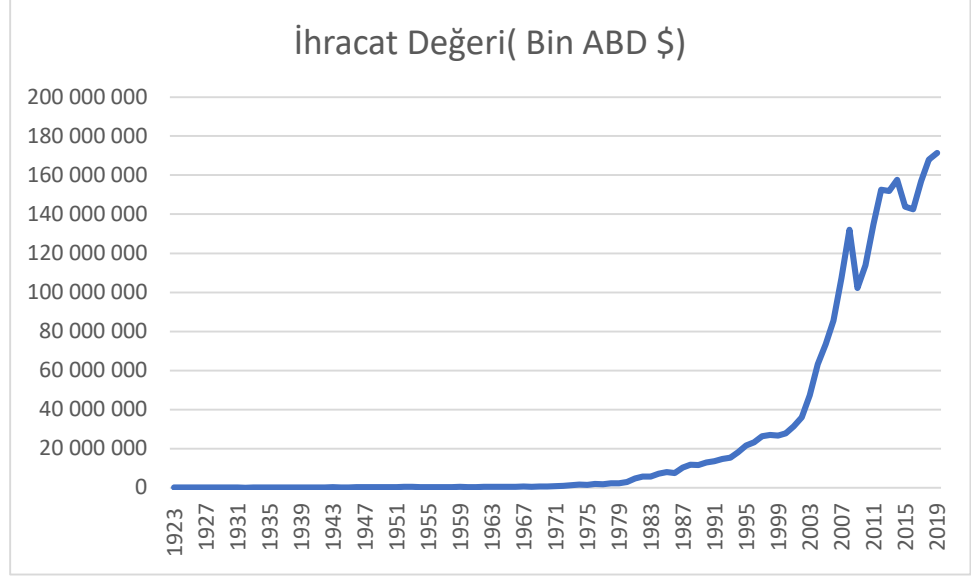
3.4. Türkiye Dış Ticaretinin İthal Bağımlılık Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya koyduğu İstikrar Programı ile küreselleşen ekonomiye uyumlu bir politikayı benimseyerek, serbest ekonomiye geçiş yapmıştır(Yükseler, 2019). 24 Ocak istikrar programı öncesinde ithal ikame yolu ile büyüme modeli benimsenirken, dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle bu tarihe kadar kullanılan büyüme modelinin tam aksine, ihracata dayalı büyüme modeline geçilmiştir. Bu modelle iç talepte daralma meydana getirerek, üretimin daha çok ihracata yönlendirilmesi teşvik edilmiştir. Fakat ihracat yapabilmek için gerekli olan ara malı, yarı mamul ve ham madde ise yurtiçi imkanlarıyla temin etmek mümkün olmamıştır. Bu sebeple ithalatta serbestleşmeye gidilerek ara malı temini sağlanmaya çalışılmıştır(Tekin, 2017). Ticaretin önündeki engellerin büyük oranda azaltılması ve ihracata dayalı büyüme modeline geçilmesiyle 1980 yılı itibariyle ihracat hacmi ve değeri radikal bir artış göstermiştir.

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte küresel piyasaya açılan Türkiye, 5 Nisan 1994 kararları ve devamında gümrük birliğine üye olarak serbest küresel piyasanın bir parçası olma noktasında kararlılığını göstermiştir. 1980 sonrası ithal ikameci büyüme anlayışını bırakıp ihracata yönelik büyümeyi tercih eden Türkiye, dahilde işleme rejimi uygulamasıyla ihracata yönelik büyüme stratejisini devam ettirmiştir. İhracat mallarında ithal ara mal kullanım seviyesinin küreselleşme etkisiyle ithal bağımlılık kavramı önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Özellikle Türkiye gibi cari açığın nispeten yüksek olduğu ülkelerde, ihracatın ithalata bağımlı olması durumu yüksek büyümenin gerçekleştiği dönemlerde cari açığı arttırmaktadır. Aynı zamanda bu durum döviz kurunda meydana gelen değer artışı sebebiyle elde edilen kârı da sınırlandırmaktadır(Erduman vd., 2019). Dolayısıyla bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde izlenen politikaların Türkiye'nin dış ticaret yapısına olan etkilerini incelemek ve bilhassa dış ticarete meydana gelen değişiklikleri tespit etmekle birlikte, ihracatın ithalata olan bağımlılığı analiz edilecektir.

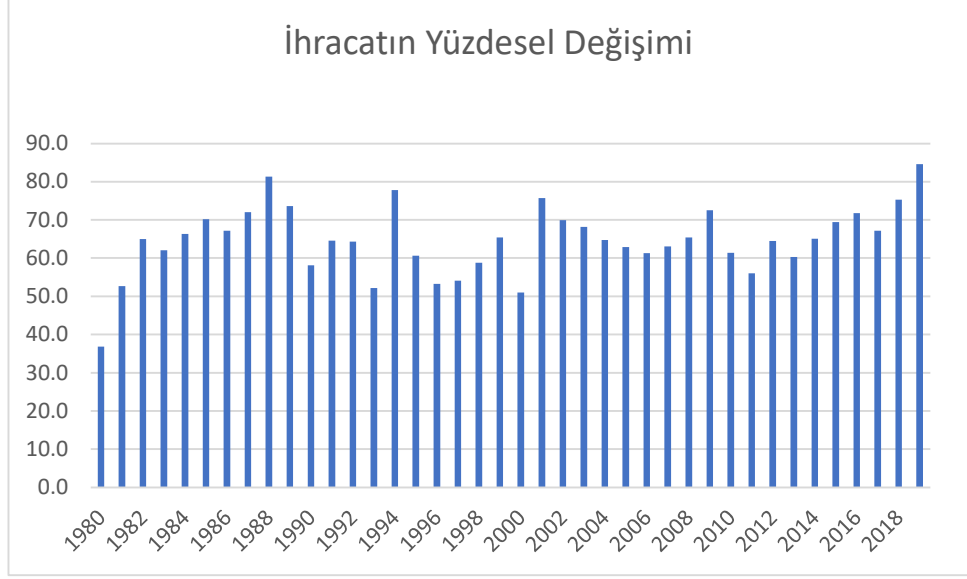
Şekil 3.4 incelendiğinde 1980 yılı itibariyle ihracat hacminin önemli bir artış trendine girdiği görülecektir. Bu artış trendi 1996 yılında Türkiye'nin gümrük birliğine girmesiyle birlikte daha güçlenerek devam etmiştir. 2008 yılında Amerika

Birleşik Devletleri kaynaklı çıkan krizin küreselleşme etkisiyle Türkiye de dünyadaki diğer ülkeler gibi etkilenmiştir. Bu dışsal etkiler sebebiyle 2008-2010 yılları arasında ihracat hacmi grafikte görüleceği üzere azalırken, sonraki yıllarda artışını devam ettirmiştir.

Şekil 3. 4. Türkiye 1923-2019 İhracat Değerleri(TUIK, 2022)

Şekil 3.5'te 1980-2019 arasındaki yıllar için yüzdesel değişimi gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde özellikle 1980 yılı 24 ocak kararlarıyla gelen finansal serbestleşmenin etkileri görülmektedir. İhracatta 1980 yılında yaklaşık %30, 1981 yılında ise %60 gibi yüksek bir artış gözlemlenmiştir. İthal ikameci büyüme modelinden ihracata dayalı büyüme modeline geçişle birlikte ihracat değerleri grafik 2'de de görüleceği gibi önemli artışlar göstermiştir. Fakat 1980'den günümüze kadar ihracatta yaşanan önemli artışların yanında ithalatta da ciddi artışlar yaşanmıştır. Öyle ki ithalattaki artış ihracatta yaşanan artıştan daha fazla gerçekleşmiştir. İthalatın ihracattan oransal olarak daha hızlı artması Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlı bir şekilde büyümesi durumunu ortaya çıkarmıştır.

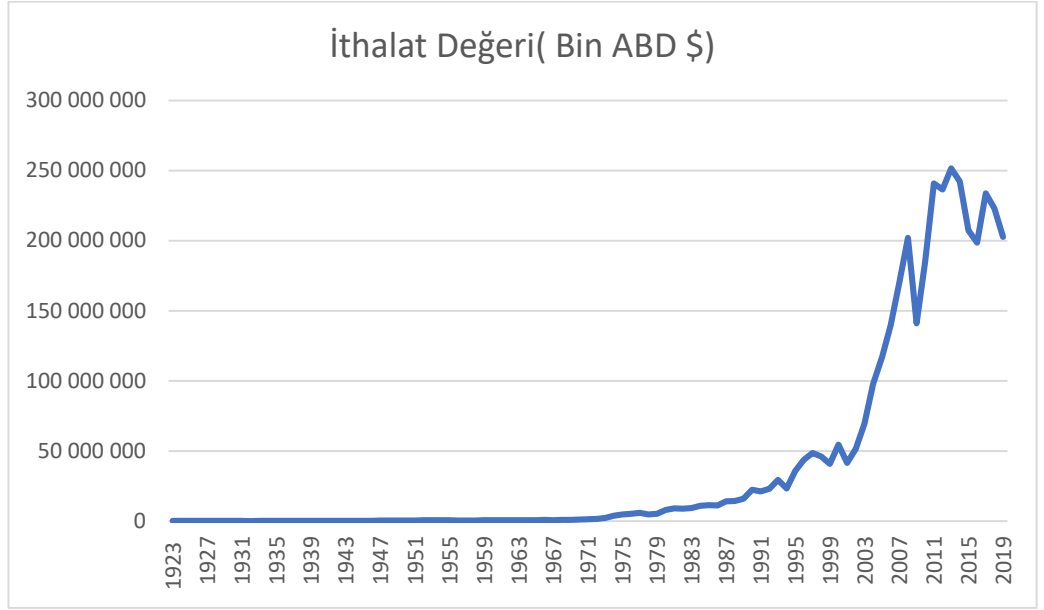
Şekil 3. 5. Türkiye İhracatının 1980-2019 yıllarında yüzdesele değişimi Kaynak:(TUIK, 2022)

Dolayısıyla ithalata bağılı olarak ilerleyen ve gelişen ihracat yapısı birçok kimse tarafından yapısal bir problem olarak değerlendirilmektedir. Meydana gelen bu durumun en önemli sebebi Türkiye'nin ithal ara mala duyduğu ihtiyaç ve gelişmemiş endüstriyel yapısı sebebiyledir. Öyle ki ihraç edeceği malın tüm girdilerini yerel olarak üretme kapasitesinin yeterli olmaması, ya da kalite işlevsellik ve üretim maliyeti açısından, yurt dışında üretilen muadil ürünlerin yerini tutmamasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla ithalata konu ara malın yerel olarak üretim maliyetinin yüksek olması, yerli ürünlerin zevk ve tercihler dolayısıyla kullanılmaması ya da yerli ürünün kalite ve kullanım ömrünün yeterli olmaması gibi sebeplerle firmalar ithal ara mal kullanmayı tercih edebilmektedir.

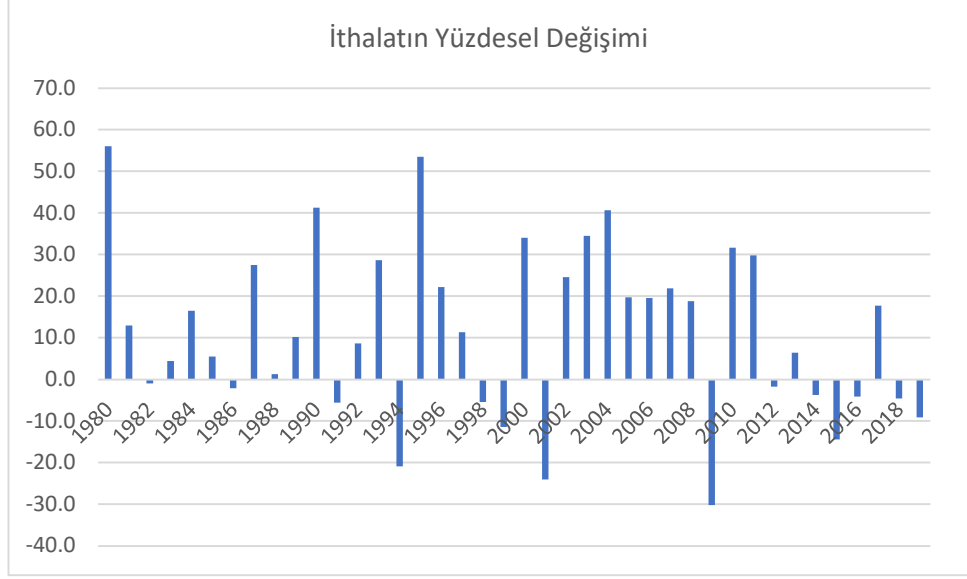
Dış ticarete meydana gelen serbestleşmeyle birlikte, yalnızca ihracat değerlerini etkilenmemiş olup aynı zamanda ithalat değerlerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Şekil 3.6'da Türkiye'ye ait 1923-2019 yılları arasında gerçekleşen ithalat değerleri ABD doları cinsinden verilmiştir. Grafik incelendiğinde, şekil 3.5'te verilen ihracat değerlerine benzer bir trend izlediği görülecektir. 1980 yılı, 24 Ocak kararlarıyla birlikte dış ticarete meydana gelen serbestleşme, ihracat işlemlerini kolaylaştırdığı gibi, ithalat işlemlerini de kolaylaştırmıştır. Özellikle 1996 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmesiyle birlikte ticaretin önündeki engeller daha da azalmış olup, bunun sonucunda Türkiye pazarı Gümrük Birliği

içerisinde yer alan ülkeler açısından daha değerli ve ulaşılabilir bir hale gelmiştir. İthalatta da ihracat hacminde olduğu gibi benzer bir trende girilmesinin bir diğer sebebi ise ihracat mallarının üretilmesi için ithal ara mal, yarı mamul ve hammaddeye duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.

Şekil 3. 6. Türkiye 1923-2019 İthalat Değerleri(TUİK, 2022)

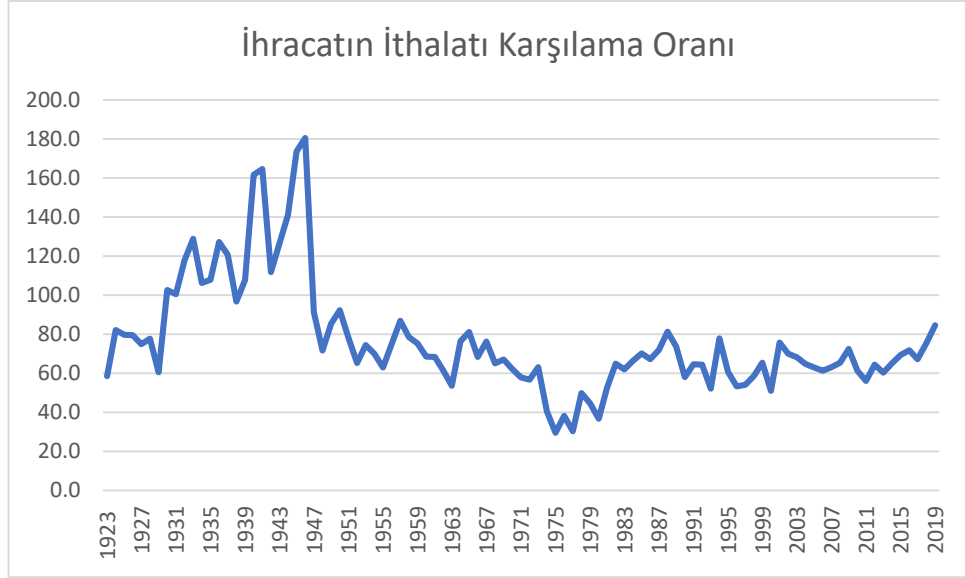

Şekil 3.7’de ithalatın 1980 yılından günümüze yüzdesel değişimi verilmiştir. İhracatta meydana gelen yüksek artışa rağmen, dış ticaret açığı ithalatın da ihracattaki artışı takip etmesi sebebiyle kapanmamış olup, dış ticaret açığı vermeye devam edilmiştir. 1980 yılı itibariyle dış ticarete niceliksel olarak büyük bir artış yaşanmasına rağmen, bazı yıllarda ekonomik kriz ve diğer sebeplere bağlı olarak bu artış gerçekleşmemiş olup, bu dönem aralığında genel olarak dış ticarete açığa rastlamak mümkündür(Karakaş, 2017).

Şekil 3. 7. İthalatın 1980-2019 yıllarında yüzdesel değişimi Kaynak: (TUİK, 2022)

3.8’de İhracatın ithalatı karşılama oranı bu yıllar için incelendiğinde bu durum daha kolay bir şekilde anlaşılacaktır. Cumhuriyetin kuruluş yılları ve 2. Dünya savaşı sonrası dönemde dış ticarete açık düzenli olarak yaşanmıştır. En son 1946 ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde yüz seksen olarak gerçekleşmiş olup, 1946 yılı itibariyle dış ticaret açığının tecrübe edilmediği bir yıl yaşanmamıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranının en düşük olduğu dönem ise 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye’nin maruz kaldığı ambargolardır. Bu ambargolar nedeniyle ve sonrasında 1980 24 Ocak kararları sonrasında yaşanan dış ticarete serbestleşme faaliyetleri dolayısıyla meydana gelen ithalatta artış, ihracatın ithalatı karşılama oranını kötüleştirmede etkili olmuştur.

Şekil 3. 8. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı 1923-2019 Kaynak:(TUİK, 2022)

Tablo 3.9’de 1980 sonrası dönemde genel dış ticaret verilerine ait bilgiler yer almaktadır. 24 Ocak kararlarıyla gelen finansal serbestleşme kararlarını ve ithal ikameci yaklaşımdan ihracata dönük dış ticaret politikasının sonuçlarını görmek için tablo 3.9’den faydalanılacaktır. Milyon dolar bazında gösterilen veriler incelendiğinde, 1980 sonrası dış ticaret dengesinde meydana gelen açığın büyümesi ön plana çıkmaktadır. 1980 yılında 4.999 olan dış ticaret açığı 2011 yılında 105,93 milyon dolara çıkarak yaklaşık 20 kat artış göstermiştir. İthalatın ihracattan daha hızlı yükselmesi ihracat hızla artsa dahi ithalatın daha hızla artması ihracatın ithalata olan bağımlılığını göstermektedir. İthal ara mal ve hammadde kullanımı olmadan ihracat yapamama da dış ticaret dengesinde meydana gelen bu açığın sebeplerinden bir tanesidir. Genel olarak tablodaki veriler ışığında 1980 2014 yılları arasında bazı spesifik yıllar ve ekonomik krizler dışında ihracatın ithalatı karşılama oranının düşük kaldığı görülmektedir.

Tablo 3. 9. 1980 Sonrası Genel Dış Ticaret Verileri(Milyon \$)(Karakaş, 2017)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
1980	.910	.909	0.819	4.999	1998	26.973	45.921	72.895	-18.947
1981	.702	.933	3.636	230	1999	26.587	40.671	67.258	-14.084
1982	.745	.842	4.588	3.096	2000	27.774	54.502	82.277	-26.727
1983	.727	.235	4.962	3.507	2001	31.334	41.399	72.733	-10.064
1984	.133	0.757	7.890	3.623	2002	36.059	51.553	87.612	-15.494
1985	.958	1.343	9.301	3.385	2003	47.252	69.339	116.592	-22.086
1986	.456	1.104	8.561	3.648	2014	63.167	97.539	160.706	-34.372
1987	0.190	4.157	4.347	3,967	2005	73,476	116,774	190.250	-43.297
1988	1.662	4.335	5.997	2.673	2006	85.534	139.576	225.110	-54.041
1989	1.624	5.792	7.416	4.167	2007	107.271	170.062	277.334	-62.790
1990	2.959	2.302	5.261	9.342	2008	132.027	201.963	333.990	-69.936
1991	3.593	1.047	4.640	7.453	2009	102.142	140.928	243.071	.38.785
1992	4.714	2.871	7.585	8.156	2010	113.883	185.544	299.427	-71.661
1993	5.345	9.428	4.773	14.083	2011	134.906	240.841	375.748	-105.93
1994	8.105	3.270	1.375	5.164	2012	152.461	236.545	389.016	-84.083
1995	1.637	5.709	7.346	14.071	2013	151.802	251.661	403.463	-99.858
1996	23.224	43.626	66.851	-20.402	2014	157.610	242.177	399.787	-84.566

Türkiye’de 1980 yılı öncesinde uygulanan ithal ikameci dış ticaret politikasına son vererek, küresel piyasaya uyum sağlamayı amaçlamıştır. Bu uyum kapsamında dışa açık ticaret politikasını sürdürmeye devam etmektedir. Dış ticarete ciddi bir ilerleme kaydeden Türkiye, dış açık problemini çözmeye etkin olamamıştır. Dış ticaret açığı probleminin uzun zamandır çözülememesinin sebeplerinde bazıları aşağıdaki gibidir:(Karakaş, 2017)

- İhracatın ithalata bağımlı olması
- Dış ticarete ikamesi olan malların ihracatının yapılması
- İkame şansı düşük olan malların ise ithal edilmesi

İhracatının beklenen oranda gelişmemesinin sebeplerinde bir tanesi de Türkiye’de ihracatı yapılan malların ikamesinin yaygın olan fasıllarından büyük oranda oluşması, Türkiye’nin dış ticaretinin istenen düzeyde gelişmesi önünde bir engel olmuştur. Buna ek olarak, Reel sektör üretimlerinde ithal ara mal ve sermaye mallarının yoğun kullanılması da katma değer üretmede bir başka problem olarak karşımıza çıkmaktadır.(Karakaş, 2017). Türkiye’nin uzun süredir yaşamış olduğu dış ticaret açığının özüne inmek amacıyla ihracatın ithalata olan bağımlılığını belirleyen faktörleri belirlemek gerekmektedir. Hangi sektörlerde ithal ara mal ihtiyacının daha çok, hangilerinde daha az olduğunu belirleyerek politika yapıcının dış ticaret açığının önlenmesi adına belirleyeceği yeni politikalar hayati önem taşımaktadır. Bir sonraki bölümde ithal bağımlılığının tanımı, türleri ve genel olarak hangi yöntemlerle bağımlılığın seviyesinin tespit edildiğine dair bilgiler verilecektir.

3.5. İhracatın İthalata Olan Bağımlılığını Açıklayan Temel Görüşler

Tarihsel süreç içerisinde farklı ekonomi politikaları uygulanmıştır. Bu politikalar Türkiye’nin dış ticaret yapısını belirlemede önemli rol oynamıştır. 1970 yılında meydana gelen petrol krizinin etkisiyle dünya ekonomisinde liberalleşme algısı ön plana çıkmış, 1980 sonrası küreselleşmenin artan etkisiyle beraber ülkeler arası etkileşim artmış ve ticarete serbestleşme eğilimleri ağırlık kazanmıştır(Erduman vd., 2019). Ticarete serbestleşmenin artmasıyla firmaların üretimleri daha küresel bir yapıya dönüşmüştür. Küreselleşme üretim faktörlerinin dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmasına sebep olmuştur. Sermaye ve teknolojinin

dünyada serbestçe dolaşmasıyla birlikte, üretim malları, o malın ölçek ekonomisiyle üretilebileceği ve üretim maliyetlerinin minimize edilebildiği bölgelere geçmiştir(Sönmezler vd., 2017).

Türkiye'nin toplam ihracatının yaklaşık dörtte üçü ithal ara mallardan oluşmaktadır. Bu da yerli üretim de ithal girdilerin yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de üretim sanayinde gerekli olan girdiler yerel olarak yeterli miktarda üretilmemekte ya da yerel firmaların mevcut teknoloji ve temel becerileri bu ara malları üretmede yetersiz kalması sebebiyle ithal ara girdiler yerli üretimde kullanılmaktadır(Erduman vd., 2019). Küreselleşen üretim olgusu çok yeni bir kavram değildir. Ülkeler her zaman ithal girdiler kullanarak üretim süreçlerine devam etmişlerdir. Ancak küresel üretimin oldukça yüksek seviyelere ulaşması son 30 yıllık süreçte hareket kazanmıştır(Alkın, 2020). Bu kapsamda üretimin küreselleşmesiyle önem kazanan ihracatın ithalat içeriğini tanımlayan, diğer bir deyişle ihracatın ithalata olan bağımlılığını ifade eden kavramlar incelenecektir.

3.5.1. Küresel Değer Zinciri

Günümüz literatüründe, tedarik zinciri kavramının yerini küresel değer zincirinin aldığı gözlemlenmektedir. Tedarik zinciri bir müşterinin talebinin yerine getirilmesi amacıyla üreticiden tedarikçiye tüm tarafların katıldığı bir süreç şeklinde ifade edilirken, değer zinciri kavramı ise bir firmanın çeşitli rakipleri içinde rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla ilgili tüm faaliyetleri kullandığı ve dolayısıyla üretim sürecinde maliyetleri minimize etmenin asıl hedef olduğu bir üretim döngüsüdür(Erkök, 2019).

Küreselleşme, ulusların birbirleriyle kurduğu iletişim biçimini değiştirmiştir. Artan sınır ötesi mal ve sermaye akışı nedeniyle ulusal ekonomiler birbirleriyle bütünleşip, bağımlı hale gelmiştir. Teorik olarak nakliye maliyetlerinin düşürülmesi gibi ticaretin önündeki engellerinin azaltılması, bir ülkedeki üreticiler ile diğer ülkedeki tüketiciler arasındaki ticaretin artmasını sağlayacaktır. Küreselleşmenin varlığının göstergelerinden birisi de nihai malların uluslararası ticaretinin artmasıdır. Fakat nihai malların yanında günümüzde şirketler üretimin her aşamasını maliyet ve verimlilik açısından planlamaktadır(Hanson, 2001). Üretimin her bir aşamasında maliyet açısından en avantajlı ülke tespit edilip, o üretim aşamasını ilgili ülkeye

yerleştirmek suretiyle, yeni ürünlerini ortaya koyarken uluslararası fikir ve görüşlerden yararlanmaktadırlar. Böylelikle şirketler operasyonlarını uluslararası alanda bölümlere ayırarak maliyetlerini minimize etmektedirler. Dolayısıyla da ülkeler arasında ticari ilişkilerin gelişmesi ve üretim sektörlerinde meydana gelen köklü değişiklikler dünyayı daha küresel bir hale getirmektedir.

1960'lı yıllar itibariyle ithal ikameci politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikayla birlikte gelişmekte olan ülkeler imalat sanayilerinde kısıtlı başarı elde etse de bu gelişme düzeyi gelişmiş olan ülkeleri yakalamada yetersiz kalmıştır. Bu sebeple gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir ve kalkınma düzeyleri arasındaki fark daha da artmıştır. 1980'li yıllar itibariyle ise gelişmekte olan ülkeler dış ticarete eskisine nazaran daha liberal politikalar izleyerek, ekonomilerini ithalat rekabetine açmışlardır(Dineri vd., 2021). Küreselleşmenin 1980'li yıllardan sonra dünya genelinde etkisi giderek artmıştır. Küreselleşmenin önem kazanmasıyla, ülkeler dış ticaret politikalarını daha liberal bir hale getirmiştir(ORAL, 2020). Liberalleşmeyle birlikte uluslararası ticaretin önündeki engeller azalmış olup, ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkileri önemli ölçüde artmıştır. Bunun sonucu olarak globalleşme ve ülkelerin küresel değer zincirinin bir parçası olması sebebiyle ihracatta ithal ara mal kullanımı seviyesi de artmıştır(Erduman vd., 2019).

Küresel değer zinciri üretimin parçalanmış bir şekilde ülkeler ve kıtalar arasında gerçekleştiği ticaret ağlarını güçlendiren bir üretim sistemidir. Küresel değer zinciri ilk olarak Japan yatırımcılarla Doğu Asya'da bölgesel tedarik zincirleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu bölgede liderliği elde etmek isteyen Japon yatırımcılar başta Doğu Asya, sonrasında ise birçok ülkede üretim tesisleri kurmuştur. Güney doğu Asya'da bölgenin avantajlı olduğu yerel imkanlardan yararlanmak için ihracat merkezleri kurdular. Nihai montaj ise bitmiş ürünlerin üretildiği üçüncü bir ülkede gerçekleştirilip ya Japonya'ya geri ihraç edildi ya da Japon markası adı altında küresel piyasada satıldı. Üretimdeki bu parçalanma nihai ürünlerin maliyet rekabetçiliğinin önemli ölçüde arttırdı, sonrasında ise gelişmiş ülkelerin ürünleri ile rekabet edecek hale geldi. Zamanla gelişmiş ülkelerden uluslararası firmalar maliyet avantajlarından yararlanmak için bölgeye akın etmiştir. Buradan çıkan sonuç ise(Banga, 2013):

- Popüler ve genele yayılmış ürünlerin üretimi küresel değer zinciri dediğimiz sistemde üretilmektedir.
- Ülkeler, bölgeler ve kıtalar küresel olarak rekabet edebilmek için maliyet avantajlarının bir araya getirmektedir.

Maliyet avantajını bir araya getirebilmek için gereken dış kaynağın artmasıyla birlikte, firmalar arasında gerçekleşen iş bölümü ve rekabet yapısı da değişiklik göstermiştir. Artan dış kaynak ihtiyacıyla birlikte, eskiden firmalar arasında rekabet daha çok aynı sektörler arasında gerçekleşiyorken, günümüzde maliyetleri minimize edebilmek için uzmanlık gerektiren rekabet anlayışıyla, firmalar çeşitli sektörlerle rekabet içerisinde. Bu kapsamda dikey uzmanlaşma konusu aşağıda incelenecektir.

3.5.2. Dikey Uzmanlaşma

Dünya ekonomisi her geçen gün daha da küresel hale gelmektedir. Küreselleşmeyle birlikte en çok dikkat çeken durum ülkelerin daha fazla ticari ilişkiler kurması ve milli gelirleri içinde ihracat ve ithalat paylarının artması olmuştur. Küresel ticaretin artması uluslararası üretim seviyesi arttırmıştır. Ancak bu uluslararası ticaretin artacağı anlamına gelmemektedir. Bu en basit açıklamayla, bir firma yurtdışına hizmet ederken, ana ülkeden ihracat yapmak yerine eğer her ülkede üretim tesisi oluşturursa, uluslararası ticaret, uluslararası üretimin artması aksine azalabilmektedir. O sebeple uluslararası ticaret ancak ülkeler arasında dikey bir bağlantı varsa artabilir. Bu da yalnızca uluslararası üretimin ülkeleri spesifik bir alanda uzmanlaşmaya itmesiyle mümkün olmaktadır. Bu durum dikey uzmanlaşma olarak nitelendirilmektedir ki ülkelerin nihai mal üretme sürecinde bir başka ülkenin üretmiş olduğu ara malı girdi olarak kullanıp, kendi üretim sürecine dahil etmesiyle gerçekleşmektedir.(Hummels vd., 1998).

Küresel değer zinciri ülkeler arasındaki rekabeti arttırdığı gibi, aynı zamanda ülkelerin birbirlerine olan bağımlılık seviyesini de arttırmaktadır. Ülkeler dış ticaret gelirlerini arttırmak için iş ve yatırımcı çekerek daha rekabetçi olmak istemelerine karşın, bunları sağlamak için diğer ülkelerin üretimine ve sermayesine daha çok ihtiyaç duymaktadır. Firmalar bazında gerçekleşen ikili iletişimlerin artması ve üretim süreçlerinin farklı aşamalarında aktif rol oynayarak daha fazla dış kaynağa ihtiyaç duymaktadırlar. Dış kaynak ihtiyacının artması ise firmalar arasındaki rekabet düzeyini yatay konumdan (aynı sektörde gerçekleşen rekabet) dikey konuma (Uzmanlık gerektiren rekabet) doğru itmektedir. Bu durum ise firmaların hem birbirlerine rakip

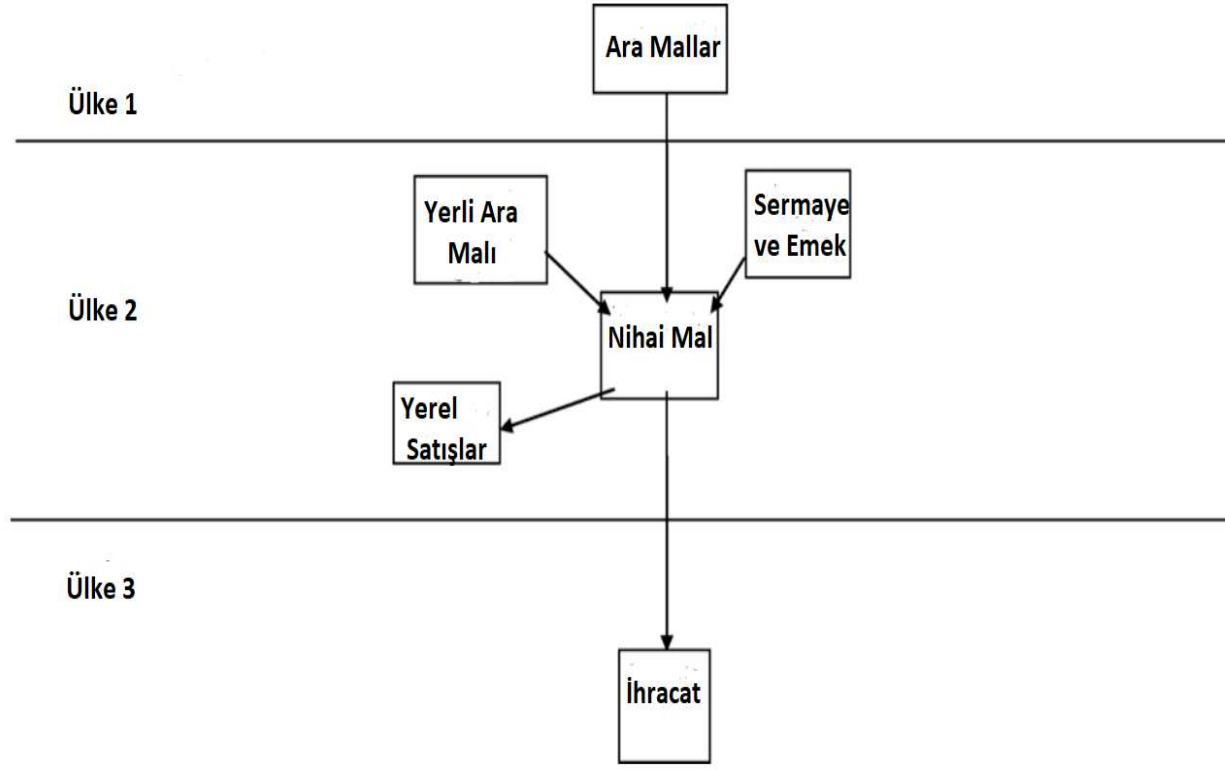
olduğu, hem de birbirlerine kaynak sağladığı farklı bir üretim anlayışını ortaya çıkarmıştır(Alkin, 2020)

1990'lı yıllar ve sonrasında küresel ticaretin doğasını değiştiren önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler ışığında üretim, uluslararası olarak ülkeler arasında kapsamlı bir şekilde parçalanmış olup, her ülkenin dikey üretim zincirinin farklı aşamalarında uzmanlaştığı bir model haline gelmiştir. Uluslararası üretimin parçalanması ise küresel ticaretin artması noktasında önemli bir faktördür. Bunun sebebi ise geleneksel ticaret yöntemlerine göre bir ürünün üretim aşamalarını tamamlaması birçok farklı ülkede gerçekleşmesidir. Dolayısıyla uluslararası üretimin parçalanması geçmişe göre küresel ticaret hacminin artmasını açıklamaktadır.(Dean vd., 2011).

Hummels et al (1998) dikey uzmanlaşmayı bir ülkenin ileride ihracat yapabilmek adına ara mal ithal edip, bu ara malları ihraç mallarında kullanması olarak ifade etmektedir. Hummels et al (1998) dikey uzmanlaşmanın gerçekleşebilmesi için üç tane ön koşulun gerçekleşmesi gerektiğini söyler. Bu koşullar;

1. Bir ürün birden fazla etapta ve üretim aşamalarının birbirini izlediği bir halde
2. Üretim aşamalarında 2 veya daha fazla ülke bulunmalıdır. Fakat bu ülkeler üretimin belirli aşamalarında uzmanlaşmalıdır. Üretimin tüm aşamalarında uzman olmamalıdır.
3. Üretim sürecinde en az bir aşama uluslararası sınırları bir seferden çok geçmelidir.

Üretim sürecinde bu koşullar sağlandığında, ülkelerin bir nihai mal üretebilmek için birbirlerine ihtiyaç duyduğu ve üretimi sıralı bir şekilde gerçekleştirdiği bir üretim şekli ortaya çıkmaktadır. Bu üretim şekli ise dikey uzmanlaşma olarak adlandırılmaktadır. Şekil 3.9'de dikey uzmanlaşma sürecine ait bir örnek verilmiştir. 3 ülkenin yer aldığı dikey uzmanlaşma örneğinde ülke 1 ara mal üretip ülke 2'ye ihraç etmektedir. Ülke 2 ise ithal ettiği ara malı emek, sermaye ve yerli ara mallarla birlikte üretim sürecine dahil edip nihai mal üretmektedir. Son olarak ülke 2 üretmiş olduğu nihai malın bir kısmını ülke 3'e ihraç ederek süreç tamamlanmaktadır. Süreç içerisinde ithal ara mal ya da ihracat yoksa, bu durumda dikey uzmanlaşma da yoktur(Yi vd., 2003).

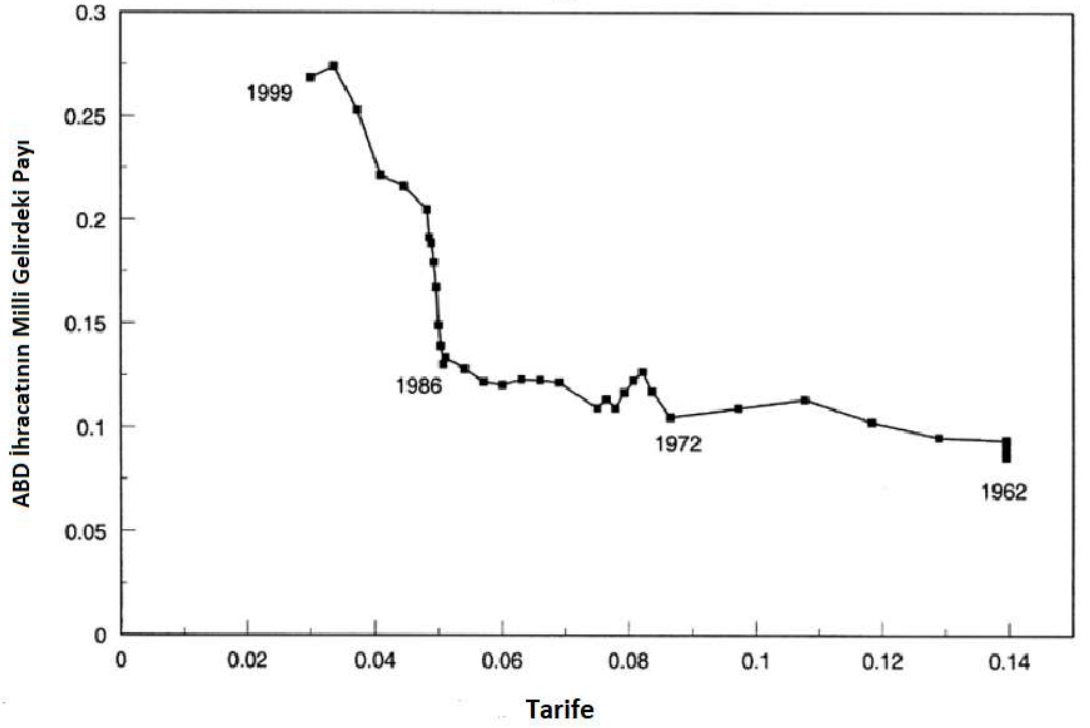

Şekil 3. 9. Dikey Uzmanlaşmanın Şematik Gösterimi (Hummels vd., 2001)

Dikey uzmanlaşmanın hem ithalat boyutu hem de ihracat boyutu olduğu unutulmamalıdır. İthalat boyutunda dikey uzmanlaşma temelde ara mal ticaretinin bir alt kümesidir. Ara malı ticaretinin tamamı dikey uzmanlaşmanın 1. ve 2. Koşullarıyla tutarlı olmakla birlikte, sadece ihraç edilen mallarda somutlaşan ara malı ithalatının alt kümesi 3. koşulla uyumlu olmalıdır. İhracat boyutunda ise dikey uzmanlaşma ara malları ya da nihai malları içerebilmektedir (Hummels vd., 2001)

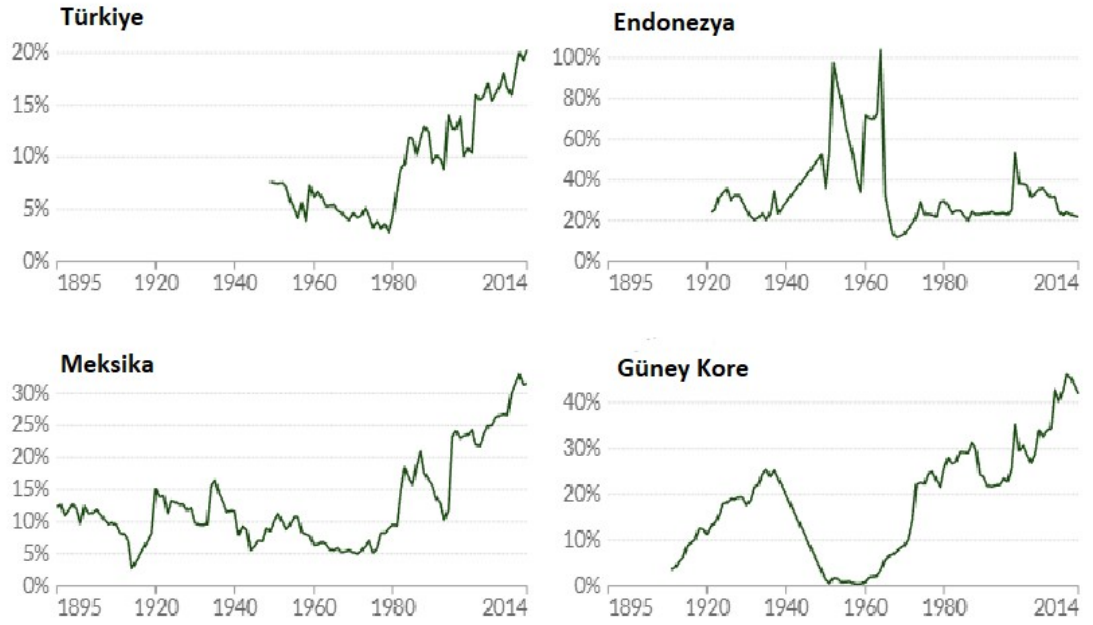
Gelişmekte olan ülkeler de dahil olmak üzere birçok ülke toplam gayri safi yurtiçi hasıllarında ihracat paylarının arttığını gözlemlemiştir. Bu da ülkelerin eskisine göre, günümüzde daha fazla dış ticaret işleminde bulduklarını göstermektedir. Artan globalleşmenin bir diğer önemli etkisi ise üretim sürecinin bir ülkede yapılması yerine, üretimin dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılması durumudur. Kısaca bir malın üretiminin uluslararasılaşmasıdır (Hummels vd., 1998). Artan globalleşmeyle birlikte ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıllarında ihracat paylarında nasıl bir değişim olduğunu şekil 3.9 incelenerek bakılacaktır. Ticaretin serbestleşmesi akımlarının arttığı uluslararası kural koyucu ve denetleyici kuruluşların arttığı 1950 sonrası dönemi göstermek amacıyla,

yatay ekseninde tarife oranları, dikey ekseninde ise ABD ihracatının milli gelirindeki payı verilmiştir. 1962-1999 yılları arasında tarifelere göre ihracatın esnekliği yaklaşık 20'dir. Bu oran standart ticaret modellerinin ifade ettiğinden çok daha büyük bir rakamdır. Küçük tarife düşüşleri ticarete çok ciddi yükselişlere sebep olmaktadır(Yi vd., 2003).

Şekil 3. 10. Tarifeler ve ABD İhracatının Seyri(Yi vd., 2003)

Şekil 3.11'de ise yükselen ülkeler grubu olarak tanımlanan MİST ülkelerine ait tarihsel süreç içerisinde ihracatlarının GSYİH'ye oranı verilmiştir. Türkiye'de planlı kalkınma döneminde ihracatın milli gelire oranı korumacı politikalar ve ithal ikameci yaklaşımdan dolayı önemli ölçüde düşmüştür. 1959 yılında %7.27 ihracat-GSYİH oranı, 1980 yılında %2.78 seviyesine düşerek, 2. Dünya savaşı sonrası dönemde en düşük seviyesine ulaşmıştır. 1980 finansal serbestleşmeye geçmesi ve ihracata dönük politikalar uygulanmasıyla, yalnızca 4 yıl gibi kısa bir sürede 1985 yılında ihracat-GSYİH oranı yaklaşık %12'ye yükselerek 4 kattan fazla artış göstermiştir. 2014 yılında ise bu oran %20'nin üzerine çıkmıştır.

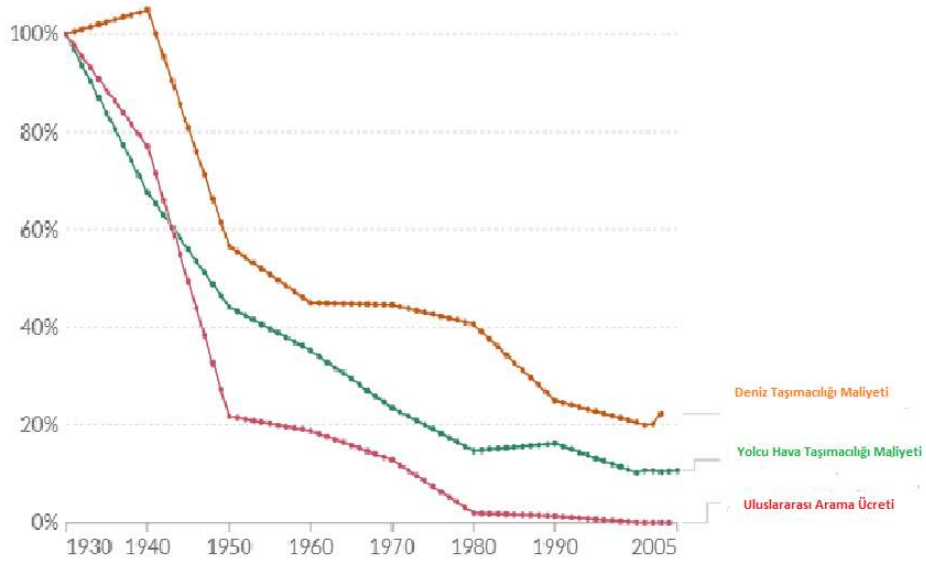

Şekil 3. 11. İhracatın Milli Gelire Oranı((Ortiz-Ospina vd., 2018)

1960'lı yıllarda Meksika'nın ihracat-GSİYH oranı Türkiye ile çok benzer seviyelerdeyken, 1980 sonrası dönemde Meksika'nın ihracatı GSYİH'ye oranla daha hızlı artış göstererek 2014 yılı itibariye %30'lu seviyelerin üzerine çıkmıştır. Dünya küresel ticaretinde ise en büyük atılımı ve pay arttırımını Güney Kore göstermiştir. 1950-1953 Kore savaşı sonrası ihracatı %1'in altına kadar düşen Kore, 1960 yılı sonrasında ihracatta hızlı bir artış trendi yakalayarak, ihracat-GSYİH oranını %40'ın üzerine çıkarmayı başarmıştır. Dünya genelinde bakıldığında ihracatın toplam dünya gelirine oranı 1870 yılına kadar %10'dan daha azdı. Günümüzde bu oran %25'in üzerindedir. Dolayısıyla oransal olarak küresel ticaretteki büyümenin günümüzde çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

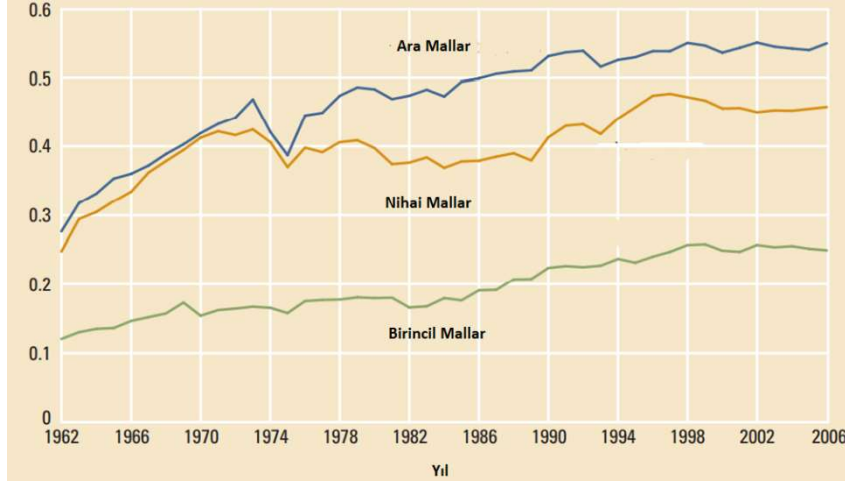
Ticaretin bu denli artmasının en önemli sebebi şüphesiz ticaretin ve üretimin küreselleşmesidir. Küreselleşmenin bu derece hızlı gerçekleşmesinin diğer bir nedeni de bu süreci oldukça kolaylaştıran taşıma ve nakliye ücretlerindeki maliyet azalışıdır. Grafik 3.12'de 1930 yılına göre ulaşım ve iletişim maliyetlerinde meydana gelen değişim verilmiştir. Uluslararası iletişimin maliyeti %100'den neredeyse sıfıra kadar düşmüştür. Yolcu hava taşımacılığı ise 1930 yılına göre 2005 yılında %100'den %10'a kadar düşmüştür. Nakliye ücretlerinin azalmasının yalnızca ticaret hacminin artmasına

etkisi olmamıştır, aynı zamanda ülkeler arasında nakliyesi mümkün ve karlı olan malların sayısının artmasına ya da daha önce transfer maliyetleri dolayısıyla ticareti karlı olmayan nihai mal ve ara malların karlı hale gelmesinde de önemli katkıları olmuştur.

Şekil 3. 12. 1930 Yılına Göre Ulaşım ve İletişim Maliyetlerinin Düşüşü(Ortiz-Ospina vd., 2018)

Ulaşım ve iletişim maliyetlerinde meydana gelen değişimle birlikte dünya çok daha küçük bir hale gelmiştir. Uluslararası düzeyde üretim maliyetlerinin azalması ülkeleri ticaret hacimlerini arttırmış ve aynı zamanda ticarete daha fazla uzmanlaşmalarını sağlayarak onları daha rekabetçi hale getirmiştir. Küresel ticaret hacminin artması birim başına ulaşım maliyetlerinin azaltırken, ulaşım maliyetlerinin teknolojik gelişmelerle azalması, küresel ticareti daha da cazip hale getirmektedir. Bilhassa bu etkisi endüstri içi ticarete yoğun olarak görmek mümkündür. 1960 yılında %27 olan endüstri içi ticaretin dünya toplam ticaretine oranı, iki katına çıkarak %54'e ulaşmıştır. Meydana gelen bu değişimle endüstri içi ticaret oranı da artış göstermiştir. Günümüzde endüstri içi ticaret toplam dünya ticaretinin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Böylelikle ülkelerin ekonomik yapıları birbirleriyle daha benzer bir hal almaktadır. Şekil 3.13'de mal türüne göre endüstri içi ticaretin payı toplam dünya ticaretine oranla gösterilmektedir(The World Bank, 2009).

Şekil 3. 13. *Mal Türüne Göre Endüstri İçi Ticaretin Payı*(The World Bank, 2009)

Endüstri içi ticaret birincil mallar, ara mallar ve nihai mallardan oluşmaktadır. 1962-2006 yılları en çok artan endüstri içi ticareti ara malları için gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ülkeler arasında ara malı kullanımı ve belirli sektörlerde uzmanlaşarak üretimin birkaç aşamasını gerçekleştirme yaygınlaşmaktadır.

Katma değer artışı olmadan ticaret hacminin artması dış ticaret yapısını nasıl etkilemektedir? İthal ara malı bağımlılığı bir ülkenin dış ticareti için bir problem midir? Yoksa günümüz küresel ticaret yapısının doğal bir zorunluluğu mudur? Türkiye'nin avantaj sahibi olduğu uzmanlaşması gereken sektörler hangileridir? Bir sonraki bölümde öncelikle Türkiye'nin sektörel bazda ithalat bağımlılık düzeyleri tespit edilip, sonrasında ithal bağımlılığı en yüksek ve en düşük sektörleri analiz edilecektir. Akabinde ihracatın ithalat içeriğini nelerin belirlediğini tahmin edebilmek için panel veri analizi kullanılacaktır.

4. İHRACATIN İTHALAT İÇERİĞİNİN SEKTÖREL BAZDA İNCELENMESİ VE PANEL VERİ ANALİZİ

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde Türkiye için hazırlanan OECD girdi çıktı tablolarından yararlanılacaktır. 44 sektöre ait veriler analiz edilerek Türkiye'nin sektörel bazda dikey uzmanlaşma seviyesi incelenecektir. Akabinde elde edilen sonuçlar MİST ülkeleri ile kıyaslanarak, Türkiye'nin dış ticaretinde dikey uzmanlaşmasının benzer ekonomik yapıdaki ülkelerle kıyaslaması yapılacaktır. Sektörel bazda dikey uzmanlaşma oranları incelemek Türkiye'nin dış ticaret yapısını ortaya koymada önemlidir. Ancak dikey uzmanlaşmayı belirleyen faktörleri ortaya koymak, dış ticaret yapısında var olan problemleri çözmeye yönelik daha kapsayıcı bir referans olacaktır. Dolayısıyla bu bölümün son analizi panel veri analizi yöntemiyle Türkiye'nin sektörel bazda dikey uzmanlaşmasının, diğer bir deyişle ihracatının ithalat içeriğini belirleyen faktörler analiz edilecektir. Türkiye'de sektörel bazda dikey uzmanlaşma seviyesinin ölçen çalışmaların yetersizliği ve özellikle ihracatın dikey uzmanlaşma seviyesini nelerin belirlediğini ortaya koya ampirik çalışma eksiliği yazarın bu konuda çalışma motivasyonunu oluşturmaktadır. Literatürde sektörel bazda dikey uzmanlaşma çalışmaları bulunmakla birlikte ihracatın ithalat içeriğini nelerin belirlediğini ampirik olarak ele alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Literatürde çeşitli açılardan dikey uzmanlaşma ve ihracatın ithalat bağımlılığını incelen çalışmalar aşağıda incelenecektir.

4.1.Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde ihracatın ithalat içeriği, dikey uzmanlaşma konularını içeren Türkiye'de ve Dünyada yapılmış mevcut literatür hakkında bilgi verilecektir.

Küresel değer zinciri kavramının popüler hale gelmesiyle birlikte uluslararası ticarete ihracatın ithalat içeriğini ve dikey uzmanlaşmayı inceleyen birçok çalışma olmuştur. Bilhassa dikey uzmanlaşma sayesinde ülkelerin ticaret hacimlerinin artması bu konuya ilgiyi arttırırken, bir yandan da ülkelerin birbirleriyle olan endüstri içi ticaretin artmasıyla artan ara mal ve hammadde ithalatı, ihracatın ithalata bağımlı olarak büyümesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmaların kökenleri Leontief (1936) dayanmaktadır. Leontief (1936) geliştirmiş olduğu Ayırıştırma metoduyla ABD üretim verilerini istatistiki bir model haline getirip sektörlerin karşılıklı bağımlılıklarını analiz etmiştir. Girdi çıktı analizinin öncüsü olması dolayısıyla endüstriler arası bağımlılık ve sektörlerin birbirleriyle olan ilişkilerini açıklama ana

kaynak olarak kullanılmaktadır. Dikey uzmanlaşma terimini ilk ortaya koyan ise Balassa(1967) olmuştur(Hummels vd., 1998). Sanyal(1983) "Üretim Aşamalarının Sürekliliğiyle Ricardocu Modelde Dikey Uzmanlaşma" dikey uzmanlaşma modelini ilk açıklayan çalışmalardan bir tanesi olup, ülkelerin ticaret yaparken genellikle tüketiciye ulaşmadan önce ara malların ve ham maddelerin gelişmekte olan ülkeler tarafından işlenip, gelişmiş olan ülkelere ihraç edilme sürecini, sonrasında ise gelişmiş ülkelerin bu ithal mallardan nihai mal elde etme süreçlerini anlatarak üretimde ülkeler arası bölünmeyi ifade etmiştir.

Girdi Çıktı tablolarının yardımıyla İhracatın ithalat içeriğinin hesaplanmasında temelde 2 önemli yöntem kullanılmıştır. İlk yöntem ithal girdilerin üretimdeki veya toplam girdilerdeki payını esas aldığı için yerli üretimin yabancı içeriğine bakılmaktadır(Amador & Cabral, 2009). Feenstra ve Hanson(1996) ihracatın ithalat içeriğini, diğer bir deyişle yurtiçi üretimdeki yabancı içeriği hesaplamada ilk ölçüm yöntemiyle yurt içi üretimdeki yabancı içeriği bulmuştur. Feenstra ve Hanson (1996) İkinci ölçüm metodunda ise ihracattaki doğrudan ve dolaylı ithal edilen içeriği, dikey uzmanlaşmayı tahmin etmiştir. Çalışmada 1972-1990 yıllarına ait Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu'na ait ithalat verileri kullanılmıştır. Bu verilerle sektörel bazda dış kaynak kullanımına ait tahminleme yapılmıştır. Çalışmada dış kaynak kullanımının 1972-1990 yılları arasında ciddi bir artış gösterdiği vurgulanmıştır. İthal ara girdi kullanımı %5.3'den %11.6 ya yükselmiştir. Ayrıca genel olarak sektörlerde nihai mal ithalatı yüksekse, ithal ara malı ithalatının da yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

İhracatın İthalatın içeriğini hesaplamada sık kullanılan ikinci metot ise girdi çıktı tablolarına dayanarak ayrıştırma metoduyla ölçülmesidir. Bu yöntem ilk olarak Hummels, Rapoport, ve Yi(1998) ve Hummels, Ishii ve Yi(2001) tarafından formüle edilmiştir. Dikey uzmanlaşma olarak isimlendirilen yöntem üretimin en az iki ülkede gerçekleştirildiği ve malların uluslararası sınırları en az iki kez geçtiği durumları içermektedir. Hummels vd.,(2001) çalışmasında OECD ülkeleri için sektörel bazda ithal girdi verilerini kullanmıştır. Girdi-çıktı tablolarından yararlanılan çalışmada 10 OECD ve İrlanda, Kore, Tayvan ve Meksika ülkelerine ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada 1990 yılı itibarıyla 14 ülkenin ihracatlarında dikey uzmanlaşma oranlarının 1970 yılına kıyasla %30 arttığı tahmin edilmiştir. Ayrıca dikey uzmanlaşma ihracatındaki büyüme

1970 ile 1990 yılları arasındaki toplam ihracattaki büyümenin %30'unu ya da daha fazlasını oluşturmaktadır.

Zhang vd., (2005) Çin endüstri içi ticaretin özelliklerini ve belirleyicilerini 50 ticaret ortağı için 1992-2001 yılları için analiz etmektedir. Çalışmada endüstri için ticaret dikey endüstri içi ticaret ve yatay endüstri içi ticaret olarak ayrılmıştır. Çalışmada dikey endüstri içi ticaretin Çin ile benzer özelliklere sahip ülkelere çok farklı ülkelerle gerçekleştiği tahmin edilmiştir. Yatay endüstri içi ticaretin ise daha çok Çin ile benzer nitelikteki ülkelere gerçekleştiği tahmin edilmiştir.

Clark(2006) dikey uzmanlaşmaya dayalı ticaretin ülke ve endüstri düzeyindeki belirleyicilerini incelemektedir. Çalışmada ABD endüstrilerinin dikey uzmanlaşmada basit montaj operasyonlarını emeğin bol olduğu ülkelere kaydırarak dikey uzmanlaşmayla ABD içinde karşılaştırmalı dezavantaj açığını kapatmaya çalışmaktadır. Dikey uzmanlaşmaya dayalı ticarete üretim yerini belirleyen faktörler: mevcut iş gücü, dış pazar büyüklüğü, yabancı ülkelere yakınlık, siyasi haklar, döviz kuru bozulma derecesi ve ev sahibi ülkelerin ticaret politikaları belirleyici olduğu vurgulanmıştır.

Daudin, Riffart ve Schweisguth (2011) çalışmasında “Küresel Ticaret Analizi Projesi(GTAP)” veri tabanından girdi-çıkı verilerini 1997, 2001, ve 2004 yılları için 66 bölge ve 55 sektör için kullanmıştır. Bu çalışmada kullanılan yöntemle nihai bir malın her sektörden ve ülkeden katılabildiği katma değeri düşünerek, birinci, ikinci, üçüncü ve sonraki aşamadaki girdilerin ,orijinal ülke ve sektörlerine tekrar tahsis edilmeden izole edilmesi esasına dayanmaktadır. Bu çalışmada sanayi ihracatında, katma değer %67 olarak hesaplandığı fakat bu ihracatın önemli bir kısmı birincil ve üçüncül üretimden oluşmaktadır. Gerçekte dünya endüstriyel katma değerinin yalnızca %32 olduğunu hesaplamıştır.

Koopman vd.,(2012) Çinin ihracatta katma değer boyutunu Çin Ulusal İstatistik Bürosu'nun girdi çıktı tabloları ve sektörler arası işlem verileri yardımıyla hesaplamıştır. İhracatın yerel katma değer içeriği 1997'de %57, 2007 yılında %60.6 olarak hesaplanmıştır. İmalat sanayi için bu oranlar 1997'de 50.0% ve bu oran 2007 yılında 59.7% olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Çinin WTO'ya üyeliği ile birlikte Çin imalatında yerel katma değer arttığı gözlemlenmiştir.

Johnson & Noguera(2012) çalışmalarında girdi-çıktı verilerinden ve ikili ticaret verilerinden yararlanmışır. Bu çalışmada kullanılan yöntemle ihracatın bileşimindeki değişimin değil, ikili üretim bağlantılarının, ikili brüt ihracata katma değer oranlarındaki değişimi göstermektedir. Bu çalışmada katma değer olarak ölçülen ikili dengesizliklerin, brüt ticaret dengesizliklerinden farklı olduğu ileri sürülmektedir. ABD ve Çin ticaret dengesizliğini, katma değer olarak ölçüldüğünde %30-%40 daha az hesaplanmışır.

Karakaş, (2017) 2000-2015 yıllarını kapsayan 26 Avrupa Birliği ülkelerine ait verilerle panel veri analizi yapmışır. Elde edilen bulgular ışığında sermaye malı ithalatı ile tüketim malı ihracatı arasında çift yönlü nedensellik bulunmuşır. Sermaye malı ithalatı ve toplam ihracat arasında da çift yönlü ilişki tahmin edilmişır. Ayrıca tüketim malı ihracatı ara malı ithalatı arasında tek yönlü ilişki tespit edilmişır. Tüketim malı ihracatı ara malı ithalatının nedeni olup, tam tersine ara malı ithalatının tüketim malı ihracatının bir nedeni olmadığı tahmin edilmişır. Ayrıca serbest ticarete geçilmesiyle birlikte hem yatay hem de dikey endüstri içi ticaretin arttığı gözlemlenmişır.

Kundak & Aydoğuş, (2018) imalat sanayi sektörü ve imalat sanayi alt sektörlerinin ithalata bağımlılığını belirleyen etkenleri dinamik panel veri yöntemini kullanarak analiz etmişır. Çalışmada bulunan bulgular uzun dönem parametrelerinde döviz kurunda, sabit sermaye yatırımında ve GSYH’de meydana gelen artışların ithalat bağımlılığını arttırdığı saptanmışır. Kısa dönem parametrelerinde ise döviz kuru ve GSYH’de meydana gelen artışların ithalat bağımlılığıyla negatif yönlü ilişkinin varlığı tahmin edilmişır.

Naci Bayraç & Doğan, (2018) ise çalışmalarında 2003-2012 yılları arasında sektörel bazda ithalatın belirleyicileri Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi ile hesaplanmışır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre ithalat artışının en yüksek olduğu sektörler: motorlu kara taşıtı, makine ve teçhizat, diğer ulaşım araçları, büro, muhasebe ve bilgi işleme makineleri, ve ana metal sanayi sektörleri olmuştur. Ayrıca belirtilen sektörlerde ihracat artışının gerçekleşmesi yalnızca hammadde, ara malı ve teknoloji ithaliyle mümkün olduğu tespit edilmişır.

Erduman vd., (2019) Türkiye için ihracatın ithalat içeriğini 2002-2017 yılları için araştırmışır. Girdi-çıktı modeli kullanılan çalışmada 2002-2012 yıllarına ait verileri

Tuik girdi çıktı verilerinden alınmıştır. 2012 yılı sonrasında Tuik'te girdi-çıkıtı verileri yayımlanmadığı için 2012 2017 yılları için Tuik üretim ve dış ticaret veri seti kullanılarak girdi çıktı tabloları yazar tarafından tahmin edilmiştir. İncelenen dönemde ortalama ithalat içeriğinin üretim için %18, ihracat için %31 civarındadır. En çok ithal ara mala ihtiyaç duyan sektörler; Kok, rafine petrol ürünleri, temel metal ve motor ekipmanları olmuştur. En az ithal ara mala ihtiyaç duyan sektörler ise tarım, ormancılık, balıkçılık, hizmet sektörü ve madencilik sektörleridir.

Yükseler (2019) 1985-2012 yılları, Tuik Girdi-Çıkıtı verileriyle yapısal değişim ve ithalat bağımlılığını analiz etmiştir. En çok ithal girdi artışı imalat sanayinde yaşanmıştır. 1985 ve 1998 yıllarında %14.8 civarında olan ithal girdi oranı, 2012 yılında %21'e yükselmiştir. 2012 yılında ithal girdi bağımlılığı en yüksek sektörler Petrol Ürünleri, Ana Metal Sanayi, Motorlu Kara Taşıtları, Kauçuk-Plastik, Kimyasal Ürünler ve Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektörleri olmuştur.

Alkin(2020) İkili Ticaret bağlamında ihracatın yurtiçi ve yabancı katma değer oranını tahmin etmiştir. Wang, Wei ve Zhu(2013) ayrıştırma yöntemi kullanan yazar WIOD 2000-2014 yıllarını kapsayan 43 sektöre ait veriyle çalışmıştır. Çalışmada Türkiye'nin küresel değer zincirinde potansiyeli kadar bulunmadığı vurgulanmıştır. İmalat sanayi de ithal bağımlılığın yüksek olduğu ve söz konusu dönemde de bu bağımlılığın arttığı gözlemlenmektedir. İmalat sanayi ve hizmetler sektörü en çok ithal girdi kullanılan sektörlerdir. En az ithal girdi kullanılan sektör ise tarım ve madencilik sektörleridir. Rekabet üstünlüğünün az olduğu sektörlerde uzmanlaşmaya gidilmesi, ithal ara mala bağımlılığını yüksek olması, hizmetler sektörünün Türkiye'de ağırlığını arttırmakta olup sanayisizleşme sürecine gidildiği vurgulanmıştır.

Nas & Moalla(2022) WIOD (World Input-Output Database) 2000-2014 yıllarına ait verilerinden elde edilen ulusal girdi çıktı tablolarına kullanarak 2004 yılı sonrasında Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin dikey uzmanlaşma seviyeleri tahmin edilmiştir. Bu kapsamda Dikey Uzmanlaşma oranının en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Macaristan, Estonya, Slovakya, Letonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Polonya ve Litvanya ülkeleri olarak tahmin edilmiştir. En yüksek dikey uzmanlaşma oranına sahip ülke 2000-2014 arası ortalama değer olarak %49.20 ile Macaristan iken, en düşük dikey uzmanlaşma oranına sahip ülke ise %23.06 ile Litvanya olmuştur. Konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalar tablo 4.1'de verilmiştir.

Tablo 4. 1. Literatür Tablosu

Yazar	Ülke	Yıl	Yöntem	Sonuç
Abeyasinghe & Yeok,	Singapore	1998	OLS tahmini	İhracatta ithal girdi oranı arttıkça, döviz kurunda meydana gelen değişimler ihracat hacminde daha az etkiye sahip olur. İhracatta yerel katma değer in ihracatın ithal ara mal içeriği kadar ihracat fiyatlarını etkilemede etkili değildir.
Ludwig & Brautzsch	Almanya ve Diğer Avrupa Ülkeleri	2008	Leontief ters matrisi yöntemi	1950 sonrası dönemde yalnızca Almanya değil, çalışmada yer alan diğer AB ülkelerinde de ihracatın ithalat içeriği arttığı tahmin edilmiştir. İthal ara mal kullanımı Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve Danimarka'da 1995 yılından 2000 yılına artış göstermiştir.

Tablo 4. 2. (Devam) *Literatür Tablosu*

Anós-Casero & Astarl,	Arjantin	2010	Girdi-Çıktı Analizi	Çalışmada 124 üretim faaliyeti ve 18 sektör için veri kullanılmıştır. İmalat sanayi %18.45 ile ithalata bağımlı en yüksek sektör olmuştur. Ekonomi genelinde ise ihracatın toplam ithal ara mallara bağımlılığı %14.46 olarak hesaplanmıştır.
Yazici & Klasra	Türkiye	2010	Almon Lag Methodu-Eş Bütünleşme ve genelleştirilmiş etki-tepki analizi	İthal girdilerin varlığının ticaret dengesinin davranışını etkileyeceğini ve J eğrisi hipoteziyle bu durumun çelişki yarattığını ifade etmektedir. İmalat ve Madencilik Sektörleri sırasıyla %24.9 ve %8.2 ithal ara mal kullandığı tahmin edilmiştir.

Tablo 4. 3. (Devam) Literatür Tablosu

Reimer	15 OECD Ülkesi	2011	Girdi-Çıktı Analizi	İhracatın ithal içeriğiyle beraber, ithalatında ihracat içeriğini hesaplamıştır. ithal emeğin %21.5'i, ithal sermayenin %17.7'si yerli, ihraç edilen emeğin %12.3'ü ve ihraç edilen sermayenin %23.3'ü yabancı kaynaklıdır.
Cappariello	Almanya-İtalya-Fransa	2012	Girdi-Çıktı Modeli Sektörel Bazda Direkt Katma Değer Hesaplama	Seçili ülkelerde doğrudan katma değer oranları imalat sanayi için, ayrı ayrı her sektörde hesaplanmıştır.2007 yılında Almanyanın ihracatta yarattığı katma değer İtalya'dan fazla olup Fransa'yla yaklaşık aynı seviyededir. Sırasıyla %65, %61.7 ve %64. 2000-2007 yılları arasında ihracatta yerel katma değer oranı en çok artan ülke Almanya olmuştur. Almanya için %61 artmışken, İtalya ve Fransa için sırasıyla %38 ve %13 olmuştur.

Tablo 4. 4. (Devam) *Literatür Tablosu*

Foster-McGregor & Stehrer	41 ülke	2013	Leontief Ters Matrisi-Data(WIOD veritabanı) 41 ülke-1995-2011)	Hollanda’da ihracatın yabancı katma değeri %60, ABD’de %15 ve Brezilya’da ise %6 bulunmuştur. Ülkeler büyüdükçe ve daha fazla kaynak yoğun ülkeler ihracatta daha düşük yabancı katma değere sahiptirler. Üretimde Uluslararasılaşmanın artması özellikle küçük ülkelerde ithal ara mal bağımlılığının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.
Akat	Türkiye	2019	Nitel Araştırma	İthalat/Katma değer oranını hesaplayarak, ihracatın ithalata bağımlılığı tahmin edilmeye çalışılmıştır. Genel literatürün aksine, ithalata bağımlılığın sanıldığı kadar yüksek olmadığını bulmuştur. OECD(Trade in Value Added) verilerine göre Türkiye’nin İmalat sanayi için ihracatın ithalat bağımlılığı %21.6 olduğu ifade edilmiştir.

4.2. Veri ve Metodoloji

Bu çalışmanın 1995-2018 yılları arasında oluşturulan Türkiye, Meksika, Endonezya ve Güney Kore ülkelerine ait OECD girdi çıktı verileri ilgili ülkelerin sektörel dikey uzmanlaşmalarını analiz etmek için kullanılmıştır. 44 sektörün yer aldığı çalışmada kullanılan sektörlerle ilişkin bilgiler tablo 4.2’de verilmiştir. Yazarın OECD girdi çıktı veri setini seçmesinin sebebi, diğer kaynaklara göre daha güncel ve daha yakın tarihli olmasıdır. Literatürde çalışmalarda sık kullanılan veri setlerinin başında TÜİK, WIOD veri setleridir. TÜİK’te bulunan veri seti 2012 yılına kadardır. WIOD veri seti ise 2014 yılına kadar veri sunmaktadır. Dolayısıyla çalışma konusuyla ilgili en güncel tarihli veri seti tercih edilmiştir. Çalışmada aşağıdaki sektörler özelinde dikey uzmanlaşmanın, diğer bir deyişle ihracatın ithalat içeriğinin en çok olduğu, en az olduğu ve 1995 yılından günümüze, artan ticaret hacmi ve değişen dış ticaret yapısıyla hangi sektörlerde dikey uzmanlaşmada artış veya azalış yaşandığı çalışmamızın odak noktası olacaktır.

Tablo 4. 5. Sektör Kod ve İsimleri

Endüstri Kodu	Isic Rev 4 Karşılığı	Tanım
DO1T02	01, 02	Tarım, Avcılık ve Ormancılık
D03	3	Balıkçılık ve Su Ürünleri Yetiştiriciliği
D05T06	05, 06	Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Enerji Üreten Ürünler
D07T08	07, 08	Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Enerji Üretmeyen Ürünler
D09	9	Madencilik Destek Hizmeti Faaliyetleri
D10T12	10 11 12	Gıda Ürünleri, İçecekler ve Tütün
D13T15	13, 14, 15	Tekstil, Tekstil Ürünleri, Deri ve Ayakkabı

Tablo 4. 6. (Devam) Sektör Kod ve İsimleri

D16	16	Ağaç ve Ağaç ve Mantar Ürünleri
D7118	17, 18	Kağıt Ürünleri Ve Baskı
D19	19	Kok ve Rafine Petrol Ürünleri
D20	20	Kimyasal ve Kimyasal Ürünler
D21	21	İlaç, Tıbbi Kimyasal ve Botanik Ürünler
D22	22	Kauçuk ve Plastik Ürünler
D23	23	Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünler
D24	24	Temel Metaller
D25	25	Fabrikasyon Metal Ürünler
D26	26	Bilgisayar, Elektronik ve Optik Ekipman
D27	27	Elektrikli Ekipman
D28	28	Makine ve Ekipman
D29	29	Motorlu Taşıtlar, Römorklar ve Yarı Römorklar
D30	30	Diğer Ulaşım Ekipmanları
D31T33	31, 32, 33	Başka Yerde Sınıflandırılmamış İmalat; Makine ve Teçhizat Tamiri ve Montajı
D35	35	Elektrik, Gaz, Buhar ve Klima Temini
D36T39	36, 37, 38, 39	Su Tedariği; Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri
D41T43	41, 42, 43	İnşaat
D45T47	45, 46, 47	Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Taşıtların Onarımı
D49	49	Kara Taşımacılığı ve Boru Hatları İle Ulaşım
D50	50	Su Taşımacılığı
D51	51	Hava Yolu Taşımacılığı

Tablo 4. 7. (Devam) Sektör Kod ve İsimleri

D52	52	Taşıma İçin Depolama ve Destek Faaliyetleri
D53	53	Posta ve Kurye Faaliyetleri
D55T56	55, 56	Konaklama ve Yemek Hizmeti Faaliyetleri
D58T60	58, 59, 60	Yayıncılık, Görsel-İşitsel ve Yayın Faaliyetleri
D61	61	Telekomünikasyon
D62T63	62, 63	BT ve Diğer Bilgi Hizmetleri
D64T66	64, 65, 66	Finans ve Sigorta Faaliyetleri
D68	68	Gayrimenkul Faaliyetleri
D69T75	69'dan 75'e kadar	Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler
D77T82	77'den 82'ye kadar	İdari ve Destek Hizmetleri
D84	84	Eğitim
D85	85	İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri
D86T88	86,87, 88	İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri
D90T93	90, 91, 92, 93	Sanat, Eğlence Ve Dinlenme
D94T96	94, 95, 96	Diğer Hizmet Faaliyetleri

OECD Girdi-Çıktı veri tabanı esas olarak işletme ve kuruluşlar aracılığıyla toplanan Araştırma ve Geliştirme harcama verileri, istihdam istatistikleri, kirlilik verileri, enerji tüketimi gibi birçok farklı veri kaynağından oluşmaktadır. (OECD.STAT, 2021)

4.2.1. Dikey Uzmanlaşmanın Hesaplanması

Dikey uzmanlaşma ihraç mallarının üretiminde kullanılan ithal ara malların oranının hesaplanmasıyla bulunmaktadır. K ülkesi ve i sektörü tanımlamak üzere dikey uzmanlaşma, VS (Vertical Specialization) aşağıdaki formül akışıyla tahmin edilmektedir(Hummels vd., 2001)

$$VS_{ki} = \left(\frac{\text{İthal ara malları}}{\text{Brüt Çıktı}} \right) \cdot \text{ihracat} \quad (2.1)$$

$$= \left(\frac{\text{ihracat}}{\text{brüt çıktı}} \right) \cdot \text{ithal ara malları} \quad (2.2)$$

Ülke 2 için 1. Formülü düzenlersek

$$VS_{2i} = (A/(D + E)) \cdot E = (E/(D + E)) \cdot A \quad (2.3)$$

Bu formül ithal ara malların bir alt kümesini vermektedir. O halde VS ihracatın ithal ara mal içeriğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle ihracata gizlenmiş yabancı katma değeri temsil etmektedir (Hummels vd., 2001). Hummels vd. (2001)'in dikey uzmanlaşma hesaplama formülünü aşağıdaki gibi düzenlemiştir Dağistan (2019).

$$VS_j = \sum_{i=1}^n \left(\frac{M_{ij} X_j}{Y_j} \right) = \sum_{i=1}^n a_{ij}^M X_j \quad (2.4)$$

VS_j : J sektörüne ait ihraç mallarını üretmek için gerekli olan toplam ara malı değeri

M_{ij} : j sektöründe kullanılan ithal ara malını

X_j : j sektörünün ihracatını

Y_j : j sektörünün gayrisafi çıktını

a_{ij}^M : Y_j çıktısını üretmek için kullanılan i ithal girdi katsayısını göstermektedir.

Toplam ihracatın dikey uzmanlaşması ise aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır.

$$VS_k/X_k = u A^M X/X_k \quad (2.5)$$

olarak ifade edilebilir.

u: (1xn) vektörünü

n: sektör sayısını

A^M : Sektör i'den yapılan ithal girdisini

X: (nx1) j sektörünün ihracat vektörünü

X_k : n sektörlerinin toplam ihracatlarını temsilen verilmiştir.

Girdi çıktı tablolarının bir özelliği de ihraç edilen bir malın üretiminde dolaylı olarak kullanılan ithal girdilerin değerinin hesaplanabilmesidir. İthal girdiler bir sektörde girdi olarak kullanıldıktan sonra ikinci, üçüncü sektörde ara malı olarak tekrar kullanılıp, nihayetinde bir ihraç malı haline gelir. Dolayısıyla bir ithal girdi ihraç edilesiye kadar yurtiçinde çeşitli sektörlerde dolaşımında olabilmektedir(Hummels vd., 2001). Oluşan dolaylı etki girdi-çıkıtı matrisi kullanılması durumunda tahmine dahil olabilmektedir. Bu durumda k ülkesinde toplam ihracatın dikey uzmanlaşma payı aşağıdaki gibidir(Dağıstan, 2019).

$$VS_k/X_k = uA^M[I - A^D]^{-1}X/X_k,$$

$$VS_k = [1 \dots 1] \begin{bmatrix} a_{11}^M & \dots & a_{n1}^M \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{1n}^M & \dots & a_{nn}^M \end{bmatrix} \begin{bmatrix} a_{11}^D & \dots & a_{n1}^D \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{1n}^D & \dots & a_{nn}^D \end{bmatrix} \begin{bmatrix} X_1 \\ \vdots \\ X_N \end{bmatrix}$$

VS_k/X_k : Toplam ihracatın Dikey Uzmanlaşmasının Oranı

I : birim matrisini

A^M : (nxn) ithal dolaysız girdi katsayısını

$[I - A^D]^{-1}$: Leontief ters matrisini

$A^M[I - A^D]^{-1}$: matrisinin (i,j) elemanları j sektörü nihai talebinin bir birimini karşılamak için gerekli i ara malı toplamını vermektedir(Dağıstan, 2019).

Dikey uzmanlaşmanın hesaplanmasında ampirik olarak en ideal yöntem, her bir malın tüm aşamaları için üretim süreci ve ticaret akışının yönü hakkındaki veriler kullanılmalıdır. Ancak üretim süreci ve ticaret akışının yönü hakkında

verileri teker teker toplamak imkansız yakındır. Dolayısıyla girdi çıktı tabloları kullanılarak dikey uzmanlaşmayı hesaplamak büyük bir kolaylık sağlamaktadır(Hummels vd., 2001).

Girdi-çıkıtı tabloları bir ekonomideki üreticiler ve tüketiciler arasında gerçekleşen satış ve satın alma ilişkilerini tanımlamaktadır. Nihai ve ara mal hizmetlerinin akışlarını (satış ve alımları) endüstri çıktılarına göre ya da ürün çıktılarına göre gösterebilmektedir. Girdi-çıkıtı tablolarının sunduğu iki önemli avantaj bulunmaktadır. Birincisi bu tablolar malların özelliklerinden ziyade kullanımına göre sınıflandırılarak hazırlanmaktadır. Bu da ithal ara malların değerinin doğru hesaplanmasını sağlamaktadır. İkinci avantajı ise girdi-çıkıtı tabloları sayesinde sektörel bazda dikey uzmanlaşma hesaplanabilmektedir. Dezavantajlı durumu ise, girdi çıktı matrisinin yurtiçinde tüketilen bir malın ithalat içeriğini ihraç edilen bir maldan ayrı tutmamasıdır. Dolayısıyla her iki senaryoda ithal içeriğin aynı durumda olduğu tahminine ihtiyaç duyulmaktadır (Dağıstan,2019).

Bu çalışmada kullanılan OECD'nin hesaplamış olduğu dikey uzmanlaşma hesaplama formülü aşağıdaki gibidir.

$$\text{İhracatın İthalat İçeriği} = u.Am[I - A^D]^{-1} EX/\Sigma$$

- Am ve Ad sırasıyla ithal ve yerli işlemleri temsil eden girdi çıktı katsayı metrisleridir.
- I birim matrisidir.
- u ise içe aktarma türleri için bileşenlerinin her biri 1 olan 1xn vektörü temsil etmektedir.

Sektörel bazda sunulan ihracatın ithalat içeriği verileri, sektörel bazda dikey uzmanlaşma seviyesini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle mal ve hizmetlerin üretilmesinde kullanılan ithal girdilerin katkı düzeyini göstermektedir

Yukarıda formüle edildiği gibi OECD'nin tahmin ettiği ülkelere ait sektörel baz dikey uzmanlaşma oranları analiz edilip derlenerek Türkiye'nin dış ticaret yapısının dikey uzmanlaşma açısından analizi yapılacaktır. Bir sonraki bölümde ise panel veri analizinde bu dikey uzmanlaşma seviyeleri bağımlı değişken olarak panel

veriye dahil edilip, dikey uzmanlaşma düzeyini belirleyen faktörleri ortaya koymak amaçlanmıştır.

4.3.Bulgular

Sektörel bazda sunulan ihracatın ithalat içeriği verileri, sektörel bazda dikey uzmanlaşma seviyesini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle mal ve hizmetlerin üretilmesinde kullanılan ithal girdilerin katkı düzeyini göstermektedir (OECD.STAT, 2021).

Yukarıda formüle edildiği gibi OECD'nin tahmin ettiği ülkelere ait sektörel bazda dikey uzmanlaşma oranları analiz edilip derlenerek Türkiye'nin dış ticaret yapısının dikey uzmanlaşma açısından analizi yapılacaktır. Bir sonraki bölümde ise panel veri analizinde bu dikey uzmanlaşma seviyeleri bağımlı değişken olarak panel veri dahil edilip, dikey uzmanlaşma düzeyini belirleyen faktörleri ortaya koymak amaçlanmıştır

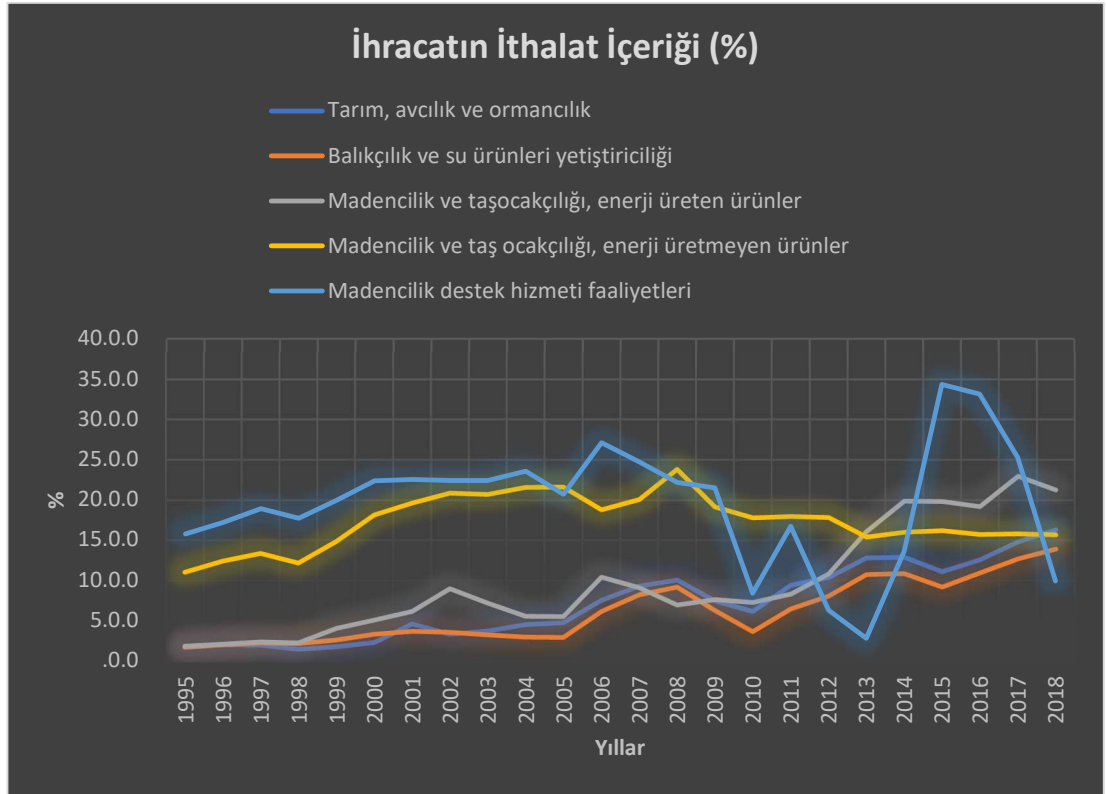
4.3.1. Dış Ticarete Sektörel Dikey Uzmanlaşma

Katma değerın mallar yerine ülkeler arasında akışı üretim süreçlerinin hızlı bir şekilde küresel hale gelmesini sağlamakla birlikte diğer yandan çok tartışılan bir konu haline gelmiştir(Foster-McGregor & Stehrer, 2013). Gelişmekte olan ülkelerde ithal ara girdi bağımlılığının yüksek olması daha kırılgan bir ekonomik yapıya sahip olmaları, ihracatın ithalat içeriği konusuna ilgileri arttırmaktadır. Bilhassa Türkiye'de döviz kuru oynaklığının yüksek olması, çok uzun zamandır dış ticaret açığı veren bir ülke konumunda olması, bu problemlerin çözümü noktasında ithal ara girdi oranlarını düşürme yoluyla maliyetleri azaltma ve dış ticaret açığını azaltma yolu ön plana çıkmaktadır. Bu bölümde öncelikle sektörel bazda ihracatın ithalat içeriği oranlarını inceleyip, Türkiye'nin dış ticaret yapısında bulunan sorunların ithal bağımlılığından kaynaklanıp kaynaklanmadığı incelenecektir.

Analizde kullanılan 44 sektör bulunması sebebiyle birbirine yakın sektörlerin dikey uzmanlaşma oranları aynı grafikte gösterilerek, tüm sektörlerle ait genel bir değerlendirme yapılacaktır. Grafik başlıkları Rev 4 sektör kodlarıyla isimlendirilecektir.

Şekil 4.1'de tablo 4.2 de verilen rev.4 sektör tanımlamasına göre 01-9 arasında bulunan ilk 5 sektöre ait dikey uzmanlaşma düzeyleri verilmiştir. Madencilik ve taş ocakçılığı, enerji üretmeyen ürünlerde 2008 yılı sonrası dikey uzmanlaşma seviyesinin düştüğü gözlemlenmektedir. Balıkçılık ve su ürünleri sektöründe ise 1995 yılında

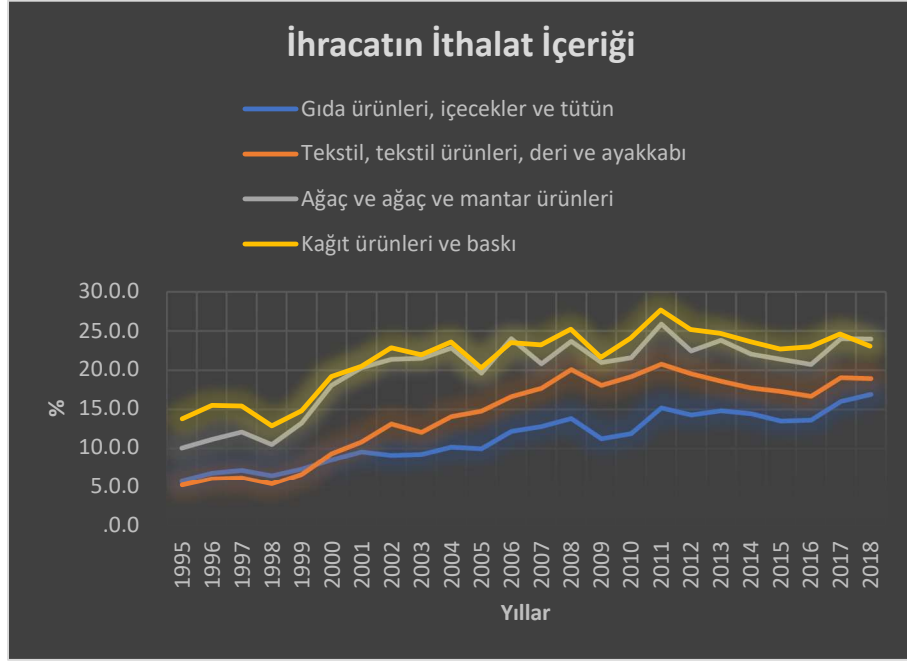
ihracatın ithalat içeriği %5'in altındayken, 2018 yılına gelindiğinde önemli bir artış göstererek %15'e doğru yaklaşmaktadır.

Şekil 4. 1. 01-9 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

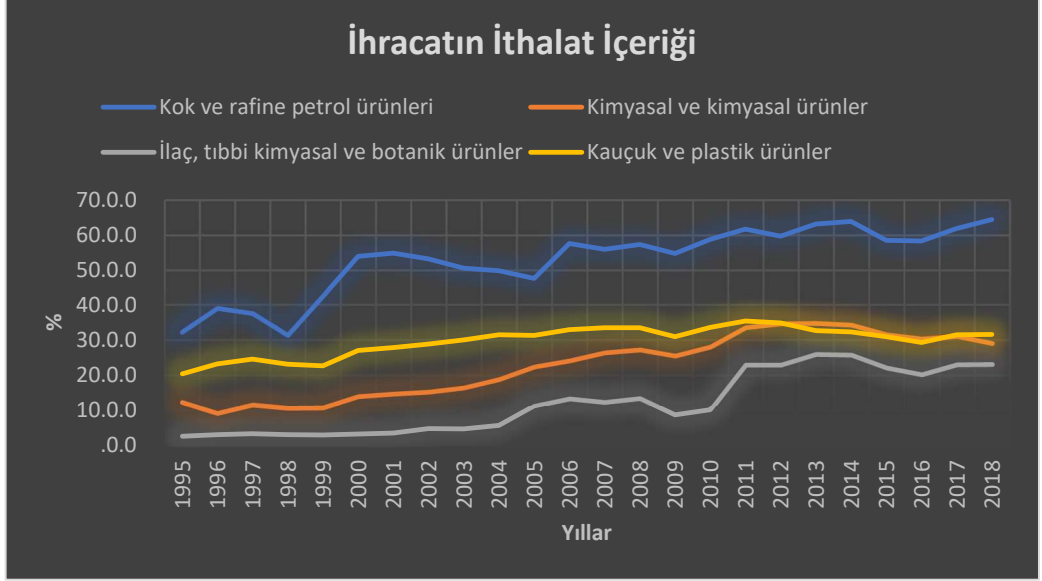
Grafik 3.2'de ise rev4 koduna göre 10 ile 18 arasında bulunan sektörlerde ait oranlar verilmiştir. Bu sektörlerin tamamında 1995 yılında 2018 yılına kadar dikey uzmanlaşma oranlarının yükseldiğini, dolayısıyla ithal girdi bağımlılığının arttığını söylemek mümkündür. Tekstil ve gıda ürünlerinde dikey uzmanlaşma seviyesi 1995 yılında yalnız %5 seviyelerindeyken 23 yıllık periyotta yaklaşık 4 kat artarak %20'li seviyelere yükselmiştir. Dolayısıyla bu sektörlerde uzmanlaşmanın arttığını söyleyebiliriz.

Şekil 4.2. 10-18 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

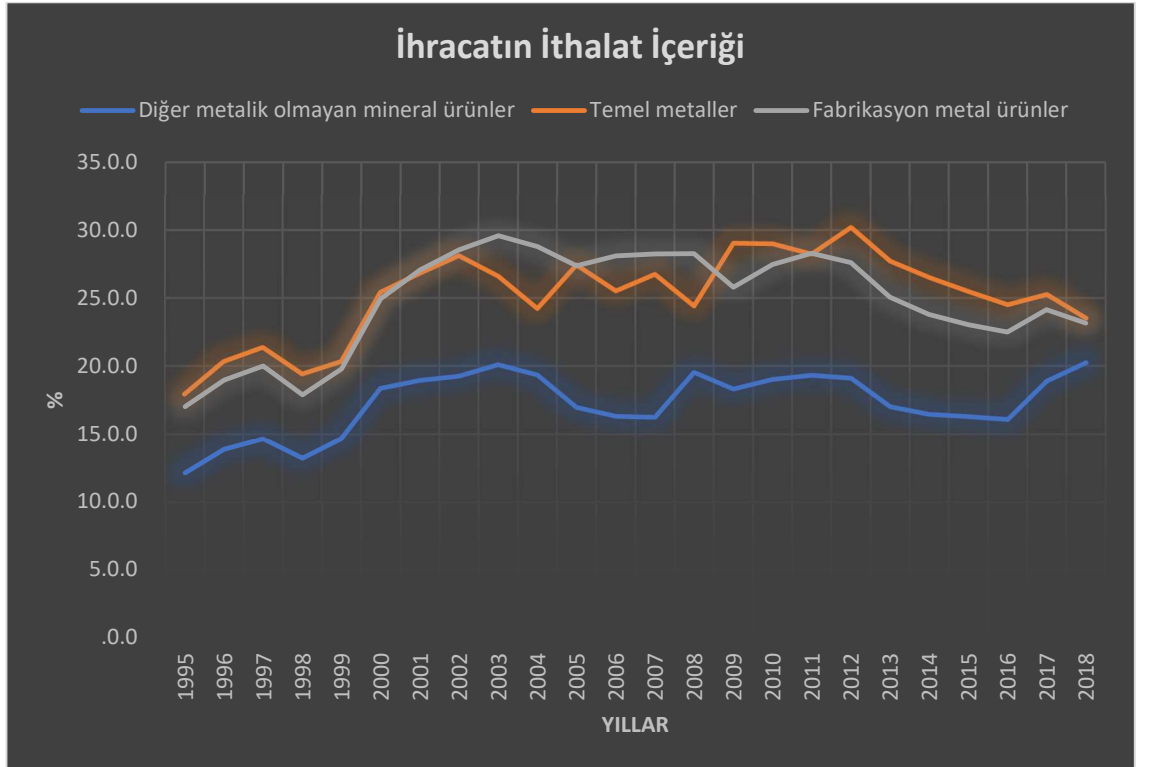
Şekil 4.3'te yer alan sektörlerin tamamında dikey uzmanlaşma oranları artmıştır. Bilhassa Kok ve rafine petrol ürünlerinde olan ithal girdiler, %30'lu seviyelerden %60'lı seviyelerin üzerine çıkarak 2 kattan fazla yükseliş yaşamıştır.

Şekil 4. 3. 19-22 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

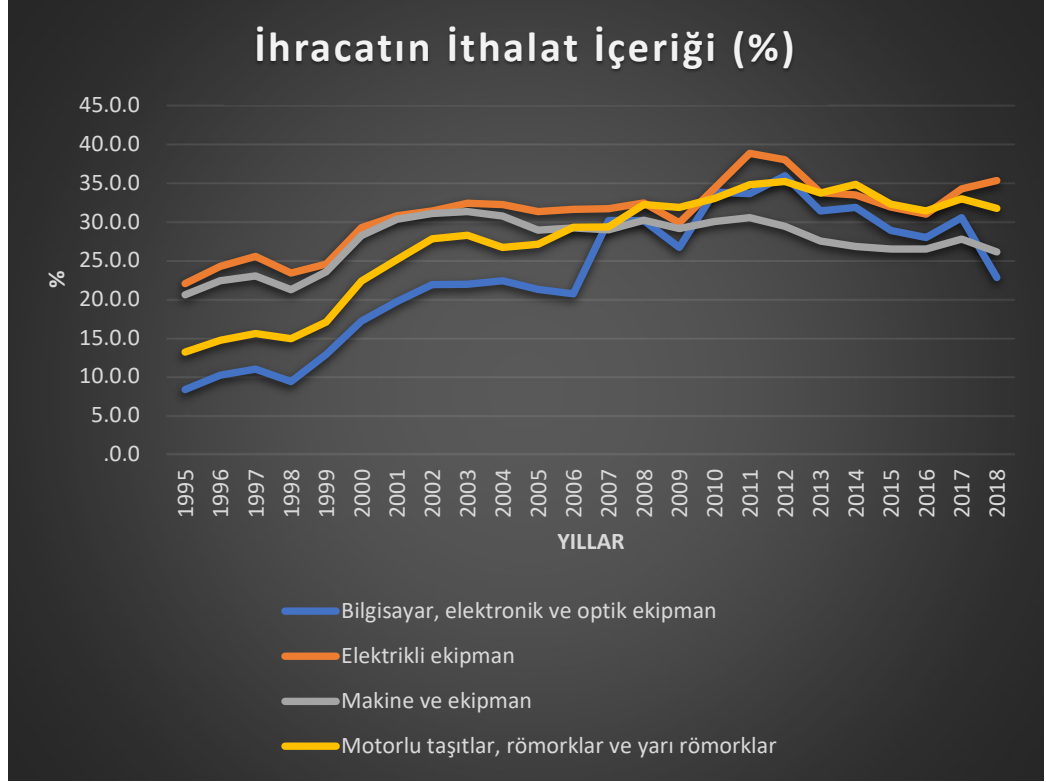
Grafik 4.4'te metal sektörlerinde 2008 yılına kadar önce yükselip, daha sonra bu sektörlerde ihracatın ithalat içeriklerinin düşüşe geçtiğini söylemek mümkündür.

Şekil 4. 4. 23-25 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

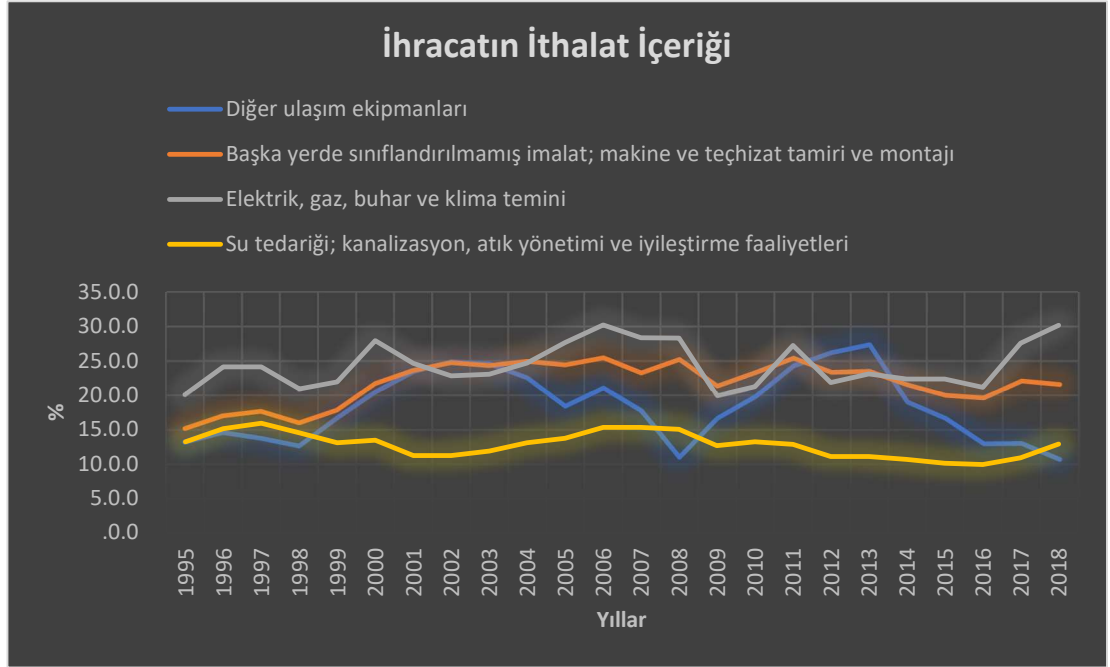
Şekil 4.5'te elektrik, elektronik, makine ve motorlu taşıtlar gibi teknoloji düzeyi yüksek sektörlerde 23 yıllık periyotta dikey uzmanlaşma ciddi bir artış göstermiştir. Bilhassa Bilgisayar, elektronik ve optik ekipmanları sektöründe %8 seviyelerinden, 2012 yılında %35 seviyelerine kadar ithal girdi kullanımında artış yaşanmıştır.

Şekil 4. 5. 26-29 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

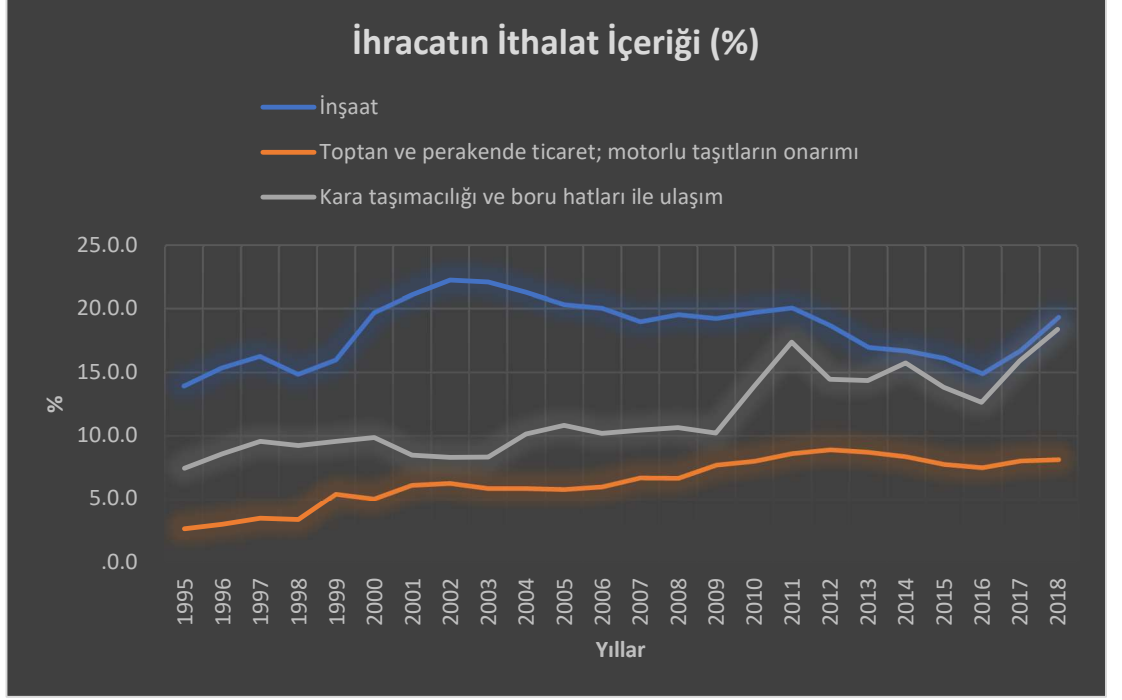
Şekil 4.6'da verilen sektörlerde süreç içerisinde radikal bir değişim gözlemlenmemiştir. 1995 yılında ihracatın ithalat içeriği %13,2 olan diğer ulaşım ekipmanları sektörü, 2018 yılında %10,7 'ye düşerek ithal bağımlılığı azalan sektörlerden birisi olmuştur. Aynı şekilde su tedarigi, kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri sektörlerinde 1995 yılından 2018'de ithalat içeriği azalan sektörlerden birisi olmuştur. Elektrik gaz ve buhar sektöründe ise 1995 yılında %20,1 olan ithalat içeriği 2018 yılında en yüksek seviyesine ulaşarak yaklaşık %50 artışla %30,2 ithalat içeriğine ulaşmıştır.

Şekil 4. 6. 30-39 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

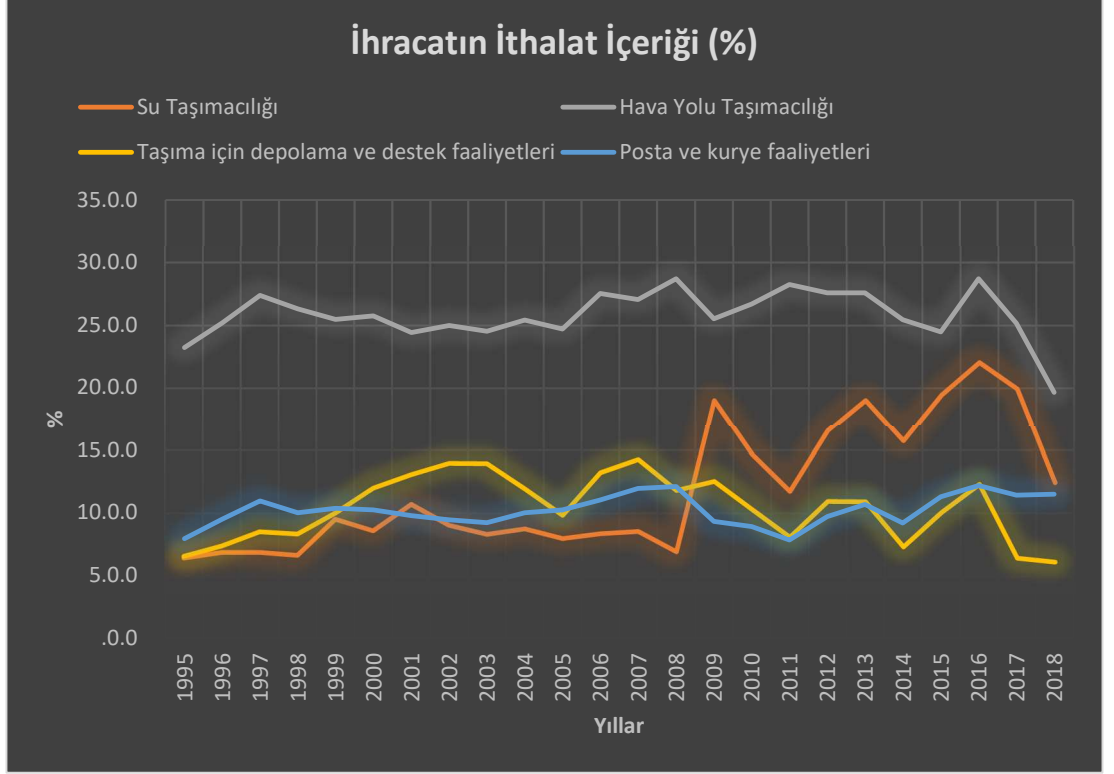
Şekil 4.7' incelendiğinde inşaat sektöründe ithal bağımlılığının 2000 yılı sonrası kısa bir süre artış yaşadıktan sonra tekrar düşüş trendine girdiği söylenebilir. Kara taşımacılığı ve boru hatları ile ulaşım incelendiğinde ise 1995 yılında %7.4 olan ithal bağımlılığı seviyesi, 2018 yılına gelindiğinde %18.4'e ulaşarak 2 katında fazla artış göstermiştir. Toptan ve perakende ticaret sektöründe ise başlangıç yılında ithal bağımlılığı oldukça düşüktür. Fakat 23 yıllık periyotta gerçekleşen artış avantajlı olunan ithal bağımlılığı düşüklüğünü tersine çevirme potansiyeline sahiptir. 1995 yılında %2.7 olan ithal bağımlılığı, 2018 yılında 3 katından fazla artarak %8.1'e yükselmiştir.

Şekil 4. 7. 41-49 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

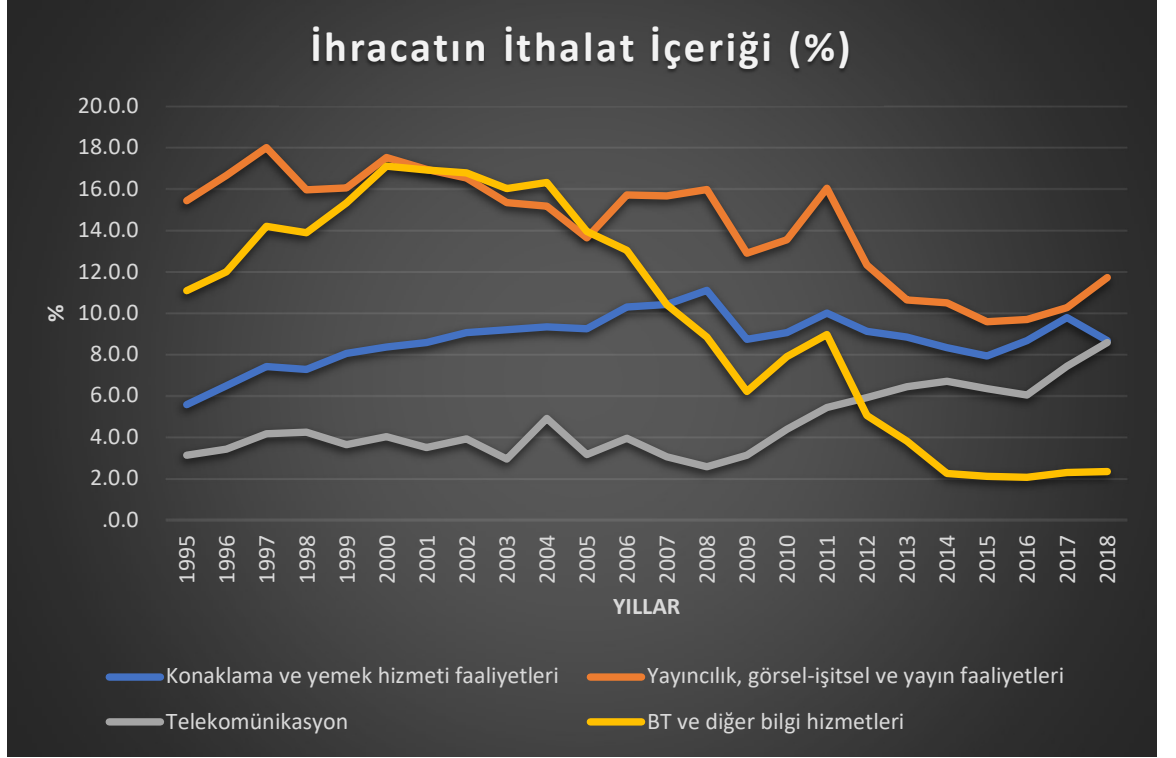
Grafik 3.8’de ise taşımacılık ve kurye sektörlerine ait dikey uzmanlaşma oranları verilmiştir. Bu düzeyde genel olarak ciddi bir değişim olmasa da, en belirgin artış su taşımacılığı sektöründe yaşanmıştır. İthal bağımlılığın en yüksek olduğu taşımacılık sektörü ise hava yolu taşımacılığı olmuştur.

Şekil 4. 8. 50-53 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

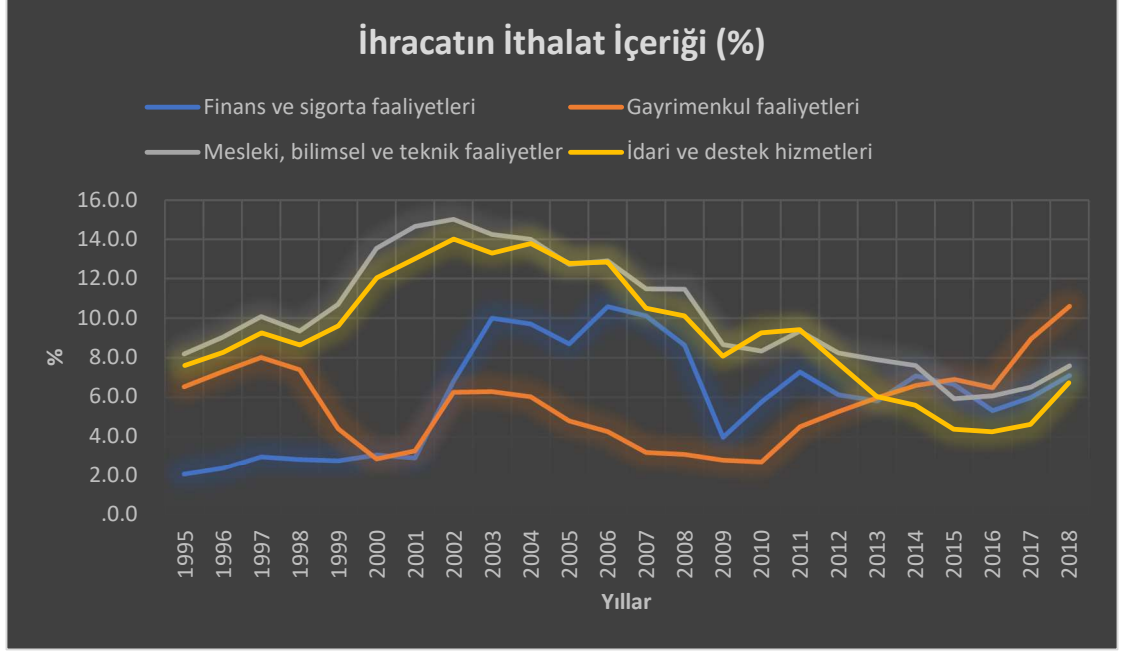
Şekil 4.9’da ise Bilişim teknolojileri ve diğer bilgi hizmetleri sektöründe ihracatın ithalat içeriğinde meydana gelen değişim dikkat çekmektedir. 1995 yılında %11,1 olan ithal bağımlılığı oranı, 2000 yılında %17,1 ile pik yapmıştır. Sonrasında ithalat bağımlılığı oranı hızla düşüş yaşayarak, 2018 yılında %2,3 seviyelerine ulaşmıştır.

Şekil 4. 9. 55-63 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

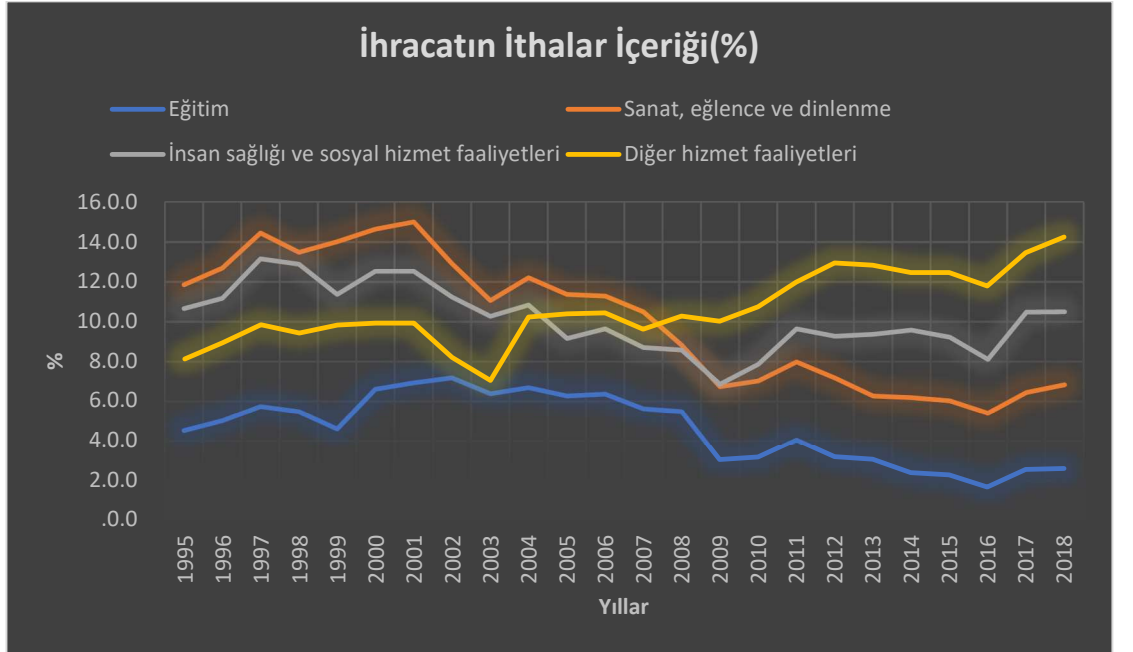
Şekil 4.10 incelendiğinde finans ve sigortacılık sektöründe ihracatın ithalat içeriğinin 1995 yılında %2.1’den 2018 yılında %7.1’e yükseldiği dikkat çekmektedir. Gayrimenkul sektöründe başlangıç yılına göre 2018’de sınırlı bir artış gerçekleşmiştir. Mesleki bilimsel ve teknik faaliyetlerde ise 2006 yılında en yüksek seviyesine ulaştıktan sonra 2018 yılına geldiğinde %7.6 seviyesine düşerek, 1995 yılı ithalat içeriği oranının da altına inmiştir.

Şekil 4. 10. 64-82 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

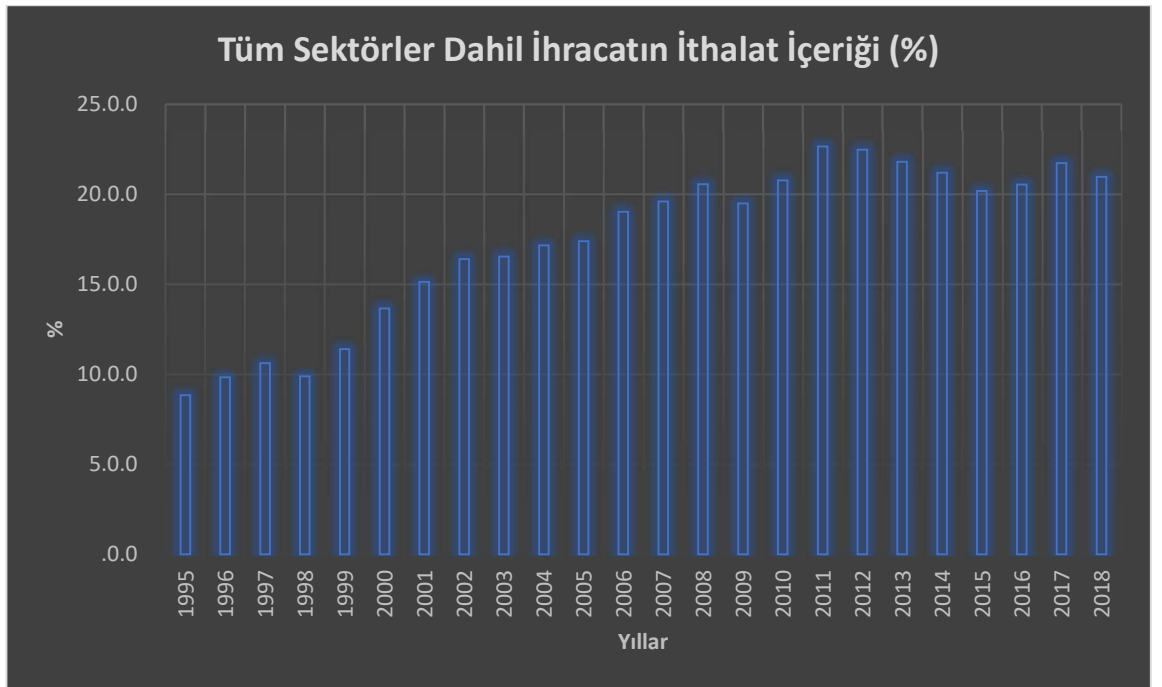
Şekil 4.11 ise eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, Sanat, eğlence ve dinlenme ve diğer hizmet faaliyetlerine ait ihracatın ithalat içeriği oranları verilmiştir. İhracatın ithalat içeriği en yüksek sektör diğer hizmet faaliyetleri olmuştur. Diğer her üç sektörde de 1995 yılına göre, 2018 yılına gelindiğinde ihracatın ithalat bağımlılığı oranı azalmıştır.

Şekil 4. 11. 85-96 Arasındaki Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tüm sektörler için dikey uzmanlaşma düzeyi Şekil 4.12’de verilmiştir. Toplam dikey uzmanlaşma oranı 1995 yılında %8.8 iken, 2008 yılı itibarıyla kısa sürede dikey uzmanlaşma oranını %20’nin üzerine çıkararak küresel üretim sanayinin bir parçası haline gelmiştir. Dikey uzmanlaşma oranının en yüksek olduğu yıl %22.7 ile 2011 yılı olmuştur. 2007 yılı sonrası ihracatın ithalat içeriği ortalama olarak %20’nin biraz üzerinde seyretmiştir.

Şekil 4. 12. Tüm Sektörlere Ait Dikey Uzmanlaşma Düzeyi

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3.1.1. İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler

Dikey uzmanlaşmanın hangi sektörlerde yüksek ve düşük olduğunu tespit etmek, avantajlı ve dezavantajlı sektörleri tespit etme, bu sektörlerin toplam ticaret hacmi içerisindeki yeri, hangi sektörlerde göreceli olarak daha rekabetçi olduğunu belirleme açısından önemlidir. Diğer yandan, dikey uzmanlaşmanın olmadığı alanlarda oldukça rekabetçiye uluslararası pazarda başarılı olabilir. Tersine, yüksek oranda dikey uzmanlaşma faaliyeti olan bir ülke, katma değeri çok düşük olan ürünlerin üretim zincirinde bir aşamada olmaktan önemli bir fayda sağlayamayabilir. Dikey uzmanlaşma faaliyetlerinde bulunmak bir fırsat gibi

görülmektedir, ancak karşılaştırmalı üstünlüğün belirleyicisi ekonomik büyüme için önemini korumaktadır(Dağıstan, 2017). Şekil 4.13'te ve Şekil 4.14'te Türkiye sırasıyla 1995 ve 2005 yıllarında dikey uzmanlaşmanın en yüksek olduğu, diğer bir deyişle ithal bağımlılığın en yüksek olduğu sektörler gösterilmektedir.

Şekil 4. 13. 1995 yılı İthal Bağımlılığı En Yüksek sektörler

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

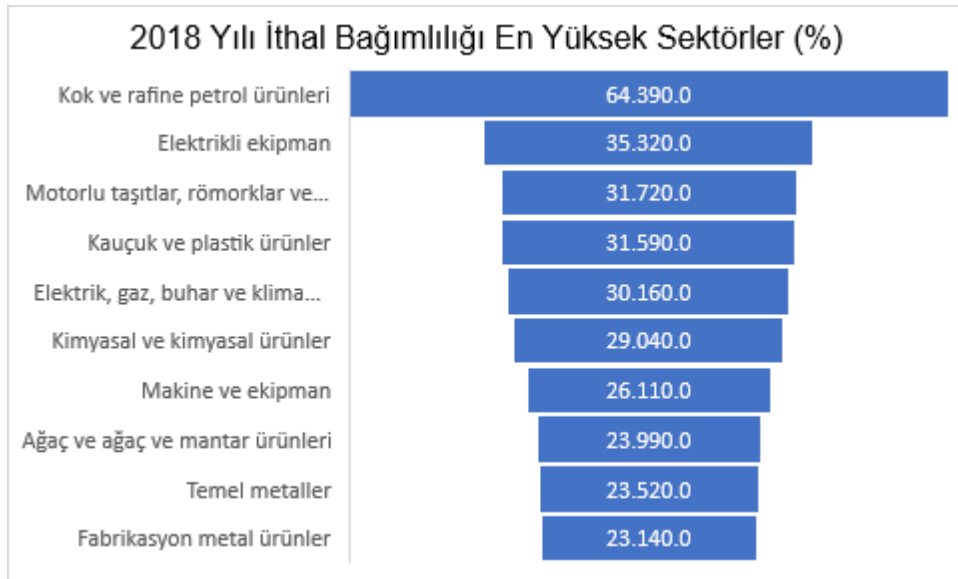
Her iki grafiğe incelendiğinde ilk 10'da bulunan sektörlerin tamamının ithal bağımlılık düzeyi 2005 yılında yüksekmiştir. Kök ve rafine petrol ürünlerine bağımlılık %32'li seviyelerden %47'nin üzerine yükselmiştir. 1995 yılında havacılık sektörünün ithal bağımlılığı en yüksek 2. Sektör konumundayken, 2005 ithal bağımlılığı en yüksek 9. Sektör olmuştur.

Şekil 4. 14. 2005 yılı İthal Bağımlılığı En Yüksek sektörler

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4.15’te ise veri setimizde bulunan en güncel yıl olan 2018 yılındaki en yüksek ithal bağımlılığı olan sektörler gösterilmiştir. Görüleceği üzere yıllar içerisinde en yüksek 10 ithal bağımlılığı olan sektörler değişiklik gösterse de, bazı sektörlerin düzenli olarak ithal bağımlılık düzeyleri yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye enerji ihtiyaçlarının kendisi üretemesi dolayısıyla kok ve rafine petrol ürünleri en yüksek ithal bağımlılığı seviyesine sahip sektördür.

Şekil 4. 15. 2018 yılı İthal Bağımlılığı En Yüksek sektörler

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Elektrikli ekipman, makine ve ekipman, elektrik, gaz, buhar ve klima temini, temel metaller ve fabrikasyon temel metaller sektörleri 1995'ten 2018 yılına kadar ithal bağımlılığı en yüksek 10 sektör arasında bulunmaktadır.

4.3.1.2. İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler

Şekil 4.16, 4.17 ve 4.18 sırasıyla 1995, 2005, 2018 yıllarına ait ithal bağımlılığının en düşük olduğu sektörleri göstermektedir. Genel olarak hizmet sektörlerinde ithal bağımlılığının daha düşük olduğu ön plana çıkmaktadır. 1995 yılında ithalat içeriği en düşük sektörler tarım, avcılık ve ormancılık, balıkçılık ve su ürünleri sektörleridir.

Şekil 4. 16. 1995 yılı İthal Bağımlılığı Düşük sektörler

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ancak şekil 4.17 ve 4.18 incelediğinde Türkiye tarım, gıda, madencilik gibi ithal girdinin çok az olduğu sektörlerindeki avantajlı durumunu yitirdiği ortaya çıkmaktadır. 1995 yılında en düşük ithal girdiye sahip olan tarım, avcılık ve ormancılık sektörü 2005 yılında 3. Sıraya düşerek %1.7'den %4.78 ithal bağımlılığı seviyesini elde etmiştir.

Şekil 4. 17. 2005 yılı İthal Bağımlılığı Düşük sektörler

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

2018 yılına gelindiğinde ise tarım, avcılık ve oramncılık sektörü ithal girdisi düşük sektörler arasında yer almadığı görülmektedir. Bu günümüz itibariyle de çok tartışılan tarımda yaşanan problemleri daha da anlaşılır kılmaktadır. Benzer şekilde ilaç, tekstil ve konaklama ve yemek hizmeti sektörlerinin de 1995 yılında en düşük ithal girdiye sahipken, 2018 yılına gelindiğinde bu sektörlerin görece avantajlı durumları ortadan kalkmış ve ithal girdi seviyeleri yükselmiştir.

Şekil 4. 18. 2018 yılı İthal Bağımlılığı Düşük sektörler

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

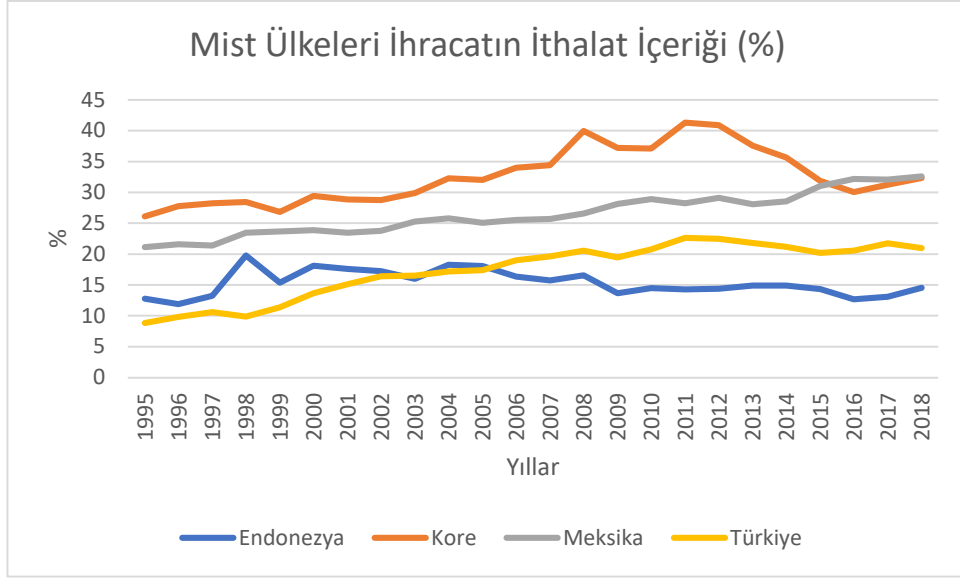
4.3.2. Mist Ülkeleri İhracatının İthalat Bağımlılığı ile Karşılaştırılması

Türkiye'nin dış ticaret yapısını sektörel bazda analiz ettikten sonra, Türkiye ile benzer ekonomik özelliklere sahip yükselen ekonomileri temsil eden Mist ülkeleri ile kıyaslamak, çok tartışılan Türkiye imalata sanayisinin diğer ülkelere kıyasla ithal bağımlılığının çok yüksek olması iddiasını değerlendirme noktasında iyi bir referans olacaktır. Mist Ülkelerinin dünya ekonomileri arasındaki yeri ve kişi başına düşen milli gelirleri tablo 3.3'te verilmiştir. Bu bilgiler ışığında Mist ülkeleri arasında ekonomik büyüklük açısından en büyük ülke Güney Kore, en küçük ise Türkiye'dir. Kişi başına düşen milli gelir açısından ise Güney Kore en büyüğü, Endonezya ise en küçüğüdür.

Tablo 4.8. *Mist Ülkelerinin Ekonomileri Temel Bilgiler*((Macrotrends, 2021; The World Bank, 2022)

	Meksika	Endonezya	Güney Kore	Türkiye
GSYİH Dünya Sıralaması	14	16	16	19
GSYİH	1.414 Milyar\$	1.319 Milyar\$	1.665 Milyar\$	905.9 Milyon
Kişi Başına GSYH	11091\$	4788\$	32254\$	10616\$
Ticaret Dengesi (2018)	-19.2 Milyar \$	+32.139 Milyar \$	+64.8 Milyar\$	-1.87 Milyar\$

Grafik 3.19'da Endonezya, Kore, Meksika ve Türkiye'nin 1995-2018 yıllarında ihracatlarının ithalat içeriği verilmiştir. Güney Kore'nin ihracatının ithalat içeriği Mist ülkeleri arasında en yüksek olmasına karşın, gerek ekonomik büyüklük ve dünya kişi başına düşen gelirden önce olması dikkate değerdir.

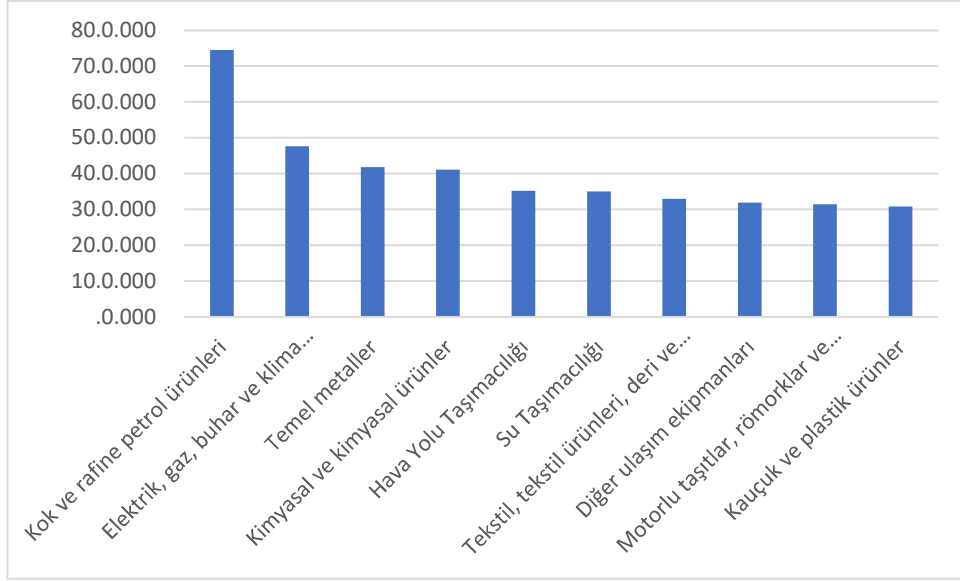

Şekil 4. 19. Mist Ülkeleri İhracatın İthalat İçeriği

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

1995 yılında dikey uzmanlaşma seviyesi en düşük olan ülke Türkiye'dir. 2018 yılına gelindiğinde ise en düşük dikey uzmanlaşma seviyesi Endonezya'dadır. Türkiye ise ikinci sıraya yükselmiştir. Meksika ve Güney Kore ise dikey uzmanlaşma seviyesi açısından birbirine çok yakın olup, yaklaşık %32 seviyelerindedir

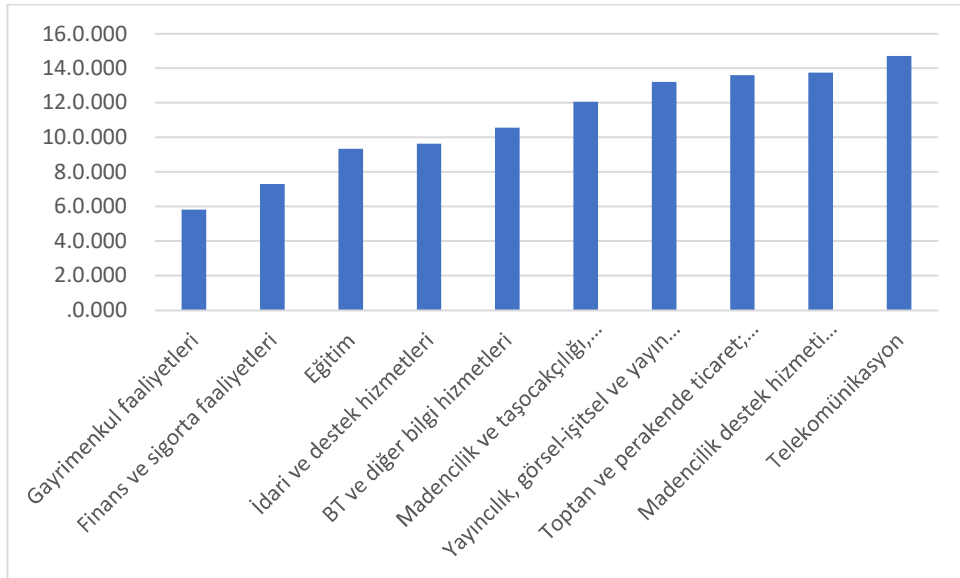
Şekil 4.20'de Güney Koreye ait dikey uzmanlaşmanın en yüksek olduğu sektörler 2018 yılı için gösterilmektedir. Buna göre Türkiye gibi enerjide dışa bağımlı olan Güney Kore'de kok ve rafine petrol ürünleri %74.5 ile ilk sırada gelmektedir. Elektrik, temel metaller, kimyasal ürünler, taşımacılık, tekstil ve motorlu taşıtlar sektörleri ithal bağımlılığın en yüksek olduğu sektörler olup Grafik 3.15 tekrar incelenecek olursa, Türkiye ile ithal bağımlılığın yüksek olduğu sektörler arasında benzerlik olduğu ortaya çıkacaktır.

Şekil 4. 20. Güney Kore İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler(2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

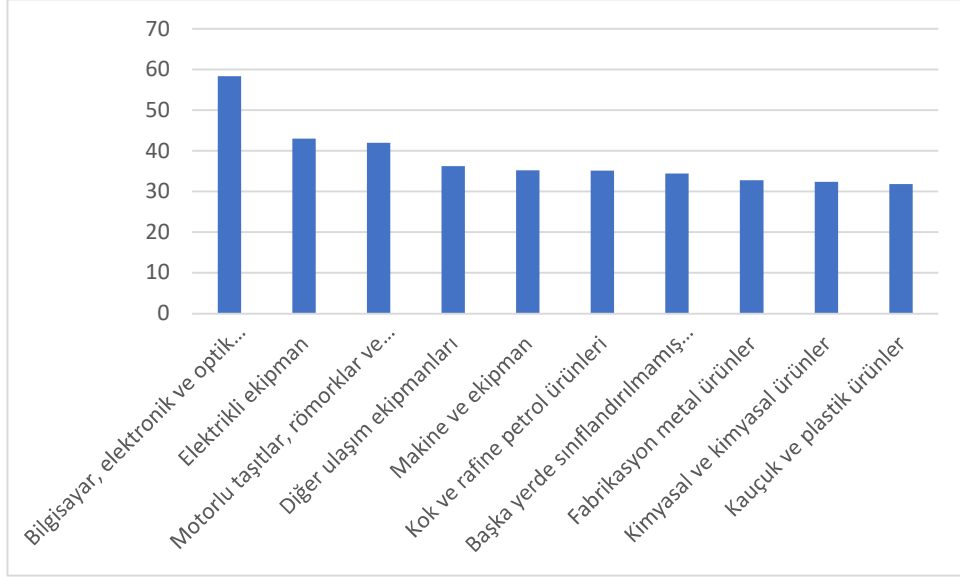
Benzer şekilde şekil 4.21’de ihracatın ithalat içeriği en düşük olan sektörler verilmiştir. Gayrimenkul ve Finans, sigorta sektörleri en düşük ithal bağımlılığı seviyesine sahip olup, genel olarak hizmetler sektöründe ithal bağımlılığının düşük olduğu görülmektedir.

Şekil 4. 21. Güney Kore İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

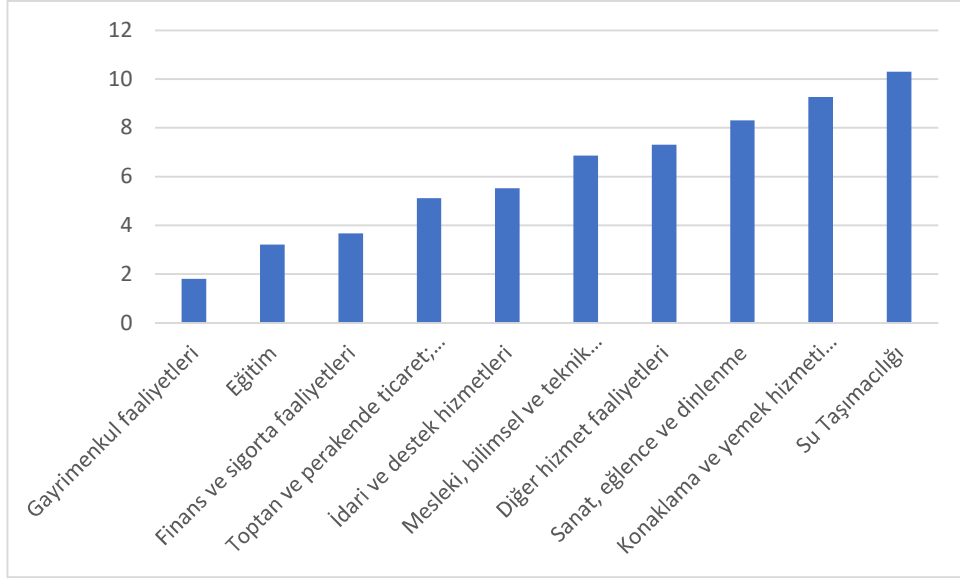
Meksika'nın ithal bağımlılığı yüksek sektörleri şekil 4.22'de verilmiştir. Meksika'nın diğer Türkiye ve Güney Kore'den farklı olarak enerji noktasında dışa bağımlılığının daha düşük olması dikkat çekmektedir. Bilgisayar, Elektronik, elektrikli ekipman, motorlu taşıtlar gibi yükte hafif pahada ağır malların ithalat bağımlılığının yüksek olması ön plana çıkmaktadır.

Şekil 4. 22. Meksika İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

İthal bağımlılığının düşük olduğu sektörler ise şekil 4.23'ten incelenebilir. Türkiye ve Güney Kore'ye benzer bir şekilde hizmet ve taşımacılık sektörlerinin ithal girdileri oldukça düşüktür.

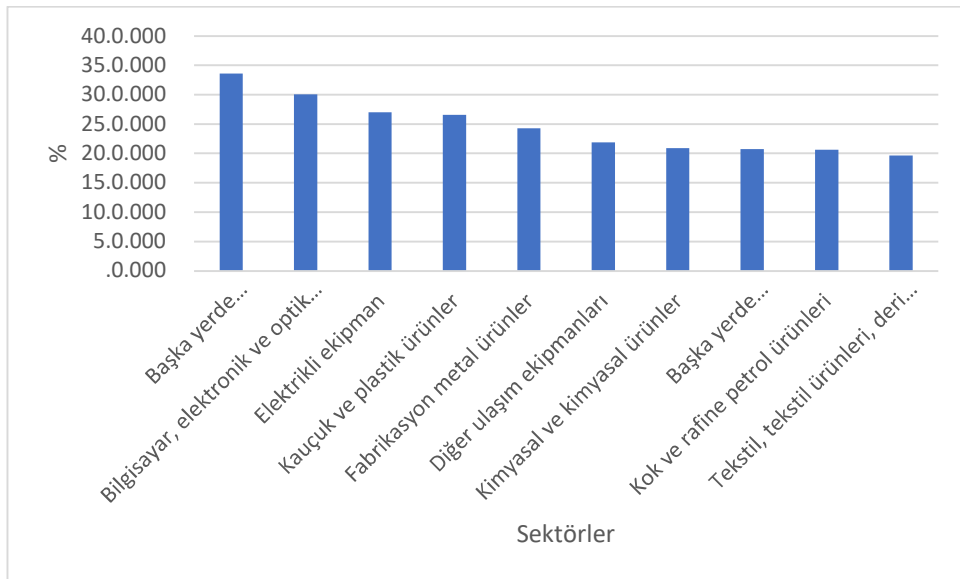

Şekil 4. 23. Meksika İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

İthal girdilerin düşük olmasının bir avantaj haline dönüşebilmesi için bu sektörlerde dünyada rakiplerin az olması ve üretilen mal ve hizmetlerin kolay ikame edilememesi ön plana çıkmaktadır.

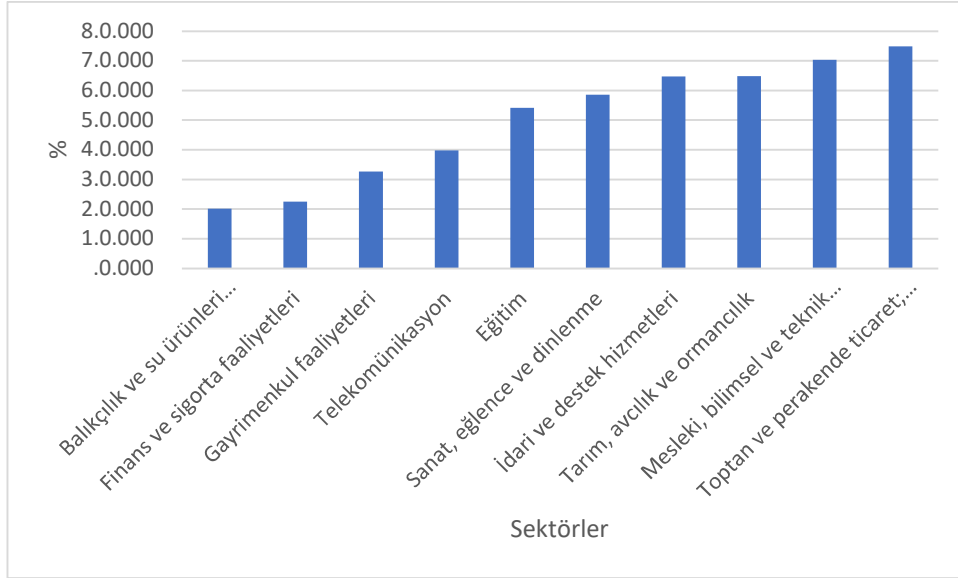
Son olarak Endonezya'nın dış ticaret yapısını incelemek için, şekil 4.24 ve 4.25 sırasıyla incelenecektir. Meksika'yla benzer bir Endonezya'nın da enerji bağımlılığı Türkiye ve Güney Kore'ye kıyasla çok daha düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 4. 24. Endonezya İthal Bağımlılığı En Yüksek Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Endonezya’da başka yerde sınıflandırılmamış imalat: makine ve teçhizat tamiri ve montajı sektörü %33.5 ile en yüksek ithal girdiye sahip sektördür. Meksika ve Türkiye’yle benzer bir şekilde bilgisayar, elektrik, elektronik ve metal ürünler sektörlerinde ithal girdi oranı yüksektir. Türkiye’den farklı olarak ise Endonezya’da tekstil ürünlerinin de ithal girdisi yüksek sektörlerden olması dikkat çekmektedir.

Şekil 4. 25. Endonezya İthal Bağımlılığı En Düşük Sektörler (2018)

Not: OECD 1995-2018 verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

İthal girdi oranının düşük olduğu sektörler ise coğrafyası dolayısıyla balıkçılık ve su ürünleri sektörüdür. Kalan sektörler diğer Mist ülkelerinde olduğu gibi genel olarak hizmet sektörlerinden oluşmaktadır.

4.4.Panel Veri Analizi

Bir önceki bölümde sektörel bazda 44 sektöre ait ihracatın ithal girdi bağımlılığı ve yıllara göre değişimi incelendi. Sektörel bazda dikey uzmanlaşma oranlarını incelemek, ekonomiyi kalkındırma adına kilit sektörleri belirleme ve küresel piyasada karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerin belirlenmesi, ihracatlarının teşvik edilmesi, ithal girdi kalemleri yüksek maliyetli veya Türkiye’nin rekabet üstünlüğü bulunan alanlarda olması durumunda yere olarak üretilmesinin teşvik edilmesi açısından oldukça önemli görülmektedir. Ancak tek başına sektörel bazda dikey uzmanlaşma düzeylerini

belirlemek uygun politikaları üretebilme için yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla dikey uzmanlaşmanın belirleyicilerini tahmin edebilmek ve hangi değişkenlerden etkilendiğini belirlemek çalışmanın derinliğini bir üst seviyeye taşıyacaktır.

4.4.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye'nin sektörel bazda ihracatlarının ithalat içeriklerini belirleyen faktörler tahmin edilecektir. Diğer bir deyişle dikey uzmanlaşma seviyesini belirleyen faktörler ölçülecektir. Çalışma 2002-2018 yılları arasında panel veri analiziyle incelenmiştir. Tahminlemede Stata 17 paket programından yararlanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin kodları ve tanımları tablo 4.4'te verilmiştir. Impdep bağımsız değişken olup diğer değişkenler bağımlı değişkenlerdir. Modelde Dikey uzmanlaşma oranını belirleyen temaların bulunması amaçlanmaktadır. Çalışmada OECD, TÜİK, Dünya Bankası ve TCMB verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 4. 9. *Değişkenlerin Tanımlanması*

Değişken	Tanımı
Impdep	Dikey Uzmanlaşma Oranı (OECD)
Secexport	Sektörel İhracat Değeri (TÜİK)
Secimport	Sektörel İthalat Değeri (TÜİK)
Rnd	Araştırma ve Geliştirme (Dünya Bankası)
Ygrowth	Yıllık Büyüme Oranı (Dünya Bankası)
Inflation	Enflasyon (Dünya Bankası)
Inddesign	Endüstriyel Tasarım Başvurusu (Dünya Bankası)
Fdi	Doğrudan Yabancı Yatırımcı-GSYİH'ye Oranla (Dünya Bankası)
Patentreg	Patent Başvuru Sayısı (Dünya Bankası)
Realexchange	Reel Efektif Döviz Kuru (TCMB)

Tablo 4.5'te modelde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Değişkenlere ait gözlem sayısı, ortalama değerleri, standart hataları, minimum ve maksimum değerleri verilmektedir.

Tablo 4. 10. Değişkenler ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
Years	357	2010	4.90	2002	2018
Impdep	357	23.46	11.17	2.9	64.4
industry	357	19.12	9.27	1.02	35
realexchange	357	9.00	11.73	-9.06	31.96
Patentreg	357	3396.52	2353.14	414	8175
Fdi	357	1.68	.83	.45	3.62
Inddesign	357	4741.35	2554.72	635	7912
inflation	357	11.85	9.07	6.25	44.96

Tablo 4. 11. (Devam) Değişkenler ve Tanımlayıcı İstatistikler

ygrowth	357	5.68	3.66	-4.82	11.20
rnd	357	.74	.17	.46	1.025
secexport	357	5.28	6.46	1938507	3.03e+10
Secimport	357	6.88	7.40	1198527	3.60e+10

Oluşturulan panel veride yıl ve sektör boyutu bulunmaktadır. Sektörel dikey uzmanlaşma analizi yapılan bir önceki bölüme göre, panel veri analizinde bağımsız değişkenlere ait sektörel bazda yeterli veri bulunmaması sebebiyle sektör sayısı 21' düşürülmüştür. Tablo 4.6'te modelde kullanılan sektörler için temel bilgiler yer almaktadır. Impdep bağımsız değişkeni OECD'den alınmış olup, OECD'den dikey uzmanlaşma oranları alınan sektörler ve Endüstri kodları verilmiştir. Tuik veri tabanından alınan sektörel ihracat ve ithalat verileri ise Isic rev4 formatında elde edilmiş olup, ISIC Rev 4 karşılığına göre veriler yazar tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 4. 12. Modelde Kullanılan Sektör ve Kodları

Endüstri Kodu	Isic Rev 4 Karşılığı	Tanım
DO1T02	01, 02	Tarım, Avcılık ve Ormanlık
D03	3	Balıkçılık ve Su Ürünleri Yetiştiriciliği
D05T06	05, 06	Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Enerji Üreten Ürünler
D07T08	07, 08	Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Enerji Üretmeyen Ürünler
D10T12	10 11 12	Gıda Ürünleri, İçecekler ve Tütün
D13T15	13, 14, 15	Tekstil, Tekstil Ürünleri, Deri ve Ayakkabı
D16	16	Ağaç ve Ağaç ve Mantar Ürünleri
D7118	17, 18	Kağıt Ürünleri Ve Baskı
D19	19	Kok ve Rafine Petrol Ürünleri
D20	20	Kimyasal ve Kimyasal Ürünler
D21	21	İlaç, Tıbbi Kimyasal ve Botanik Ürünler
D22	22	Kauçuk ve Plastik Ürünler
D23	23	Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünler
D24	24	Temel Metaller
D25	25	Fabrikasyon Metal Ürünler
D26	26	Bilgisayar, Elektronik ve Optik Ekipman
D27	27	Elektrikli Ekipman
D28	28	Makine ve Ekipman
D29	29	Motorlu Taşıtlar, Römorklar ve Yarı Römorklar
D30	30	Diğer Ulaşım Ekipmanları
D35	35	Elektrik, Gaz, Buhar ve Klima Temini

Analizde havuzlanmış en küçük kareler yöntemi, sabit etkiler ve rassal etkiler modeli kullanılacaktır. Hausman testi kullanılarak sabit ya da rassal etkiler modelinin sonuçlarından bir tanesi kabul edilerek analiz sonuçlandırılacaktır.

4.4.2. Havuzlanmış En Küçük Kareler

Analize ilişkin sonuçlar tablo 4.7’de verilmiştir. Modelde sektörel ihracat, sektörel ithalat değişkenleri istatistiksel olarak %5’te anlamlı bulunmuştur. Diğer değişkenler ise olasılık değerleri %5’in üzerinde olmaları sebebiyle istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu durumda sektörel bazda ithalatta meydana gelen bir değişim dikey uzmanlaşmayı pozitif yönde etkileyecektir. Sektörel bazda ihracatta meydana gelen bir değişim ise ilgili sektörün üzerinde negatif yönlü bir etki yaratacaktır.

Tablo 4. 13. Havuzlanmış Panel veri Analizi Sonuçları

Dikey Uzmanlaşma Oranı	Katsayı	Std. Hata	Olasılık Değeri
Sektörel İhracat	-2.46	1.00	0.015
Sektörel İthalat	7.68	8.89	0.000
Arge	-.53	15.38	0.972
Yıllık Büyüme Oranı	.0422	.1946	0.828
Enflasyon	.0438	.1043	0.674
Endüstriyel Tasarım Başvurusu	.0003	.0007	0.687
Doğrudan Yabancı Yatırımcı(%)	.1882	.7324	0.797
Patent Başvuru Sayısı	-.00013	.00089	0.884
Reel Efektif Döviz Kuru	-.00028	.0830	0.997
Sabit	17.88	8.61	0.039

4.4.3. Sabit Etkiler Modeli

Analiz sabit etkiler modeliyle hesaplandığında daha fazla değişkenin anlamlı çıktığı görülmektedir. Modelde F istatistiği olasılık oranı 0 olması sebebiyle model genel olarak anlamlı bulunmuştur. Değişkenler incelendiğinde ise sektörel ihracat, sektörel ithalat, endüstriyel tasarım başvurusu ve doğrudan yabancı yatırımı değişkenleri istatistiksel olarak %5'te anlamlı bulunmuştur. Sektörel ithalatta meydana gelen bir artış dikey uzmanlamayı artırırken, ihracatta meydana gelen bir artışın ise dikey uzmanlaşmayı azalttığını söylemek mümkündür. Endüstriyel tasarım başvurusunda meydana gelen bir değişimin ihracatın ithalat içeriğiyle pozitif yönlü bir ilişkisi olacaktır. Doğrudan yabancı yatırım değerinin GSYİH'ye oranında meydana gelen bir değişim, ihracatın ithalat içeriğini artırıcı yönde etki yaratacağını söylemek mümkündür. Doğrudan yabancı yatırımın yurtdışından teknoloji transfer ederek ithal girdi miktarını arttırması dolayısıyla sonuçların bu yönde çıkması beklentileri karşılamaktadır. Havuzlanmış en küçük kareler modelinin hem sabit hem de eğim katsayılarının sektör ve zamana göre değişmediği varsayılır. Havuzlanmış En Küçük Kareler yöntemi zamanın farklı noktalarından alınan rastgele örnekleri bir araya getirerek aynı popülasyonu farklı zamanlardan elde ederek örneklem sayısını arttırmaktadır. Bu yöntem bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında sabit kalması durumunda anlamlıdır (Wooldridge, 2015). Sabit etkiler modeli sonuçları incelendiğinde havuzlanmış en küçük kareler yöntemine göre daha fazla bağımsız değişkenin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu görülmektedir. Bu Havuzlanmış en küçük kareler modelinde daha az bağımsız değişkenin istatistiksel olarak anlamlı çıkması bağımlı ve bağımsız değişken ilişkilerinin zamana ve sektöre göre değiştiğini göstermektedir. Dolayısıyla panel veri yönteminde birime özgü gözlemlenemeyen etkileri kontrol etme imkânı sunulmaktadır (Cameron, 2010).

Tablo 4. 14.Sabit Etkiler Modeli Sonuçları

Dikey Uzmanlaşma Oranı	Katsayı	Std. Hata	Olasılık Değeri
Sektörel İhracat	-3.07	9.93	0.002
Sektörel İthalat	3.21	8.05	0.000
Arge	.7778	5.22	0.88
Yıllık Büyüme Oranı	.0730	.0663	0.272
Enflasyon	.0488	.0354	0.169
Endüstriyel Tasarım Başvurusu	.0006	.0007	0.009
Doğrudan Yabancı Yatırımcı(%)	.4144	.7324	0.099
Patent Başvuru Sayısı	-.00008	.0003	0.787
Reel Efektif Döviz Kuru	-.02029	.0283	0.474
Sabit	17.96	2.92	0.000
Olasılık (F İstatistiği)		0,0000	

4.4.4. Rassal Etkiler Modeli

Analiz son olarak rassal etkiler modeliyle tahmin edilmiştir. Analiz sonucunda sektörel ihracat, sektörel ithalat, endüstriyel tasarım başvurusu ve değişkenleri istatistiksel olarak %10'da anlamlı çıkmaktadır. Sonuçlar ve değişkenlerin anlamlılık düzeyleri ve bağımlı değişkene olan etkileri aynı yönlü hesaplanmıştır. Modelde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin, yıllık büyümenin, enflasyonun ve reel efektif döviz kurunun ihracatın ithal bağımlılığına anlamlı bir etkisi olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 4. 15. Rassal Etkiler Modeli Sonuçları

Dikey Uzmanlaşma Oranı	Katsayı	Std. Hata	Olasılık Değeri
Sektörel İhracat	-3.01	9.93	0.002
Sektörel İthalat	3.41	7.90	0.000
Arge	.7124	5.22	0.89
Yıllık Büyüme Oranı	.0716	.0663	0.28
Enflasyon	.0485	.0354	0.17
Endüstriyel Tasarım Başvurusu	.0006	.0002	0.010
Doğrudan Yabancı Yatırımcı(%)	.4031	.2509	0.10
Patent Başvuru Sayısı	-.00008	.0003	0.78
Reel Efektif Döviz Kuru	-.0193	.0283	0.496
Sabit	17.96	3.653	0.000
Olasılık (F İstatistiği)		0,0000	

Hesaplanan modellerin rassal etkiler mi yoksa sabit etkiler modeli mi olacağına karar vermek için Hausman testinden yararlanılacaktır(Nart, 2010). Yapılan Hausman testiyle elde edilen sonuçlar rassal etkiler modelini desteklemektedir.

5. SONUÇ

Küresel pazarların büyümesi, rekabet ve iş bölümü yoluyla üretkenliği artırmış, insanların ve işletmelerin en iyi yaptıkları şeye odaklanmalarını sağlamıştır. Küresel pazarlar ayrıca insanlara dünya çapında daha çeşitli ve daha büyük pazarlara girme fırsatı sunmuştur. Bilhassa 2. Dünya savaşı sonrası uluslararası ticari ve iktisadi kuruluşların artmasıyla, ülkeler arasında ticari ilişkiler hızla ilerlemiştir. Artan ticari ilişkilerle sermayeye, teknolojiye, daha ucuz ithalata ve daha büyük bir ihracat pazarına erişim imkânı ortaya çıkmıştır. Ticaretin serbestleşmesi ve ihracatın teşvik edilmesiyle uluslararası şirketler üretim faktörlerinin ucuz olduğu bölgelere üretim tesisleri açarak ya da bu gölgelerden ara malı ithal ederek, rekabet üstünlüğü bulunmadığı alanlarda ithalat yaparak uluslararası ticarete maliyetlerinin düşürerek daha rekabetçi hale gelmişlerdir. Küreselleşen ticaretin doğal bir süreci olarak ortaya çıkan Dikey uzmanlaşmada bir ülke başka bir ülkeden ithal ettiği malı, ara mal olarak kendi üretiminde kullandıktan sonra, bir başka ülkeye ithal ettiği sıralı bir üretim şeklini ifade etmektedir. Bu üretim metodu ülkelerin üretimin farklı aşamalarında uzman olarak küresel piyasada rekabet düzeylerini arttırmakla birlikte karşılıklı olarak birbirlerine bağımlılık düzeylerini de arttırmaktadır.

Üretimin küresel olarak parçalı bir şekilde üretilmesi gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında aynı neticeyi doğurmamaktadır. Teknoloji ve sermaye kapasitesi yüksek olan batılı ülkeler, gelişmekte olan ülkelere yüksek teknoloji ithal edip, aynı zamanda ucuz emek gücünden de faydalanma şansları olmuştur. Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerin de gelişmemiş sanayi yapısıyla ölçek ekonomisi yakalayıp, uluslararası ticarete söz sahibi olmaları, dikey uzmanlaşmayla üretimin belirli bir aşamasında uzmanlık sağlamalarını ekonomilerinde ciddi bir büyüme kaynağı olmuştur. Ticaretin serbestleme faaliyetlerinin arttığı 1980 yılı sonrası süreçte düşük ve orta gelirli ülkelere yapılan mal ithalatının hızla artması ve benzer şekilde yüksek gelirli ekonomilerden yapılan mal ihracatının azalması, küreselleşmeyle birlikte dikey uzmanlaşmanın gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerine olumlu katkıları olduğunu söylemek mümkündür. Ancak artan ihracat gelirleriyle birlikte ithalatın daha yüksek artması ve düzenli olarak dış ticaret açığı veren Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığı bir problemdir.

Bu çalışmada Türkiye'nin dış ticaret yapısı dikey uzmanlaşma açısından analiz edilerek ihracat yapan sektörlerin ithal girdiye olan bağımlılıkları 1995-2018 yılları arasında sektörel bazda analiz edilmiştir. 44 sektörün ithal bağımlılığının analiz edildiği çalışmada 2018 yılında ithal girdisi en yüksek sektörler sırasıyla kok ve rafine petrol ürünleri, elektrikli ekipman, motorlu taşıtlar, kauçuk ve plastik ürünler, elektrik, gaz, buhar ve klima, kimyasal ürünler, makine ve ekipman, ağaç, ağaç ve mantar ürünleri, temel ve fabrikasyon metal ürünler sektörleridir. İthal bağımlılığı düşük sektörler ise bilişim teknolojileri, eğitim taşıma için depolama ve destek gibi hizmet sektörleridir. Buradan maddi değeri yüksek alanlarda ithal bağımlılığını yüksek, maddi değeri düşük mallarda ise ithal bağımlılığın düşük olması durumu söz konusudur. Ancak ithal girdilerin düşük olduğu sektörlerden yüksek kar edebilmek için uluslararası piyasada rekabet üstünlüğü olması gerekmektedir. Eğer rekabet üstünlüğü yoksa, bu sektörlerde yüksek ihracat gelirleri sağlanamadığı için, bu sektörlerin toplam ihracatta payı düşerken, rekabet üstünlüğünün az olduğu ve ithal bağımlılığını yüksek olduğu sektörler toplam ihracattan gelirlerinden yüksek pay almakta ve dolayısıyla ihracat yaptıkça ithalatı besleyen bir süreç ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin için yer aldığı Mist ülkelerinin dikey uzmanlaşma seviyeleri incelenmiş ve bu ülkeler içerisinde en büyük milli gelire sahip olan Güney Kore'nin ihracatının ithalat içeriğinin en yüksek olduğu dikkat çekmektedir. 2018 yılında Güney Kore ve Meksika'nın ithalat bağımlılığı %32, Türkiye'nin ise %22 seviyesindedir. Buradan Türkiye'nin ithal ara mal bağımlılığının benzer ekonomik özelliklere sahip ülkelere kıyasla yüksek olmadığı, hatta düşük olduğu söylenebilir. Dikey uzmanlaşmayla beraber birçok ülkenin ithal girdi miktarların artış yaşandığı gibi Türkiye'de yaşanmıştır. Ancak yükte hafif pahada ağır mallar üretip, ucuz emek gücü gerektiren düşük ve orta teknoloji ürünlerin ihracat kalemlerinde fazla yer tutması Türkiye'nin dış ticaret yapısında ön plana çıkan faktörlerdendir.

Türkiye'nin 21 sektörünün yer aldığı 2002-2018 yılları arasında panel veri analizi yapılarak ihracatın ithalat bağımlılığını belirleyen faktörler tahmin edilmiştir. Bulgulara göre sektörel ihracatta meydana gelen bir artış dikey uzmanlaşma seviyesinin arttırmaktadır. Sektörel ithalat ise dikey uzmanlaşma üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahiptir. Doğrudan yabancı yatırım ve endüstriyel tasarım başvurularının artması dikey uzmanlaşma seviyesiyle pozitif yönlü bir ilişkiye sahiptir.

Türkiye'nin dış ticaret yapısında asıl problemin ihracatın ithal girdi bağımlılığı olmadığı görülmektedir. Yükselen ekonomiler grubunu temsil eden MIST ülkelerinde de ithal girdi oranları Türkiye'den daha az olmamakla birlikte, OECD ülkelerinin geneli için de benzer bir durum söz konusu. Ancak yükte hafif pahada ağır teknoloji ağırlıklı mal ithalatı düşük olan Türkiye, teknoloji yoğunluğu yüksek ürünler ithal etmektedir. İthal girdi kullandığı sektörlerde katma değer yaratarak ithal edilebilmesi durumunda, ithal girdi kullanımı bir problem olmaktan ziyade, ülkeye spesifik bir alanda uzmanlaşma ve ölçek ekonomisi elde etme şansı sunması dolayısıyla, ülke ekonomisine katkısı yüksek olabilmektedir. Mist ülkelerinde yer alan Güney Kore'nin ihracatta ithal girdi kullanımı Türkiye'den çok daha fazla olmasına karşın, Milli geliri ve kişi başına düşen milli geliri Türkiye'den çok daha yüksektir. Dolayısıyla ithal girdi kullanımının problem olarak görülüp görülmemesi tamamen ithal kaynakların verimli kullanılamamasından kaynaklanmaktadır. Küreselleşen dünyanın gereği olarak malı en ucuz üreten ülkeden ithal edip, insan sermayesi ve coğrafi koşullarının sağladığı rekabet üstünlüğünü kullanarak avantajlı alanların tespiti yapıp dikey uzmanlaşmayla küresel üretim sürecinin bir parçası olması ve katma değer elde etmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abeyasinghe, T., & Yeok, T. L. (1998). Exchange rate appreciation and export competitiveness. The case of Singapore. *Applied Economics*, 30(1), 51–55. <https://doi.org/10.1080/000368498326137>
- Aiyar, S., & Ilyina, A. (2023). *Charting Globalization's Turn to Slowbalization After Global Financial Crisis*. International Monetary Fund (IMF) Blog. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/02/08/charting-globalizations-turn-to-slowbalization-after-global-financial-crisis>
- Aiyar, S., Ilyina, A., Chen, J., Kangur, A., Trevino, J., Ebeke, C., Gudmundsson, T., Soderberg, G., Schulze, T., Kunaratskul, T., Ruta, M., Garcia-Saltos, R., & Rodriguez, S. (2023). Geo-Economic Fragmentation and the Future of Multilateralism. İçinde *Staff Discussion Notes* (C. 2023, Sayı 001). <https://doi.org/10.5089/9798400229046.006>
- Akat, A. S. (1984). *Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları*. İletişim Yayınları.

- Akat, A. S. (2019). İhracat İthalata Ne Kadar Bağımlı? *İktisat ve Toplum*, 101, 7–13.
www.iktisatvetoplum.com
- Alkin, H. (2020). *Türkiye'nin İhracatının Katma Değer Dağılımı ve İthal Girdi Bağımlılığı*. 20(1), 66–89. <https://doi.org/10.25294/auibfd.734201>
- Alkin, H. (2020). Türkiye'nin İhracatının Katma Değer Dağılımı ve İthal Girdi Bağımlılığı: 2000-2014 Dönemi için Küresel Değer Zinciri Analizi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 66–89.
<https://doi.org/10.25294/auibfd.734201>
- Amador, J., & Cabral, S. (2009). Vertical specialization across the world: A relative measure. *North American Journal of Economics and Finance*, 20(3), 267–280.
<https://doi.org/10.1016/j.najef.2009.05.003>
- Anós-Casero, P., & Astarl, B. D. de. (2010). *Estimating the Import Content of Argentine Exports* (Sayı March).
- Aydoğuş, İ., & Öztürkler, H. (2006). *Türkiye'de Cari İşlemler Açığı Sorununun Analizi*. Gazi Kitapevi.
- Banga, R. (2013). Measuring Value In Global Value Chains. *Unit of Economic Cooperation and Integration Amongst Developing Countries, RVC 8*.
- Başkol, M. O. (2016). Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığının Dahilde İşleme Rejimi Açısından Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 1–18.
www.iibfdergi.ibu.edu.tr
- Cameron, A. C., & Trivedi, P. K. (2010). *Microeconometrics using stata* (Vol. 2). College Station, TX: Stata press.
- Cappariello, R. (2012). *Domestic value added content of exports: a cross-country comparison for the major European economies*.
- Clark, D. P. (2006). Country and industry-level determinants of vertical specialization-based trade. *International Economic Journal*, 20(2), 211–225.
<https://doi.org/10.1080/10168730600699515>
- Dağıstan, N. (2017). Küresel Değer Zincirlerinin Türkiyenin Dış ticaret ve Üretim Yapısına Etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 824–825.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1124116>

- Dağıstan, N. (2019). Türkiye ' nin Dış Ticaretindeki Dikey Uzmanlaşmanın Girdi - Çıktı Modeli ile Analizi. *Fiscaoeconomia*, 3(2), 1–20. <https://doi.org/10.25295/fsecon.2019.02.001>
- Daudin, G., Riffart, C., & Schweisguth, D. (2011). Who Produces for Whom in the World Economy? *Canadian Economics Association*, 44(4), 1403–1437. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5982.2011.01679.x>
- De Backer, K., & Yamano, N. (2012). International Comparative Evidence on Global Value Chains. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2179937>
- Dean, J. M., Fung, K. C., & Wang, Z. (2011). Measuring vertical specialization: The case of China. *Review of International Economics*, 19(4), 609–625. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9396.2011.00969.x>
- Dineri, E., Işık, N., Üyesi, Ö., Kalyoncu, H., & İisbf, Ü. (2021). İthalat bağımlılığı ve Türkiye ekonomisinde imalat sanayi: Hatemi-J asimetrik nedensellik testi. *Gazi Journal of Economics and Business*, 7(1), 68–82. <https://doi.org/10.30855/GJEB.2021.7.1.005>
- Doğan, S. S. S. K. (2011). Gümrük Birliği Sonrasında (1996-2009)Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Dış Ticaretinin Ülke ve Fasil Bazlı Yoğunlaşma Analizi. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 0(14), 1-18–18.
- Duttagupta, R., & Pazarbasioğlu, C. (2021). *Miles to Go: The Future of Emerging Markets – IMF F&D*. Finance and development. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2021/06/the-future-of-emerging-markets-duttagupta-and-pazarbasioğlu.htm>
- Erduman, Y., EREN, O., & GÜL, S. (2019). *The Evolution of Import Content of Production and Exports in Turkey: 2002-2017* Yasemin ERDUMAN Okan EREN Selçuk GÜL.
- Erkök, B. (2019). Türkiye Sanayisinin Küresel Değer Zincirine Entegrasyonu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(2), 637–666. <https://doi.org/10.33630/ausbf.571631>
- Eşkinat, R., & Kutlu, E. (2014). *Dünya Ekonomisi*. Pelikan Yayıncılık.
- Feenstra, R. C., & Hanson, G. H. (1996). Globalization, Outsourcing and Wage Inequality. İçinde *National Bureau of Economic Research Working Paper Series* (Sayı 5424). <https://doi.org/10.3386/w5424>

- Fırat Bayar. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32(1), 25–34.
- Foster-McGregor, N., & Stehrer, R. (2013). Value added content of trade: A comprehensive approach. *Economics Letters*, 120(2), 354–357. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.05.003>
- Hanson, G. (2001). *The Globalization of Production*. <https://www.nber.org/reporter/spring-2001/Globalization-of-Production>
- Hummels, D., Ishii, J., & Yi, K.-M. (2001). The nature and growth of vertical specialization in world trade. İçinde *Journal of International Economics* (C. 54). www.elsevier.nl/locate/econbase
- Hummels, D., Rapoport, D., & Yi, K.-M. (1998). Vertical specialization and the changing nature of world trade. *Economic Policy Review*, 4(2), 79–99.
- IMF. (2008). *Globalization: A Brief Overview*. <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2008/053008.htm>
- IMF. (2023). *IMF*. <https://www.imf.org/en/About/Timeline>
- İrmiş, A., & Emsen, S. (2018). *Kapitalizmin Küresel Ağı*. Ekin Yayınevi.
- Johnson, R. C., & Noguera, G. (2012). Accounting for intermediates: Production sharing and trade in value added. *Journal of International Economics*, 86(2), 224–236. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2011.10.003>
- Karakaş, A. (2017). İthalata Dayalı İhracatın Riskli Yapısı: Dış Ticarete Sürdürülebilirliğin Türkiye İçin Analizi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 261–277.
- Kepenek, Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitapevi.
- Keskingöz, H. (2017). *Uluslararası Ekonomik Kuruluşların Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi*. Detay Yayıncılık.
- Kibritçioğlu, A. (2015). 2008 Küresel Finans Krizi Öncesi Krizler ve Türkiye Ekonomisi. İçinde N. Eroğlu, E. İlhan, & H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* (ss. 503–518). Orion Kitapevi. <https://file.setav.org/Files/Pdf/24-ocak-1980-ve-5-nisan-1994-istikrar-tedbirlerinin-degerlendirilmesi.pdf>

- Koopman, R., Wang, Z., & Wei, S. J. (2012). Estimating domestic content in exports when processing trade is pervasive. *Journal of Development Economics*, 99(1), 178–189. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2011.12.004>
- Köse, S. (2002). 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması. *Planlama Dergisi, Özel Sayı-DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı*, 119–128. <https://file.setav.org/Files/Pdf/24-ocak-1980-ve-5-nisan-1994-istikrar-tedbirlirinin-degerlendirilmesi.pdf>
- Kundak, S., & Aydoğuş, ismail. (2018). Analysis of the Turkish Manufacturing Industry'S Dependence on Imports. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(1), 252–266. <https://doi.org/10.21547/jss.348833>
- Leontief, W. W. (1936). Quantitative Input and Output Relations in the Economic Systems of the United States. *Source: The Review of Economics and Statistics*, 18(3), 105–125. <https://about.jstor.org/terms>
- Ludwig, U., & Brautzsch, H. U. (2008). Has the international fragmentation of German exports passed its peak? *Intereconomics*, 43(3), 176–180. <https://doi.org/10.1007/s10272-008-0251-1>
- Macrotrends. (2021). *Trade Balance by Country*. Macrotrends. <https://www.macrotrends.net/countries/ranking/trade-balance-deficit>
- Naci Bayraç, H., & Doğan, E. (2018). Teknoloji yoksulluğu ve Türkiye'de ihracatın ithalata olan bağımlılığı. *International Journal of Social Inquiry*, 11(1), 17–42.
- Nart, E. Ç. (2010). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri : Panel Veri Analizi. *Yaşar University*, 17(5), 2874–2885.
- Nas, Ş., & Moalla, M. (2022). İmalat Sanayinde Dikey Uzmanlaşma: Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yönelik Bulgular. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1568–1586. <https://doi.org/10.25295/FSECON.1069470>
- OECD.STAT. (2021). *Input-Output Tables (IOTs) 2021 ed.* OECD Statistics. <https://stats.oecd.org/>
- OECD Data. (2023). *Industrial production*. Industrial production. <https://data.oecd.org/industry/industrial-production.htm>
- ORAL, A. T.-İ. O. (2020). MİST Ülkelerinde Dış Ticaret İlişkileri ve İthalata

- Bağımlılık Analizi. *Turkish Studies-Economics,Finance,Politics, Volume 15*(Volume 15 Issue 2), 941–958. <https://doi.org/10.29228/turkishstudies.39787>
- Ortiz-Ospina, E., Beltekian, D., & Roser, M. (2018). *Trade and Globalization*. Our World in Data. <https://ourworldindata.org/trade-and-globalization#trade-has-changed-the-world-economy>
- Özdemir, Ü., Kantürk YİĞİT, G., & Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149. <https://doi.org/10.17295/dcd.23130>
- Özkardeş, L. (2015). Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 6, 25–34.
- Pamuk, Ş. (2019). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Panayotou, T. (2000). *Globalization and Environment Working Papers*.
- Parasız, İlker; Eroğlu, İ. (2017). *Türkiye Ekonomisi*. Ekin Yayınevi.
- Reimer, J. J. (2011). The domestic content of imports and the foreign content of exports. *International Review of Economics and Finance*, 20(2), 173–184. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2010.11.006>
- Rodrik, D. (2011). *Akıllı Küreselleşme*. Efil Yayınevi.
- Sanyal, K. K. (1983). Vertical Specialization in a Ricardian Model with a Continuum of Stages of Production. *The London School of Economics and Political Science and The Suntory and Toyota International Centres for Economics and Related Disciplines*, 50(197), 71–78. https://www.jstor.org/stable/pdf/2554122.pdf?refreqid=excelsior%3A17aff6dca1d0fbbf2f9efc0f68d3a4&ab_segments=&origin=&initiator=
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C., & Hamsici, T. (2010). *Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1/WP1002.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1-m3fB8Ud>
- Serin, N. (1971). *Kalkınma ve Dış Ticaret*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Serin, N. (2001). Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası. İçinde *Türkiye Ekonomisi* (ss. 305–321). Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Seyidoğlu, H. (2022). *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*. Güzem Can Yayınları.
- Şinasi Öztürk, Fethi Nas, E. İ. (2008). *24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı*.
- Somel, C. (2009). Türkiye İktisat Politikaları Tarihi. İçinde *Türkiye Ekonomisi* (ss. 1–21). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sönmezler, G., Akduğan, U., & Gündüz, - İ Orçun. (2017). Türkiye’de Cari Açık Sorununun Reel Döviz Kuru ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Açısından Değerlendirilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 108, 105–122. <https://doi.org/10.08.2017>
- Söylemezoğlu, A. (2020). *Küresel Ekonomi Düzeni*. Remzi Kitapevi.
- Stiglitz, J. E. (2003). *Globalization and its discontents*. Norton Company.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *Kalkınma Planları - T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
<https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- Takım, A., & Ersungur, M. (2010). Dahilde İşleme Rejimi: İhracat Ve İthalat Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 289–305. <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniiibd/issue/2699/35592>
- Tekin, Ü. E. (2017). Dahilde İşleme Rejimi’nin İhracat Ve İthalat Üzerine Etkileri (1996-2016). *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies JAVS)*, 3(16), 192–206. <https://doi.org/10.23929/jav.597>
- Teşkilatı, T. C. D. P. (1963). *Kalkınma Planı*.
- The World Bank. (2009). World Development Report (2009):Reshaping economic geography. İçinde *The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank*.
- The World Bank. (2022). *GDP*. The World Bank. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true

- The World Bank. (2023a). *Exports of goods and services (% of GDP) | Data*. Exports of goods and services (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?end=2021&start=1960&view=chart>
- The World Bank. (2023b). *Merchandise exports to high-income economies (% of total merchandise exports) | Data*. [data.worldbank.org. https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.HI.ZS?end=2020&start=1960&view=chart](https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.HI.ZS?end=2020&start=1960&view=chart)
- The World Bank. (2023c). *Merchandise exports to low- and middle-income economies within region (% of total merchandise exports)*. The World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.WR.ZS?end=2020&start=1960&view=chart>
- The World Bank. (2023d). *Merchandise imports from high-income economies (% of total merchandise imports) | Data*. [data.worldbank.org. https://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.MRCH.HI.ZS?end=2020&start=1960&view=chart](https://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.MRCH.HI.ZS?end=2020&start=1960&view=chart)
- The World Bank. (2023e). *Merchandise imports from low- and middle-income economies within region (% of total merchandise imports) | Data*. <https://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.MRCH.WR.ZS?end=2020&start=1960&view=chart>
- Tonus, Ö. (2007). Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dışa Açıklık ve Sanayileşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 194–214.
- TÜİK. (2022). *Yıllara Göre Dış Ticaret*. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=dış ticaret>
- Uras, T. G. (1993). *Ekonomide Özal’lı Yıllar*. Afa Yayıncılık.
- Waszkiewicz, G. (2017). Political risk on financial markets in developed and developing economies. *Journal of Economics and Management*, 28(June), 112–132. <https://doi.org/10.22367/jem.2017.28.07>
- World Bank. (2023). *History*. The World Bank. <https://www.worldbank.org/en/archive/history>
- World Trade Organization. (2023a). *WTO | What is the WTO?*

- https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm
- World Trade Organization. (2023b). *WTO | What is the WTO? - Who we are.*
https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/who_we_are_e.htm
- Worlddata.info. (2023). *Developing Countries.* Developing Countries.
<https://www.worlddata.info/developing-countries.php>
- WTO. (2022). *Evolution of trade under the WTO: handy statistics.*
https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm
- Yazici, M., & Klasra, M. A. (2010). Import-content of exports and j-curve effect. *Applied Economics*, 42(6), 769–776. <https://doi.org/10.1080/00036840701720846>
- Yi, K.-M., Baier, S., Baxter, M., Bergstrand, J., Bond, E., Chatterjee, S., Eaton, J., Evans, C., Evans, P., Fernandez, R., Freund, C., Glomm, G., Greenfield, J., Harrigan, J., Ihrig, J., Ingram, B., King, B., Kocherlakota, N., Kose, A., ... Weinstein, D. (2003). Can Vertical Specialization Explain the Growth of World Trade? İçinde *Journal of Political Economy* (C. 111, Sayı 1).
- Yükseler, Z. (2019). *1985-2012 Döneminde Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve İthalat Bağımlılığı.* https://www.researchgate.net/profile/Zafer-Yuekseler/publication/332704224_1985-2012_DONEMINDE_TURKIYE_EKONOMISINDE_YAPISAL_DEGISIM_VE_ITHALAT_BAGIMLILIGI/links/5cc46a3ea6fdcc1d49b46427/1985-2012-DOENEMINDE-TUeRKIYE-EKONOMISINDE-YAPISAL-DEGISIM-VE-ITHALAT
- Zhang, J., Van Witteloostuijn, A., & Zhou, C. (2005). Chinese bilateral intra-industry trade: A panel data study for 50 countries in the 1992-2001 period. *Review of World Economics*, 141(3), 510–540. <https://doi.org/10.1007/s10290-005-0041-9>